Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
Установа адукацыі
“МАГІЛЁЎСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ ХАРЧАВАННЯ”

Ю. М. Бубнаў
І. А. Пушкін

ПАЛІТАЛОГІЯ

Курс лекцый
для студэнтаў усіх спецыяльнасцей
дзённай і завочнай формы навучання

Магілёў 2006

УДК 32.001
ББК 66. 0

Абмеркавана і рэкамендавана да друку на пасяджэнні кафедры гуманітарных дысцыплін. Пратакол № 7 ад 05.04.2006 г.
Навукова-метадычным саветам УА МДУХ. Пратакол № 7 ад 23.05.2006 г.

Складальнікі :
доктар сацыялагічных навук, загадчык кафедры гуманітарных дысцыплін УА МДУХ
Ю. М. Бубнаў
кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры гуманітарных дысцыплін УА МДУХ
І. А. Пушкін

Навуковыя рэцэнзенты:
кандыдат гістарычных навук, загадчык кафедры паліталогіі і міжнароднага права ПУА "БІП – Інстытут правазнаўства"
В. Д. Выбарны
кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры паліталогіі і міжнароднага права ПУА "БІП – Інстытут правазнаўства"
Б. К. Малахаў

Бубнаў, Ю. М., Пушкін, І. А.
Паліталогія : Курс лекцый. – Магілёў: УА МДУХ, 2006. – 176 с.

У курсе лекцый асвятлены асноўныя паняцці палітыкі і палітычнай улады, інстытутаў дзяржаўнай улады, палітычных адносін, партый і грамадскіх арганізацый, палітычнай культуры і палітычных працэсаў. Выданне будзе цікавым для выкладчыкаў і студэнтаў ВНУ.

УДК 32.001
ББК 66. 0

© УА "Магілеўскі дзяржаўны універсітэт харчавання"

Змест

Уводзіны	....	4
Лекцыя 1.	Палітыка як прадмет паліталогii. Функцыi і метады паліталогii *(Пушкін І.А.)*..	5
Лекцыя 2.	Этапы станаўлення і развіцця палітычнай навукі *(Пушкін І.А.)*..	11
Лекцыя 3.	Палітычная ўлада і механізмы яе здзяйснення *(Пушкін І.А.)*...	23
Лекцыя 4.	Палітычная сістэма грамадства *(Пушкін І.А.)*...........................	37
Лекция 5.	Политические режимы *(Бубнов Ю.М.)*......................................	44
Лекцыя 6.	Дзяржава ў палітычнай сістэме *(Пушкін І.А.)*...........................	59
Лекцыя 7.	Інстытуты дзяржаўнай улады *(Пушкін І.А.)*..............................	66
Лекцыя 8.	Палітычныя партыі і грамадскія арганізацы *(Пушкін І.А.)*.......	75
Лекцыя 9.	Палітычныя працэсы: сутнасць і структура *(Пушкін І.А.)*........	89
Лекция 10.	Деятельность субъектов политического процесса *(Бубнов Ю.М.)*..	96
Лекция 11.	Представительство и выборы. Средства массовой информации и коммуникации *(Бубнов Ю.М.)*..	106
Лекция 12.	Политические конфликты *(Бубнов Ю.М.)*.................................	117
Лекция 13.	Политическая модернизация *(Бубнов Ю.М.)*...........................	130
Лекция 14.	Политическая культура и политическая социализация *(Бубнов Ю.М.)*..	139
Лекция 15.	Политические идеологии *(Бубнов Ю.М.)*..................................	146
Лекцыя 16.	Сістэма сучасных міжнародных адносін *(Пушкін І.А.)*............	159
Лекцыя 17.	Сусветная палітыка і глабальныя праблемы сучаснасці. Геапалітыка *(Пушкін І.А.)*...	165
Літаратура	....	174

УВОДЗІНЫ

Асноўная мэта вывучэння курса "Паліталогія" – палітычная адукацыя і выхаванне творчай, нацыянальна-свядомай, сацыяльна-актыўнай асобы; фарміраванне ў студэнтаў дэмакратычнай актывісцкай палітычнай культуры, адэкватнай сучасным запатрабаванням асобы, грамадства і дзяржавы.

Падчас вывучэння курса студэнты атрымаюць веды аб асноўных паняццях паліталогіі; навучацца характарызаваць палітыку і палітычную ўладу з пазіцыяў шматмернасці, палітычныя адносіны і палітычныя працэсы праз прызму антрапакультуралагічнага падыходу, палітычную культуру, паводзіны і свядомасць людзей, сацыяльных супольнасцей у кантэксце шматвобразнасці іх інтарэсаў і плюралізму думак, светапоглядную аснову ідэалогіі беларускай дзяржавы, традыцыі, ідэалы і каштоўнасці беларускага грамадства. Студэнты будуць аналізаваць, інтэрпрэціраваць і паказваць месца і ролю палітыкі ў асабістым жыцці чалавека і грамадскім жыцці Беларусі на сучасным этапе, стан палітычнай улады ў краінах СНД, Беларусі, дзяржаўны лад і Канстытуцыю Рэспублікі Беларусь. Набудуць навыкі палітычнага дыялогу, палемікі, талерантнасці і кансэнсуса.

Паліталогія – гэта навуковыя веды, якія ўвесь час абнаўляюцца і развіваюцца, яны патрабуюць крытычна-творчага засваення тэарэтычных палажэнняў і высноў, інтарэсаў, уладных адносін і маціваў паводзін суб'ектаў палітыкі. Прычым неабходна адлюстраваць шырокі спектр (плюралізм) думак аб палітыцы. Таму існуе вялікая колькасць падручнікаў і дапаможнікаў па паліталогіі, якія прапаноўваюцца ўвазе студэнтаў. Па кожнай з тэм, акрамя асноўнай, напрыканцы курса лекцый указваецца дадатковая літаратура па разглядаемай праблеме.

Складальнікі гэтага вучэбнага дапаможніка не прэтэндуюць на ўсеабдымнасць і стварэнне нейкай новай канцэпцыі курса паліталогіі. Дапаможнік уяўляе з сябе курс лекцый у выглядзе спалучэння аўтарскіх матэрыялаў з канспектам існуючых падручнікаў і манаграфій па паліталогіі і іх адаптацыю да патрабаванняў існуючай рабочай праграмы і спецыфіцы універсітэта. Напрыканцы дапаможніка прыведзены спіс асноўнай і дадатковай літаратуры, які пры гэтым не з’яўляецца ўсёахопліваючым і абавязковым. Студэнт мае права выбіраць для падрыхтоўкі і іншыя крыніцы, выказваць уласную пазіцыю і пункт гледжання, пагаджацца ці не пагаджацца з трактоўкай таго ці іншага матэрыялу ў дадзеным дапаможніку. Наша мэта – даць студэнту тэарэтычныя асновы ведаў па прадмету, а высновы павінен ён, у першую чаргу, зрабіць асабіста.

ЛЕКЦЫЯ 1. ПАЛІТЫКА ЯК ПРАДМЕТ ПАЛІТАЛОГІІ. ФУНКЦЫІ І МЕТАДЫ ПАЛІТАЛОГІІ

1. Паняцце палітыкі. Шматвобразнасць падыходаў да вызначэння палітыкі.
2. Паліталогія як навука. Функцыі і метады паліталогіі.
3. Узаемасувязь паліталогіі з іншымі грамадскімі навукамі. Станаўленне паліталогіі ў Рэспубліке Беларусь.

Палітычнае жыццё з'яўляецца характарыстыкай кожнага чалавечага грамадства. У першабытны час яно не заўсёды праяўлялася непасрэдна, часцей за ўсё вялікую ролю адыгрывала рэлігія. Але за першабытнымі рытуаламі заўсёды стаіць феномен улады. А гэта ўжо з'ява палітычнага парадку. Усе сучасныя грамадствы сутыкаюцца з праблемаю ўлады, але перадусім трэба высветліць: што ахоплівае сабою тэрмін "палітыка", які ягоны аб'ём, якія мы маем аналітычныя сродкі і да якіх межаў распасціраецца палітыка.

1. Паняцце палітыкі. Шматвобразнасць падыходаў да вызначэння палітыкі

Як адзначаюць французскія палітолагі Шарль Дэбаш і Жан-Мары Пант'е "пошукі акрэсленага абазначэння паняцця "палітыка" ўскладняюцца ў выніку недакладнасці, характэрнай для гэтага тэрміна: можна без сумневу сцвярджаць, што палітыка ёсць паўсюль і адначасова нідзе. Слова "палітыка" можа мець некалькі значэнняў, і ўсё залежыць ад таго, які сэнс укладваюць у іх пры канкрэтным ужыванні. Гэта адзін з найбольш шматзначных тэрмінаў, таму вельмі часта дыялогі ў гэтай сферы нагадваюць дыялогі паміж глухімі, дзе кожны надае аднаму і таму слову розныя сэнсы".

Тэрмін "палітыка" паходзіць ад грэчаскага слова, якое абазначала "месца", у сэнсе "горад". У старажытнагрэчаскім грамадстве кожны горад уяўляў з сябе самастойную дзяржаву, таму можна казаць, што першапачатковы змест паняцця polityka (ад грэч. слова polis) з аднаго боку – элітарны від дзейнасці, які злучаны з ўпраўленнем дзяржаўнымі справамі, а з другога – вучэнне аб дзяржаўных справах. Сваё паняцце палітыкі давалі Платон, Арыстоцель, Макіявелі, М.Ільін, А.Мельвіль, Ю.Фёдараў, Н.Беляковіч і інш.

Платон адзначаў, што палітыка – "мастацтва кіравання людзьмі". Арыстоцель пад гэтым паняццем разумеў "дзейнасць, накіраваную на блага ўсіх, дасягненне шчаслівага жыцця людзей у межах дзяржавы". Славуты М.Макіявелі разумеў палітыку "як працэс барацьбы за захоп і ўтрыманне ўлады", адзначаючы, што "чалавекам рушыць прага ўлады". Безумоўна сучаснае разуменне палітыкі больш складанае. М.Ільін, А.Мельвіль, Ю.Фёдараў вызначылі палітыку, як "від дзейнасці сацыяльных суб'ектаў, які злучаны з барацьбой за ўладу, размеркаваннем каштоўнасцей і кіраваннем дзяржаўнымі і грамадскімі справамі". Палітолаг Н.Беляковіч сцвярджае:

"Палітыка – гэта спецыфічная дзейнасць суб'ектаў палітычнага жыцця, якая звязана з кіраваннем дзяржаўнымі і грамадскімі справамі".

Даследчык Т.Салавей адзначае некалькі найбольш распаўсюджаных падыходаў да разумення сутнасці палітыкі і яе паняцця: камунікацыйны – разуменне палітыкі як сферы ўзаемадзеяння розных сацыяльных груп і супольнасцей, палітыка – гэта сфера ўладных адносін; функцыянальны – палітыка разглядаецца як арганізацыйная і рэгулятыўна-кантрольная сфера грамадства, што абумоўлена такімі яе ўласцівасцямі, як універсальнасць, усеахопліваючы характар, далучанасць ва ўсе сферы, здольнасць уздзейнічаць практычна на ўсе бакі жыцця.

Аднак галоўным, абагульняючым, з'яўляецца тое, што ў цэнтры ўвагі палітыкі знаходзяцца не прыватныя, а карэнныя інтарэсы ўсіх сацыяльных груп і грамадскіх аб'яднанняў – класаў, нацый, палітычных партый, грамадскіх рухаў.

Улічваючы папярэднія фармуліроўкі і падыходы да разумення сутнасці, можна зрабіць наступныя высновы.

Палітыка – гэта сфера дзейнасці, якая звязана з адносінамі паміж класамі, нацыямі, іншымі сацыяльнымі групамі, якая мае мэту захопу, арганізацыі і выкарыстоўвання дзяржаўнай улады; кіравання сацыяльнымі працэсамі.

Змест палітыкі складаюць: адносіны паміж сацыяльнымі суб'ектамі наконт улады, інтарэсы; тэарэтычныя, ідэалагічныя і духоўныя каштоўнасці (найбольш важныя: свабода, дэмакратыя, правы чалавека, сацыяльная справядлівасць, салідарнасць і г.д.).

Існуюць розныя ***тыпалогіі*** структуры палітыкі. Згодна адной з іх, самастойнымі элементамі палітыкі з'яўляюцца:

– палітычная свядомасць, якая адлюстроўвае з'явы, працэсы, законы, тэндэнцыі развіцця палітычнай рэчаіснасці. Палітычная дзейнасць дзяржавы гэта працэс пераўтварэння ў жыццё палітычных ідэй і тэорый;

– палітычныя інстытуты – гэта арганізацыі і ўстановы (дзяржава і яе органы, палітычныя партыі, грамадскія арганізацыі і рухі і г.д.);

– палітычныя адносіны – сувязі паміж грамадзянамі і ўладаю, паміж невялікімі і значнымі сацыяльнымі групамі, паміж дзяржаваю і грамадзянскай супольнасцю.

Згодна другой тыпалогіі вылучаюць:

- эканамічную палітыку (прамысловая, сельска-гаспадарчая, фінансавая, у галіне транспарту і сувязі і інш.);
- сацыяльную палітыку (аховы здароўя, бытавога абслугоўвання);
- культурную палітыку (адукацыя, навука, мастацтва).

Наступная падзяляе палітыку на:

- унутраную – рэгуляванне эканамічных, сацыяльных, палітычных адносін паміж людзьмі ў пэўным грамадстве;
- знешнюю – накіраваную на бяспеку дзяржавы, рэалізацыю ўнутраных мэтаў;

- сусветную або міжнародную, з мэтай вырашэння задач, якія стаяць перад сусветнай супольнасцю.

Чацвёртая тыпалогія падзяляе палітыку на: спецыялізаваную, прыватную, несамастойную (да яе адносяцца: гаспадарчая, сямейная, культурная, падатковая, навуковая і г.д.), "чыстую палітыку" (вытвараецца ўрадам, заканадаўчымі органамі).

***Функцыі палітыкі*:**

а) кіравання – вызначаюцца накірункі эканамічнага, сацыяльнага і палітычнага развіцця грамадства;

б) прагнастычная – распрацоўваюцца перспектывы развіцця;

в) інтэграцыйная – для аб'яднання груп грамадства на падставе ідэй;

г) мабілізацыйна-арганізатарская – з мэтай вырашэння задач;

д) ідэалагічная – распрацоўка грамадскага ідэала;

е) выхаваўчая – уключэнне чалавека ў палітычнае жыццё;

ж) інавацыйная – творчае ўразуменне палітычнай рэчаіснасці, спосабаў і метадаў яе змянення.

Вымярэнні палітыкі

Палітыка ажыццяўляецца ў вызначаных рамках, якімі звычайна з'яўляюцца рамкі дзяржавы. Яна адрасуецца да супольнасці, утворанай жыхарамі пэўнай краіны. Такім чынам, палітыка абумоўлена пэўным шэрагам элементаў або фактараў. Натуральна, гэтыя фактары шматлікія і складаныя, яны ўздзейнічаюць у рознай ступені і залежаць ад канкрэтнай ступені.

Ш.Дэбаш і Ж.-М.Пант'е адзначаюць наступныя вымярэнні палітыкі:

- прасторавае вымярэнне (на канкрэтнай тэрыторыі);
- гістарычнае вымярэнне;
- гульнявое вымярэнне (сімвалы, тэатр і палітыка і г.д.);
- рэлігійнае вымярэнне (рэлігія і палітыка).

Палітыку можна разглядаць як навуку і мастацтва. Галоўная задача палітыкі як навукі – вызначэнне мэтаў і задач палітычнага развіцця, распрацоўка, мадэліраванне і прагназіраванне розных аспектаў палітычнай дзейнасці. Палітыка як мастацтва – гэта мастацтва кіравання дзяржаваю, мастацтва заваёвы і ўтрымання ўлады, пераўтварэння ў жыццё розных грамадскіх мэтаў і інтарэсаў. Як кажуць, палітыка – гэта мастацтва магчымага, дасягненне мэты з найменшымі выдаткамі і стратамі.

2. Паліталогія як навука. Функцыі і метады паліталогіі

Паліталогія як слова ўтварылася з двух грэчаскіх слоў: polityka (дзяржаўныя справы) і logos (вучэнне).

У шырокім сэнсе слова паліталогія разумеецца як агульная, інтэгратыўная навука аб палітыцы ва ўсіх яе праявах, якая ўключае ў якасці складовых частак палітычную сацыялогію, палітычную філасофію, палітычную геаграфію, палітычную псіхалогію і іншыя палітычныя дысцыпліны. Таму яшчэ кажуць, што паліталогія гэта навука аб тым, як кіраваць грамадствам і дзяржаваю.

Паліталогія – гэта навука аб заканамернасцях развіцця палітычнага працэсу, палітычнай сістэмы і ўлады; аб сутнасці, формах і метадах дзейнасці ўсіх суб'ектаў палітыкі.

Структура паліталогіі. Складаецца з раздзелаў:

а) тэорыя і метадалогія палітыкі – раскрывае асновы палітыкі і палітычных адносін, сутнасць і змест палітыкі і ўлады, іх прыкметы, функцыі і заканамернасці развіцця;

б) тэорыя палітычных сістэм – даследуе сутнасць, структуру і функцыі палітычных сістэм, дае іх параўнальны аналіз, характарыстыку палітычных інстытутаў (дзяржавы, партый, аб'яднанняў, рухаў і г.д.);

в) тэорыя кіравання сацыяльна-палітычнымі працэсамі – вызначае мэты, задачы і формы палітычнага кіраўніцтва грамадствам, механізмы прыняцця і рэалізацыі рашэння;

г) гісторыя палітычных вучэнняў і палітычная ідэалогія – раскрываюць змест дактрын сучаснасці, ролю і функцыі палітычнай ідэалогіі і свядомасці;

д) тэорыя міжнародных адносін – разглядае праблемы знешняй і сусветнай палітыкі, глабальныя праблемы.

Сацыяльная роля і значнасць паліталогіі вызначаецца тымі функцыямі, якія яна выконвае адносна запатрабаванняў грамадства.

Функцыі паліталогіі:

- метадалагічная – заключаецца ў распрацоўцы тэорыі і метадалогіі даследаванняў палітычных з'яў і працэсаў; пазнанні правіл і нормаў пабудовы палітычных тэорый, узораў арганізацыі практычнай палітычнай дзейнасці;
- пазнавальная – гэта назапашванне, апісанне, вывучэнне фактаў палітычнай рэчаіснасці, аналіз канкрэтных палітычных з'яў, выяўленне праблем і супярэчнасцей;
- інструментальная (рэгуляцыйная) – звязана з пытаннямі практычнай палітыкі; гэта выпрацоўка практычных рэкамендацый для ўладаў, папярэдняя экспертыза рашэнняў, сродкаў уплыву на палітычную рэчаіснасць;
- прагнастычная – прадугледжвае выпрацоўку бліжэйшых і далейшых перспектыў палітычнага развіцця грамадства, выпрацоўку прагнозаў, мадэліраванне палітычнага працэсу;
- ідэйна-выхаваўчая – выпрацоўка, абгрунтаванне пэўных палітычных ідэалаў і каштоўнасцей, якія садзейнічаюць устойлівасці палітычнай сістэмы.

Метадалогія разумеецца як сістэма норм і звязаных з імі метадаў навуковага разумення, як пастаноўка праблем і стратэгія навуковага пошуку. Навуковы метад – гэта сістэма прынцыпаў і прыёмаў, з дапамогай якіх дасягаецца аб'ектыўнае пазнанне рэчаіснасці. У палітычнай навуцы выкарыстоўваюцца як агульналагічныя метады (аналіз і сінтэз, індукцыя і дэдукцыя, абстрагіраванне і абагульненне, метад пабудовы эмпірычнага і

тэарэтычнага пазнання), так і ўласна паліталагічныя метады і метады іншых навук, якія выкарыстоўвае паліталогія.

Метадамі паліталогіі з'яўляюцца:

- гістарычны, які выкарыстоўваецца для вывучэння палітычных з'яў у працэсе іх станаўлення, у сувязі з мінулым, іх развіцця;
- сітуатыўны – сутнасць яго ва ўліку ўсіх умоў і абставін, якія ствараюць канкрэтны працэс, сітуацыю і г.д.;
- інстытуцыянальны – для назірання, апісання, аналізу палітычных структур, з'яў і іх узаемасувязей, прадугледжвае адзнаку на падставе нацыянальнага і сусветнага вопыту;
- дзейнасны – паказвае палітыку ў развіцці, дынаміцы;
- сацыялагічны – для вывучэння паводзін сацыяльных груп;
- эканамічныя – прадугледжваюць шчыльную сувязь паміж палітыкай і эканомікай, з'яўляюцца спробай перанесці рынак на палітычнае жыццё (рынак улады: попыт-прапановы);
- псіхалогіі – выкарыстоўваецца для вывучэння матываў чалавечых паводзінаў, электарату, лідараў, канфліктаў.

3. Узаемасувязь паліталогіі з іншымі грамадскімі навукамі. Станаўленне паліталогіі як навукі

Развіццё паліталогіі немагчыма адасоблена і таму яна шчыльна ўзаемадзейнічае з шэрагам іншых сацыяльных і гуманітарных навук, з якімі яе аб'ядноўвае агульны аб'ект даследавання – палітычнае жыццё грамадства ва ўсёй яго шматвобразнасці.

Характэрна шчыльная сувязь паліталогіі з філасофіяй, сацыялогіяй, асабліва з палітычнай сацыялогіяй, эканамічнымі навукамі, прававымі, гісторыяй, псіхалогіяй, геаграфіяй, антрапалогіяй, біялогіяй, дэмаграфіяй, этнаграфіяй, логікай, кібернэтыкай, статыстыкай, агульнай тэорыяй сістэм.

Паліталогія як самастойная навуковая дысцыпліна ў сучасным яе разуменні склалася напрыканцы XIX – пачатку XX стст. Гэта стала магчымым ў выніку развіцця публічнай палітыкі, як адносна аўтаномнай сферы жыцця грамадства, умацавання дзяржаўных і палітычных інстытутаў, якія склалі сучасную палітычную сістэму (парламентарызм, падзел уладаў, выбарчыя сістэмы, узнікненне партый) і развіцця метадалогіі даследаванняў (з'яўленне біхевіярысцкіх, эмпірычных метадаў).

У 1857 г., у Калумбійскім каледжы ЗША ствараецца кафедра "Гісторыя і палітычная навука", а ў 1880 г. – першая школа палітычнай навукі. У 1903 г. была ўтворана Амерыканская асацыяцыя палітычных навук. У 1871 г. у Францыі была створана свабодная школа палітычнай навукі – сёння Інстытут палітычных даследаванняў Парыжскага універсітэта. У 1895 г. заснавана Лонданская школа эканамічнай і палітычнай навукі.

У XX ст. працэс вылучэння паліталогіі ў самастойную навучальную і вучэбную дысцыпліну завяршыўся, вылучыліся яе галоўныя нацыянальныя школы і накірункі.

Неабходна ведаць, што яшчэ ў 1948 годзе ЮНЭСКА (арганізацыя ААН па пытаннях адукацыі, навукі і культуры) рэкамендавала ўсім краінам курс паліталогіі для вывучэння ў ВНУ. Пад эгідай ЮНЭСКА у 1949 годзе была створана Міжнародная асацыяцыя палітычнай навукі (МАПН). У СССР паліталогія як навука вывучаецца толькі з 1989 года, да гэтага часу яна як самастойная навука не прызнавалася і трактавалася як антымарксісцкая, буржуазная ілжэнавука. Былі магчымы абмежаваныя палітычныя даследаванні ў рамках навуковага камунізму, гістарычнага матэрыялізму, гісторыі КПСС. Сітуацыя змянілася з другой паловы 1980-х гадоў. На гэты час прыпадае і пачатак сучаснага этапа развіцця палітычных ідэй у Беларусі. Як слушна адзначае палітолаг А.Дубавік, у сувязі з ростам нацыянальнай самасвядомасці узрасла цікавасць да праблем беларускай гісторыі і культуры, нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва. Палітычныя ідэі знайшлі сваё адлюстраванне ў законах і дэкларацыях: Дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце 27.07.1990 г.; Канстытуцыі 15.03.1994 г. (лістапад 1996 г. – новая рэдакцыя) і інш. Пры абмеркаванні новай рэдакцыі Канстытуцыі прадметам даследаванняў і аналізу сталі: пытанні аб асноўных накірунках рэформы палітычнай сістэмы, аб шляхах пабудовы прававой дзяржавы, аб падзеле ўладаў, аб лёсе саветаў, аб органах мясцовага кіравання, аб інстытуце прэзідэнта і аб'ёме яго паўнамоцтваў, аб прынцыпах фарміравання парламента, аб тыпах выбарчых сістэм, аб рэферэндуме і г.д. Даследаваліся шляхі далейшага развіцця беларускай дзяржавы. Вызначыліся тры асноўныя шляхі: арыентацыя на Захад, стварэнне Балтыйска-Чарнаморскага саюзу дзяржаў, усталяванне шчыльных сувязей (інтэграцыя) з Расіяй.

У апошнія гады, як адзначае А.Дубавік, узмацнілася ўвага вучоных да даследавання праблем палітычнай тэматыкі. Былі апублікаваны працы Я.Бабосава, А.Байчарова, У.Бабкова, Т.Васілевіча, І.Катлярова, А.Матусевіча, В.Мельніка, В.Ціхіні і інш. Грунтоўна распрацоўваецца гісторыя грамадска-палітычнай думкі Беларусі. З'явіліся публікацыі ў такіх новых галінах палітычнай навукі, як палітычная псіхалогія, этнапсіхалогія, геапалітыка. Палітычная думка, пытанні грамадска-палітычнага развіцця знаходзяць сваё адлюстраванне ў вучэбных дапаможніках па паліталогіі, якія выдаюць кафедры ВНУ рэспублікі, у публікацыях часопіса "Беларуская думка" і іншых перыядычных выданнях краіны.

За апошняе дзесяцігоддзе ў Беларусі створаны Інстытут сацыялогіі (працуе аддзел паліталогіі), Інстытут дзяржавы і права НАНБ, Інстытут дзяржаўнага будаўніцтва, Беларускі інстытут інфармацыі і прагнозу, які быў пераўтвораны ў Інстытут сацыяльна-палітычных даследаванняў пры Адміністрацыі прэзыдэнта Рэспублікі Беларусь, Незалежны інстытут сацыяльна-эканамічных і палітычных даследаванняў, Цэнтр даследаванняў будучага ІПК "Эрыдан", Інстытут незалежных даследаванняў Нацыянальнага цэнтра стратэгічных ініцыятыў "Усход-Захад" і іншыя паліталагічныя цэнтры. У 1993 годзе былі заснаваны Беларуская асацыяцыя палітычных навук (прэзыдэнт У.Бабкоў) і Асацыяцыя палітолагаў Беларусі. Пазней была створана Беларуская акадэмія палітычных навук (прэзыдэнт С.Рашэтнікаў).

Традыцыйна праводзяцца Беларускай асацыяцыяй палітычных навук міжнародныя навуковыя канферэнцыі, якія прысвечаны праблемам палітычнага працэса ў Беларусі.

У 1992 г. у БДУ было адчынена аддзяленне паліталогіі, на якім вядзецца падрыхтоўка прафесійных палітолагаў. Сёння паліталогія выкладаецца ва ўсіх ВНУ нашай дзяржавы.

ЛЕКЦЫЯ 2. ЭТАПЫ СТАНАЎЛЕННЯ І РАЗВІЦЦЯ ПАЛІТЫЧНАЙ НАВУКІ

1. Палітычная думка эпохі антычнасці і сярэдневечча.
2. Палітычная думка эпохі Адраджэння і Новага часу.
3. Еўрапейская палітычная думка XIX ст. – пачатку XX ст.
4. Станаўленне і развіццё палітычнай думкі ў Беларусі і Расіі.
5. Асноўныя тэндэнцыі развіцця сучаснай паліталогіі.

Мэта лекцыі – прааналізаваць погляды старажытнагрэчаскіх палітычных мысліцеляў аб палітыцы, праве, уладзе; хрысціянска-тэалагічную канцэпцыю палітыкі масліцеляў сярэдневечча. Таксама прадметам аналізу стане фарміраванне грамадзянскай канцэпцыі палітыкі і распрацоўка ідэалогіі цэнтралізаванай дзяржавы мысліцеляў эпохі Адраджэння; меркаванні мысліцеляў Новага часу аб сутнасці дзяржавы, палітыкі права; асаблівасці развіцця палітычнай думкі ў Расіі і Беларусі. Пазнаёмімся з асноўнымі тэндэнцыямі развіцця сучаснай палітычнай навукі.

У палітычнай навуцы адным з галоўных з'яўляецца пытанне – як павінна быць налажана грамадскае жыццё, у чым сутнасць дзяржавы, як абгрунтоўваецца тагачасная сістэма грамадства і рэалізацыя яго інтарэсаў. Каб адказаць на гэтае пытанне належным чынам неабходна даведацца аб асноўных этапах развіцця палітычнай думкі. У сувязі з тым, што Беларусь з'яўляецца часткай Еўропы, знаходзіцца ў яе геапалітычнай прасторы, размова пойдзе, у першую чаргу, аб палітычнай думке Заходняй Еўропы.

Вывучэнне гісторыі сусветнай палітычнай думкі неабходна не толькі для лепшага разумення сённяшняга палітычнага жыцця, але і для прагназіравання будучага. Веданне мінулага дае магчымасць пазбегнуць памылак, ці ва ўсялякім выпадку не рабіць памылак і пралікаў зробленых папярэднікамі.

1. Палітычная думка эпохі антычнасці і сярэднявечча

Палітычная думка стала развівацца з моманту з'яўлення першых дзяржаў. Самыя старажытныя вучэнні ўзніклі ў краінах Старажытнага Усходу: Егіпце, Індыі, Кітае, Вавілоне, Палесціне і інш. Найвышэйшага развіцця палітычная думка ў старажытны час дасягнула ў ***антычных*** дзяржавах, асабліва ў Старажытнай Грэцыі. У якасці прыкладу варта разгледзіць працы старажытнагрэчаскіх мысліцеляў Платона і Арыстоцеля.

Менавіта яны з супрацьлеглых поглядаў разглядалі адно з галоўных пытанняў, якое хвалюе грамадства па сённяшні дзень – чалавек дзеля дзяржавы, ці дзяржава дзеля чалавека?

Платон, як гэта вядома з курса філасофіі, свае палітычныя погляды выказаў у дыялогах "Дзяржава" і "Законы". Платон падзяляў людзей на тры саслоўя. Кожнае з іх адпавядала вылучаным ім тром пачаткам, якія пераважалі ў душы чалавека: разумоваму, афектыўнаму (эмацыянальнаму) і прагнучаму (пачуццёваму, прагнаму да багацця). Вышэйшай дабрачыннасцю, якая павінна быць уласціва ўсім саслоўям, ён лічыў памяркоўнасць, меру. Разумовы пачатак уласцівы філософам – мудрацам; афектыўны – воінам; прагнучы – земляробам і рамеснікам. Адпаведна якасцям душы кіраваць дзяржаваю павінны філосафы – мудрацы. Воіны, якім уласцівы эмоцыі, лютасць, павінны клапаціцца аб бяспецы дзяржавы, абараняць яе. Прагнучыя рамеснікі і земляробы абавязаны працаваць, забяспечваць дабрабыт грамадства.

Зыходзячы з этыкі Платона, якая была арыентавана не на асобу (індывіда), а на грамадства (супольнасць), робіцца выснова, што не дзяржава служыць чалавеку, а чалавек – грамадству.

Палітыка па вызначэнню Платона – мастацтва кіраўнікоў, якое патрабуе ведаў па кіраванню людзьмі. Ідэальнай формай дзяржаўнага кіравання ў сваіх ранніх працах Платон лічыў праўленне арыстакратыі (мудрых) і манархію; найгоршымі – дэмакратыю і тыранію, таму што першая прыводзіць да свавольства і безуладдзя, а другая трымаецца на вераломстве і гвалту. Пазней ён аддаваў перавагу дзяржаўнаму ладу, у якім спалучаліся пачаткі дэмакратыі і манархіі.

Арыстоцель быў вучнем Платона. Яго палітычныя погляды выкладзены ў трактатах "Палітыка" і "Нікамахава этыка". Арыстоцель крытыкаваў ідэю Платона аб агульнасці жонак і дзяцей (у саслоўях філосафаў і воінаў) і абараняў неабходнасць прыватнай уласнасці, манагамнай сям'і. Палітыка, згодна разважанняў Арыстоцеля, – кіраванне грамадствам праз дзяржаву (асаблівы аппарат), а таксама кіраванне самой дзяржаваю. Дзяржаву ён вызначаў як адносіны падобных адзін адному людзей дзеля дасягнення найлепшага жыцця.

Арыстоцель, у выніку аналізу 156 грэчаскіх і "варварскіх" дзяржаўных ладаў, вылучыў тры правільныя і тры неправільныя дзяржаўныя формы. Да правільных, якія імкнуцца да грамадскага дабрабыту, ён адносіў манархію (палітычную ўладу аднаго), арыстакратыю (праўленне нямногіх), палітыю (праўленне многіх); да няправільных, якія імкнуцца да задавальнення прыватных інтарэсаў, – тыранію (дэспатычную ўладу аднаго), алігархію (уладу багацеяў) і дэмакратыю (уладу большасці). Правільныя формы, сцвярджаў Арыстоцель, заснаваны на ўладзе закона, няправільныя пагарджаюць законамі. Арыстоцель адзначаў, што тыранія і дэмакратыя аднолькава дэспатычна адносіцца да грамадзян (асоб). Найбольш правільнай формай дзяржаўнага праўлення ён лічыў палітыю (спалучэнне алігархіі і

дэмакратыі), якая па сутнасці з'яўляецца абмежаванай дэмакратыяй. Арыстоцель на першае месца ставіў чалавека, а не дзяржаву.

Працы Арыстоцеля з'яўляліся прывабнымі для многіх палітычных мысліцеляў наступных гістарычных эпох. Арыстоцель вельмі шанаваўся ў Беларусі. Вялікую ўвагу яго сацыяльна-палітычнаму і этычнаму вучэнню надавалі Ф.Скарына, С.Будны, С.Полацкі. У вучэбных установах Беларусі філасофія Арыстоцеля ў інтэерпрэтацыі Ф.Аквінскага вывучалася да канца XVIII ст.

Наступны перыяд у развіцці еўрапейскай палітычнай думкі – ***Сярэдневечча*** (к. V – сяр. XVIII ст.), якое характарызуецца нараджэннем, уладарствам і разлажэннем феадалізму; вялікім уплывам на духоўнае жыццё рэлігіі і царквы. Царква ў гэты перыяд імкнулася ўплываць і на дзяржаўнае кіраванне.

Удзел царквы ў дзяржаўным праўленні абгрунтоўвалі Іоан Златавуст і Аўрэлій Аўгусцін (Блажэнны), якія абапіраліся на пастулат з святога Пісання аб тым, што "усялякая ўлада ад Бога". Аўгусцін лічыў, што ў свеце існуе дзве супольнасці: "град Божы" (царква) і "град зямны" (дзяржава). Адсюль ішлі высновы аб грамадскім і дзяржаўным ладзе, тлумачэнні існуючых адносін.

"Град Божы" заснаваны на любві да Бога і таму імкнецца да агульнай карысці і справядлівасці, другі – на любві да сябе, гвалце, прымусу і г.д. Для таго каб лепей жылося грамадству, каб дзяржава апраўдвала сваё грахоўнае існаванне, неабходна падпарадкавацца царкве, дапамагаць сцвярджаць яе ідэалы на зямлі.

Вядомым філосафам і ідэолагам сярэдневечча быў Фама Аквінскі. Ён запазычыў у Арыстоцеля некаторыя ідэі і прыстасаваў іх да патрэб свайго часу. Аквінскі лічыў, што існуючыя адносіны ўстаноўлены Богам. Ад яго ён выводзіў узнікненне і існаванне манархіі, прыхільнікам якой з'яўляўся сам. Свецкай уладзе, пераканаўча даводзіў Аквінскі, належаць толькі целы людзей, іх матэрыяльны свет, а іх душы (погляды, разум і г.д.) – Богу, адпаведна царкве і Папе рымскаму, якому павінны ўсе падпарадкоўвацца. Аквінскі быў перакананым прыхільнікам кантролю царквы над дзяржаваю, навукаю, мастацтвам, паходжання права ад Божых запаветаў.

Погляды І.Златавуста, А.Аўгусціна і Ф.Аквінскага складаюць асновы хрысціянска-тэалагічных канцэпцый палітыкі мысліцеляў сярэдневечча.

2. Палітычная думка эпохі Адраджэння і Новага часу

Перыяд ***Адраджэння*** (XIV – XVI стст.) характарызуецца распадам феадалізму і станаўленнем капіталізму ў Еўропе, які спрыяў буйнаму развіццю тэхнікі, свецкіх (гуманітарных) навук, гарадоў, гандлю, мастацтва. У супрацьвагу ідэалогіі сярэдневечнага аскетызму ідэолагі новай эпохі адстойвалі гуманістычныя (чалавечыя) каштоўнасці: імкненне да зямнога дабрабыту, правы чалавека на свабоднае развіццё і праяўленне творычых здольнасцей. Гуманізм адрадзіў зацікаўленасць антычнай старажытнасцю.

Радзімай Адраджэння або Рэнесанса была Італія. Там побач з развіццём свецкай літаратуры і мастацтва фарміравалася палітычная думка, якая адстойвала інтарэсы буржуазіі і новы грамадскі лад.

Найбольш цікавай асобай, якая займалася распрацоўкай новай палітычнай навукі таго часу, быў Мікола Макіявелі. У сваім творы "Гасудар" ён супрацьпастаўляў тэхнічнай (рэлігійнай) канцэпцыі дзяржавы тэорыю свецкай (не рэлігійнай) дзяржавы; выступаў з мэтай стварэння моцнай цэнтралізаванай дзяржавы.

Макіявелі сцвярджаў, што адной з галоўных функцый дзяржавы з'яўляецца абарона прыватнай уласнасці. Уладар павінен не квапіцца на маёмасць падданых, інакш гэта непазбежна выкліча іх нянавісць. Макіявелі ўпершыню звяртае ўвагу на палітычную суб'ектыўнасць народа – на яго здольнасць уплываць на ўладу, у пэўных выпадках лічыць яго больш сумленным і разважлівым, чым уладар.

Найлепшай формай дзяржаўнага кіравання Макіявелі лічыў рэспубліку. Менавіта ў ёй могуць быць забяспечаны парадак і свабода, спалучэнне агульных і прыватных інтарэсаў. У той жа час ён лічыў, што калі народ не падрыхтаваны да такой формы кіравання, дык выхаваць у людзей рэспубліканскія погляды павінна дзяржава з моцным, цжнтралізваным кіраваннем. Прычым для дасягнення гэтай мэты Макіявелі лічыў вартымі ўсялякія спосабы, у тым ліку: гвалт, падман, забойства, хабар і г.д. Уладар заўжды будзе апраўданы, калі вынікі яго палітыкі будуць добрымі і станоўчымі.

Адначасова з палітычнымі вучэннямі, якія ставілі мэту абароны прыватнай уласнасці і дзяржавы, якая захоўвае інтарэсы правячых колаў, у Заходняй Еўропе сталі з'яўляцца публікацыі, якія асуджалі гэтую ўласнасць, якая стварыла сістэму эксплуатацыі чалавека чалавекам. Гэта добра бачна ў творы англічаніна Томаса Мора "Утопія". Ён зрабіў спробу вызначыць сувязь дзяржавы з інтарэсамі эксплуататарскіх класаў. Мор сфарміраваў вобраз дзяржаўнага ладу, які меў дэмакратычны характар, прадугледжваў выбарнасць пасадавых асоб. Асноўныя функцыі дзяржавы: кіраўніцтва народнай гаспадаркай і адукацыяй, арганізацыя вытворчасці і размеркавання. Т.Мор разам з Т.Кампанэлай, Ж.Мелье, Г.Мадлі прапаноўвалі замяніць прыватную ўласнасць на грамадскую і сфарміраваць грамадства з грубай ураўняльнасцю, аскетызмам, рэгламентацыяй грамадскага і нават сямейнага жыцця.

Перыяд ***Новага часу*** (XVII – XVIII стст.) характарызуецца ўмацаваннем капіталізму, барацьбой буржуазіі за ўладу, буржуазнымі рэвалюцыямі ў Англіі, Галандыі, Францыі.

Адной з галоўных праблем палітычнай навукі таго часу была праблема ўзаемаадносін асобы і дзяржавы. Узаемадзеянню гэтых суб'ектаў палітыкі была прысвечана тэорыя "натуральных правоў". Яна абгрунтоўвала роўнасць людзей, якая была дадзена ім прыродай. Прыхільнікі гэтай тэорыі выступалі за заканадаўчае замацаванне свабоды перакананняў і дзеянняў людзей, правы валодання і распараджэння ўласнасцю, гарантыяў ад самавольства і г.д.

Тэорыя "натуральных правоў" чалавека дапаўнялася тэорыяй "грамадскай дамовы", згодна якой дзяржава ўзнікла не па боскай волі, а ў выніку дамовы паміж людзьмі, каб устараняць (знішчаць) канфлікты. Дзяржава павінна забяспечыць ахову іх правоў, свобод, якія не гарантаваны ў натуральным стане. Гэтыя тэорыі ў розных варыянтах інтэрпрэціравалі і развівалі Г.Гароцы, Б.Спіноза, Т.Гобс, Дж.Лок, І.Кант, Р.Джэферсон, Д.Дыдро, Ж.-Ж.Русо і інш.

Томас Гобс лічыў, што дзяржава здольная устрымаць цёмныя інстынкты людзей, даць шлях законам разума і ўсталяваць у грамадстве грамадзянскі стан. Дзяржава павінна не толькі выконваць функцыю панавання, але і займацца выхаваўча-асветніцкай дзейнасцю, заахвочваць розныя гаспадарчыя заняткі, прымушаць да працы здаровых людзей.

Гобс прыхільнік моцнай улады. Тым не менш ён лічыў, што падданыя маюць магчымасць, згодна свайго выбару, рабіць тое, што не забаронена законам. Яны павінны мець на ўзроўне прыватна-прававых адносін шырокую ініцыятыву, сістэму правоў і свабод.

Вялікі ўклад ў палітычную навуку ўнеслі англічанін Джон Лок і француз Шарль Мантэскьё, якія распрацавалі канцэпцыю падзелу ўладаў.

Лок прапанаваў падзяляць уладу на заканадаўчую, выканаўчую і федэратыўную, якая ахоплівае міжнародныя адносіны. Выступаў за абавязковасць усімі ў грамадзянскай супольнасці выконваць законы. Адстойваў ідэю неадчужальнасці ад асабовай свабоды права на жыццё і ўласнасць, пазней гэта было прызнана пачаткам ідэалогіі буржуазнага лібералізму.

Мантэскьё дапоўніў тэорыю падзелаў улады тым, што побач з заканадаўчай і выканаўчай вылучыў і судовую ўладу. Да таго ж спалучыў ліберальнае разуменне свабоды з ідэяй канстытуцыйнага замацавання механізма падзелу ўладаў.

Т.Гобс, Дж.Лок, Ш.Мантэскьё – адны з першых прадстаўнікоў ідэйна-палітычнага руху, які атрымаў назву "асветніцтва". Яны верылі ў вялізныя магчымасці чалавечага розуму і навукі ў справе перабудовы грамадства на разумовых пачатках. Яны шмат зрабілі для вызвалення навукі ад улады рэлігіі і выкарыстоўвання навуковых дасягненняў у практыцы.

Таксама варта адзначыць погляды Вальтэра (Мары Францыа Аруэ), які палка адстойваў прынцыпы роўнасці, свабоды і прыватнай уласнасці. Прычым роўнасць прызнаваў толькі ў прыватным праве і выступаў супраць роўнасці ў палітычных правах (бедныя не павінны былі іх мець).

Сярод асветнікаў вылучаюцца погляды Ж.-Ж.Русо, які быў прыхільнікам прамой дэмакратыі. Адстойваў правы грамадзян на ўдзел у прыняцці законаў, выступаў за палітычную роўнасць, за роўнасць маёмаснага стану грамадзян, таксама лічыў неабходным захаваць дробную прыватную ўласнасць, якая была б заснавана на індывідуальнай працы.

Пэўны ўнёсак у палітычную навуку зрабіў Імануіл Кант – абгрунтаваў ідэю прававой дзяржавы, у якой уладаруюць юрыдычныя законы. Ён звязаў

усталяванне прававо дзяржавы з маральнасцю і фарміраваннем грамадзянскай супольнасці.

Георг Вільгельм Фрыдрых Гегель тлумачыў грамадзянскую супольнасць як сістэму палітычных інстытутаў і аўтаномнасць арганізацый, якія дзейнічаюць у абарону інтарэсаў асобы і груп. Асноўным прынцыпам грамадзянскай супольнасці з'яўляецца, згодна Гегеля, індывідуалізм. Дзяржава, на яго думку, прадстаўляе з сябе сістэму ўсеагульнага інтарэсу, грамадзянская супольнасць – сістэму прыватнага інтарэсу.

3. Еўрапейская палітычная думка XIX ст. – пачатку XX ст.

Гэта перыяд развіцця буржуазнай дэмакратыі, стварэння "сучасных форм" дзяржаў.

Вядучым палітыка-ідэалагічным рухам гэтага часу быў ***лібералізм***. Адстойваліся тыя правы і свабоды, якія ў першую чаргу рэалізоўвалі "асабовую свабоду", свабоду прыватнай уласнасці і канкурэнцыі, выступалі за падзел уладаў, супраць умяшальніцтва дзяржавы ў эканоміку.

Сярод іншых варта адзначыць, у якасці прыкладу, погляды найбольш цікавых прадстаўникоў гэтай эпохі.

Іерамія Бентам тлумачыў грамадскія інтарэсы, грамадскую карысць як суму прыватных інтарэсаў і дабрабыту. Рэалізацыю прынцыпаў карысці ён злучаў з гарантыямі правоў і вольнасцей, якія абавязаны забяспечыць дэмакратычная дзяржава.

У той час навукоўцы былі заклапочаны тым, што развіццё дэмакратыі прывядзе да змяншэння правоў меншасці. Гэта асабліва падкрэслена ў праглядах Алексіса Токвіля і Джона Мілля. Адзначаючы станоўчыя бакі дэмакратыі – паляпшэнне дабрабыту большасці грамадзян і іх шырокі палітычны ўдзел, звярталі ўвагу на магчымыя адмоўныя наступствы – верагоднасць тыраніі большасці над меншасцю, узмацненне цэнтралізацыі і бюракратызму дзяржаўнага кіравання, сацыяльнага падпарадкавання.

Мілль выступаў супраць тыраніі большасці над асобаю, прапанаваў, каб адукаваныя людзі мелі права галасаваць на выбарах адразу ў некалькіх выбарчых акругах, у той час як астатнія толькі ў адной. Гэта, на яго думку, дазволіць захаваць ва ўладзе інтэлектуальную і маральную эліту. Мілль таксама прапанаваў зрабіць заканадаўчую ўладу выбарнай, а выканаўчую – прызначаемай (у прынцыпе, гэта рэалізуецца ў Рэспубліке Беларусь пасля рэферендуму 1996 года). Для павышэння эфектыўнасці кіравання неабходна ўводзіць конкурсныя іспыты пры заняцці кіруючых пасад.

На працягу паўтара стагоддзя ў сусветнай палітычнай навуцы значнае месца належала вучэнню Карла Маркса і Фрыдрыха Энгельса. Яно складала тэарэтычную аснову палітычнай дзейнасці большасці камуністычных партый.

Марксісцкі аналіз палітыкі грунтаваўся на вучэнні аб класавай барацьбе. З'яўленне прыватнай уласнасці прывяло да сацыяльнай няроўнасці, узнікнення класаў, якія адрозніваюцца адносінамі да сродкаў вытворчасці (валоданне ці невалоданне). З мэтай рэалізацыі інтарэсаў класаў паміж імі вядзецца барацьба за ўладу – палітычная барацьба. Маркс і Энгельс вызначалі

палітыку як арганізаваны гвалт аднаго класа над другім. Яны выступалі за змену "старых" грамадскіх адносін новымі шляхам сацыялістычнай рэвалюцыі, якую здзейсніць працоўны клас (рабочыя) пад кіраўніцтвам камуністычнай партыі. У выніку сацыялістычнай рэвалюцыі будзе ўсталявана дыктатура пралетарыяту, якая і пабудуе сацыялістычнае грамадства. Маркс і Энгельс тлумачылі паходжанне дзяржавы як прадукт класавых адносін і неабходнасці рэгуліравання адносін паміж класамі. Маркс лічыў асноўным прынцыпам грамадзянскай супольнасці калектывізм.

У канцы XIX ст. некаторыя прыхільнікі сацыялізму, у адрозненне ад марксісцкага рэвалюцыйнага падыходу, прапаноўвалі эвалюцыйны, рэфармісцкі шлях да сацыялістычнага ладу. У прыватнасці, Эдуард Бернштэйн. На яго думку, у працэсе развіцця буржуазнай дэмакратыі класавая барацьба будзе набываць мірныя формы, рэвалюцыйныя спосабы барацьбы саступяць месца парламенцкім, барацьбе за рэфармаванне грамадства.

У палітычнай навуцы XIX ст. знайшлі адлюстраванне і іншыя палітычныя ідэі. Напрыклад, ***"тэорыя заваёў"***, распрацаваная Людовікам Гумпловічам. Згодна якой галоўная рухаючая сіла гісторыі – барацьба рас за выжыванне, у выніку перамагаюць мацнейшыя расы. Расамі ён называў нацыі і класы. Уладарства рас павінна была забяспечыць дзяржава.

Падобныя ідэі распрацоўваліся і Фрыдрыхам Ніцшэ. Рухаючай сілай грамадскага развіцця ён лічыў памкненне да ўлады. Уся гісторыя развіцця грамадства – гэта барацьба дзвюх рас: "моцнай расы" (арыстакратычных уладароў) і "слабай расы" (прыгнечаных, паднявольных, масы, таўпы). Ніцшэ лічыў, што кіраваць дзяржаваю павінен "звышчалавек" (не абцяжараны маральнымі і прававымі нормамі); адна з функцый дзяржаў – вядзенне войнаў, якія з'яўляюцца жыццёвай неабходнасці.

Неабходна адзначыць, што ў XIX ст. былі закладзены тэарэтычныя асновы палітычных рухаў, якія вызначылі развіццё чалавецтва ў XX стагоддзі. Да другой паловы XIX ст. адносіцца і пачатак станаўлення паліталогіі як навукі.

4. Станаўленне і развіццё палітычнай думкі ў Беларусі і Расіі

Палітычная думка Беларусі развівалася згодна агульнаеўрапейскіх радыцый. Можна адзначыць яе асаблівы ўнёсак у развіццё і разуменне самакіравання. Адчуваючы пэўны ўплыў еўрапейскіх і рускіх мысліцеляў, яна ўсё ж мела на працягу ўсёй гісторыі Беларусі ўласцівы толькі ёй характар.

Аб гэтым сведчыць эвалюцыя палітычнай думкі ў Беларусі. Пачатак яе быў закладзены хрысціянскай канцэпцыяй Ефрасінні Полацкай і Кірылы Тураўскага. Наступным этапам стала распрацоўка і прыняцце Статутаў Вялікага княства Літоўскага (1529, 1566, 1588 гг.) – кодэксаў дзяржаўных законаў беларуска-літоўскай дзяржавы. У Статутах, якія былі падрыхтаваны Л.Сапегаю, абмяжоўвалася ўлада манарха прадстаўнічымі заканадаўчымі органамі; дэкларуецца свабода веравызнання; свабода слова; злачынствы супраць прыватных асоб разглядаюцца як антыдзяржаўныя, антыграмадскія; зафіксавана роўнасць людзей перад законамі. Асаблівасць дзяржаўна-

палітычнага жыцця Беларусі вызначаецца існаваннем ў гарадах Магдэбургскага права – права на самакіраванне, калі усе бакі жыцця гараджан рэгуляваліся ўласнай юрыдычнай сістэмай, якая падкрэслівала іх самастойнасць і свабоду. У гарадах дзейнічалі выбарныя органы – магістраты. У гарадскім асяроддзі Беларусі назапашаны вялікі вопыт самакіравання, пэўнай дэмакратыі ва ўмовах сярэдневечча.

Як у Заходняй Еўропе, так і ў Беларусі ў XV-XVI стст., у асяродку гарадскіх жыхароў узнікае ідэйна-палітычны рух, які быў звязаны з агульнаеўрапейскім гуманізмам, Рэфармацыяй і Адраджэннем. У той жа час, як адзначае даследчык той эпохі С.Падокшын, у адрозненне ад заходнееўрапейскіх, асабліва італьянскіх гуманістаў, якія прапагандавалі ідэю індывідуальнай свабоды, беларускія гуманісты гэту ідэю абмяжоўвалі інтарэсамі агульнага дабра. Арыентацыя асобы на карысць агульнага дабра ў Беларусі канкрэтызавалася ў нацыянальна-патрыятычных формах: служэнні Айчыне, свайму народу, абароне інтарэсаў простых людзей. Асаблівасцю беларускага гуманізма з'уляецца ўмацаванне ў масавай свядомасці, нацыянальным характары і паводзінах насельніцтва такой рысы, як талерантнасць – цярпімасць, стрыманасць ў узаемаадносінах з іншымі народамі, у адносінах да іншых думак і перакананняў.

У вытокаў гуманітстычнага руху ў Беларусі знаходзіўся Францыск Скарына. У прадмовах, пасляслоўях, каментарах да надрукаваных ім на беларускай мове кніг ён сфармуліраваў свае погляды, імкнучыся давесці, што чалавек ёсць найвышэйшая каштоўнасць; пабуджае ў народзе імкнене да ведаў, дабра, свабоды і патрыятычнай дзейнасці.

Палітычны светапогляд Скарыны быў накіраваны на сцвярджэнне ў людзей правасвядомасці, а ў дзяржаве – правасуддзя і справядлівасці. Закон, згодна думак Скарыны, павінен быць асновай, на якой існуе грамадства. Палітычны ідэал – гуманная і моцная ўлада. Ачольваць дзяржаву павінен адукаваны, мудры, міласэрны, веруючы і справядлівы манарх, які ўважліва сочыць за выкананнем законаў і сам кіруецца імі ў сваёй дзейнасці.

У XVI-XVII стст. у Беларусі было шмат гуманістаў. Большасць з іх прытрымлівалася памяркоўных сацыяльна-палітычных поглядаў, выступалі за ўдасканаленне, рэфармаванне існуючага ладу. Да прыхільнікаў эвалюцыйнага накірунку, акрамя Ф.Скарыны, адносіліся Мікола Гусоўскі, Сымон Будны, Міхаіл Літвін, Андрэй Волан, Леў Сапега і інш.

У сваіх творах "Катэхізіс" і "Аб свецкай уладзе" С.Будны паказаў сябе адным з першых беларускіх мысліцеляў, якія адстойвалі інтарэсы гарадскіх рамеснікаў і гандляроў, працу і заняткі якіх ён лічыў неабходнымі для грамадства. Будны сфармуліраваў асноўныя фактары, якія абумоўліваюць неабходнасць улады – усталяванне парадку ў дзяржаве, ахову інтарэсаў асобы і дзяржавы. Ён паспрабаваў вызначыць абавязкі кіруючых і кіруемых. Будны раней чым Гобс у Заходняй Еўропе узняў пытанне аб прымусу да грамадска-карыснай працы дэкласіраваных элементаў і гультаёў. Як і Скарына, Будны патрабаваў роўнасці ўсіх перад законам, выступаючы супраць войнаў, лічыў магчымым весці толькі справядлівыя, абарончыя войны.

Абаронцам звычайных людзей (сялян, гараджан, дробнай шляхты) быў Міхаіл Літвін (М.Тышкевіч). Ён прыхільнік калектыўнага кіраваня. Звяртаў сур'ёзную ўвагу на ўвядзенне справаздачы пасадавых асоб па выніках сваёй дзейнасці.

Мікола Гусоўскі ў сваіх меркаваннях аб палітыцы значнае месца адводзіў рысам ідэальнага кіраўніка дзяржавы, якія шукаў у рэальным жыцці, аналізуючы дзейнасць канкрэтных палітычных дзеячоў, напрыклад вялікага князя Вітаўта.

Галоўнае дасягненне ў развіцці палітычнай думкі Беларусі Андрэя Волана – грунтоўная распрацоўка канцэпцыі прававога грамадства і прававой дзяржавы. У сваім трактаце "Аб палітычнай, ці грамадзянскай, свабодзе" А.Волан трактаваў свабоду як фактар, які забяспечвае мір і магутнасць дзяржавы, бяспеку існавання грамадзян, гарантыю недатыкальнасці іх уласнасці і багацця; як галоўную ўмову развіцця інтэлектуальных і фізічных якасцей асобы, яе грамадскай актыўнасці. Волан выступаў за юрыдычную роўнасць усіх саслоўяў. У поглядах на праблему паходжання дзяржавы прытрымліваўся тэорыі натуральнага права і грамадскай дамовы.

Леў Сапега выступаў за адзіную, цэнтралізаваную, незалежную і прававую дзяржаву, законы ў якой абараняюць не толькі кіраўнікоў, але і кіруемых; за рэлігіёзную таленрантнасць і прэзумпцыю нявіннасці.

У XIX ст. у поглядах палітычных дзеячоў Беларусі сцвярджаліся дэмакратычныя ідэі. Іх носьбітамі, напрыклад, былі члены тайнага "Дэмакратычнага таварыства" (1836-1839 гг.), якія звязвалі нацыянальна-вызваленчую барацьбу з сацыяльным вызваленнем. Адзін з яго кіраўнікоў Франц Савіч, будучы перакананым рэспубліканцам, выступаў за знішчэнне прыгонніцтва шляхам узброенага паўстання, за вызваленне народаў ад дэспатызму, за сяброўства паміж народамі.

Прадстаўніком рэвалюцыйна-дэмакратычнага руху ў Беларусі быў Кастусь Каліноўскі, які бачыў у якасці мэты паўстання – усталяванне новага, дэмакратычнага ладу, дзе не будзе маёмаснай і саслоўнай няроўнасці, дзяржаўныя справы будзе вырашаць сам народ. Па палітычных поглядах ён патрыёт – беларус, дэмакрат, рэспубліканец.

К.Каліноўскі паклаў пачатак народніцкаму руху ў Беларусі. У 1870-80-я гг. ідэі народніцтва падтрымлівалі і прапагандавалі С.Кавалік, М.Судзілоўскі, І.Грынявіцкі, Ф.Багушэвіч, С.Лучына, А.Багдановіч і інш. Яны выступалі супраць прыгонніцтва і самаўладдзя, адстойвалі інтарэсы сялян, частка з іх тэарэтычна абгрунтоўвала існаванне беларускай нацыі і яе права на аўтаномную самастойнасць.

У пачатку XX ст. у Беларусі меў месца шырокі спектр ідэалагічных дактрын і палітычных рухаў: ліберальна-буржуазны, сацыял-дэмакратычны, бальшавіцкі (камуністычны) і інш., якія былі злучаны з грамадска-палітычнымі падзеямі, якія адбываліся ў Расійскай імперыі і Еўропе.

Наогул, варта падкрэсліць, што з канца XVIII ст. палітычная думка Беларусі развівалася ў агульнарасійскім рэчышчы. З гэтага часу, дарэчы, і пачынаецца станаўленне ***палітычнай думкі Расіі***, у якой назіраецца і па

сёняшні дзень барацьба двух накірункаў: еўрапейскага і свайго самабытнага шляху.

Так прыхільнікам тэорыі "натуральнага права" быў расійскі гісторык і дзяржаўны дзеяч В.Тацішчаў, адначасова ён быў прыхільнікам самаўладдзя і лічыў, што гэта форма дзяржаўнага кіраўніцтва неабходна для такой краіны, як Расія. Прычым выступаў за пэўнае абмежаванне ўлады цара прадстаўнічымі шляхецкімі ўстановамі.

А.Радзішчаў сцвярджаў, што адзіным сродкам знішчэння прыгону можа быць народная рэвалюцыя, якая прывядзе да распаду імперыі на часткі. Пазней яны аб'яднаюцца ў дабраахвотны саюз рэспублік, дзе ўлада будзе рэалізоўвацца народнымі выбраннікамі.

М.Сперанскі вялікую ўвагу надаваў падзелу ўладаў: заканадаўчы орган – Дзяржаўная дума, выканаўчая ўлада – імператар і трэцяя ўлада – вышэйшы судовы орган.

У канстытуцыйных праектах дзекабрыстаў М.Мураўёва і П.Песцеля ўтрымлівалася неабходнасць забеспячэння адказнасці ўрада перад народам, увядзенне ў Расіі дэмакратычных правоў і свабод.

У XIX ст. шляхі і характар развіцця дзяржаўнага і эканамічнага ладу Расіі вызначаліся ў спрэчках "заходнікаў" і "славянафілаў".

Заходнікі (П.Аненкаў, Т.Граноўскі, К.Кавелін, П.Чаадаеў, Б.Чычэрын) выступалі за заходнееўрапейскія каштоўнасці, у прыватнасці за парламентарызм і канстытуцыйныя парадкі Англіі і Францыі. Славянафілы (К.Аксакаў, І.Кірэяўскі, А.Хамякоў і інш.) абгрунтоўвалі асаблівасць Расіі на базе духоўнасці, маралі, калектывізму, праваслаўя і г.д., што прывядзе да стварэння сусветнай цывілізацыі, ядром якой будзе Расія.

Рэвалюцыйныя дэмакраты А.Герцан, М.Агароў, В.Бялінскі, М.Чарнышэўскі бачылі галоўную сілу гістарычнага развіцця ў народзе і таму патрабавалі народаўладдзя. А.Герцан замест буржуазна-дэмакратычных форм кіравання прапаноўваў утварэнне "сацыяльнай рэспублікі", дзяржаўная ўлада ў якой павінна быць дэцэнтралізавана і ўвасабляцца ў асноўным у межах абшчын. Выступаў за рэвалюцыю і рэвалюцыйную дыктатуру, але ў шчыльнай сувязі з эканамічнымі пераўтварэннямі і маральным выхаваннем асобы.

А.Герцан і М.Чарнышэўскі паклалі пачатак "народніцтву". Ідэолагі гэтага руху М.Бакунін, П.Лаўроў, П.Ткачоў былі прыхільнікамі сялянскай рэвалюцыі і абшчыннага сацыялізму. М.Бакунін таксама адмаўляў дзяржаву ў любых яе формах і на яе месцы бачыў "свабодную федэрацыю" земляробчых і фабрычна-рамесніцкіх асацыяцый.

Напрыканцы XIX – пачатку XX стст. пачынае сваю дзейнасць У.Ленін, які быў палкім прыхільнікам пралетарскай рэвалюцыі, у выніку якой будзе ўсталявана дыктатура пралетарыяту і пабудавана сацыялістычнае, а затым камуністычнае грамадства. Вялікую ўвагу надаваў ролі рэвалюцыйнай партыі ў мабілізацыі рабочага класа на рэвалюцыйную барацьбу. Ленін разглядаў палітыку з пазіцыі ўзаемаадносін нацый і адносін паміж класамі. Класы – гэта аснова палітыкі і вызначаюць яе змест. Ленін развіў тэорыю Маркса аб

сацыялістычнай рэвалюцыі, вылучыў тэорыю аб магчымасці перамогі сацыялістычнай рэвалюцыі ў адной асобнай краіне.

5. Асноўныя тэндэнцыі развіцця сучаснай паліталогіі

Як самастойная галіна даследаванняў і асобная навука паліталогія сфарміравалася на рубяжы XIX – XX стст. Менавта ў гэты час з агульнай масы даследчыкаў вылучаецца шэраг мысліцеляў, якія ў цэнтр увагі ставяць вывучэнне палітычных адносін і спрабуюць разглядаць рашэнне іншых грамадскіх праблем праз палітычную ўладу. Асноўныя праблемы паліталогіі як самастойнай навукі, удакладненне яе катэгарыйнага апарату сфармуляваны ў канцэпцыях Г.Моска, В.Парэта, М.Вэбера, Р.Міхельса, А.Бэнтлі, М.Астрагорскага, М.Кавалеўскага і інш. Яны разглядалі ў сваіх працах такія актуальныя праблемы, як структура палітычнай улады, механізм і ўмовы яе функцыяніравання, паказалі ролю палітычных партый, лідараў, дзяржавы; удакладнілі паняційны апарат; распрацавалі метадалогію і г.д.

Па сёняшні дзень папулярна ***"тэорыя эліт"***. Першую спробу выкласці тэорыю эліт зрабіў італьянец Гаэтано Моска ў працы "Элементы палітычнай навукі". На думку Моска, улада ў грамадстве заўжды знаходзілася і павінна быць у руках невялічкай групы людзей – меншасці. Правячую меншасць ён называў пануючым класам або элітай. Сваё кіраванне эліта ўвасабляе шляхам распаўсюджвання ў грамадстве пэўнай ідэалогіі. Далейшае развіццё тэорыя эліт трымала ў працах Вільфрэда Парэта, які вылучыў канцэпцыю цыркуляцыі (змены) эліт.

Дзейнасць палітычных партый, іх месца і ролю ў функцыяніраванні заходняй дэмакратыі аналізаваў адным з першых М.Астрагорскі. Ён прыйшоў да высновы, што іх утварэнне з'явілася наступствам рэалізацыі дэмакратычных тэндэнцый у грамадстве.

Вялікі ўплыў на фарміраванне і развіццё паліталогіі аказалі погляды нямецкага сацыёлага і эканаміста М.Вэбера, асабліва кніга "Эканоміка і грамадства". Цэнтральным паняццем у яго з'яўляецца "панаванне", якое ён адрознівае ад улады, заснаванай на эканамічнай моцы. Не адмаўляючы ролю гвалту як асновы дзяржавы, Вэбер лічыць неабходным існаванне наяўнасці пэўных каштоўнасцей, на якіх грунтуецца падпарадкаванне. Вэбер вылучыў тры тыпа панавання: традыцыйнае (вера падданых у тое, што ўлада законна, г.зн. існавала заўжды), харызматычнае (вера ў асаблівыя якасці асоб), рацыянальнае (панаванне права). Шмат увагі надаваў Вэбер і праблеме палітычнага лідарства.

Пачатак аналізу палітычных паводзін асобных груп і асоб з дапамогаю эмпірічных метадаў заклаў Артур Бэнтлі. У кнізе "Працэс кіравання" ён сцвярджае, што дзейнасць людзей прадвызначана іх інтарэсамі і накіравана на забеспячэнне гэтых інтарэсаў. Прычым дзейнасць людзей увасабляецца не асобна, а пры дапамозе груп, у якіх яны аб'яднаны на грунце агульных інтарэсаў. Бэнтлі разглядае працэс кіравання як барацьбу паміж інтарэсамі розных груп, а дзяржаву як рэгулятар у гэтай барацьбе.

Асноўнымі праблемамі, якія разглядае сучасная заходняя паліталогія, з'яўляюцца:

а) механізм фарміравання палітычнай улады і яе ўплыў на працэс прыняцця палітычных рашэнняў;

б) паводзіны сацыяльных груп і асобных грамадзян пад час выбарчых кампаній;

в) працэс фарміравання палітычных мэтаў і грамадскай думкі;

г) механізм фарміравання і функцыяніравання палітычных партый і грамадска-палітычных арганізацый;

д) дзейнасць дзяржавы і праблема бюракратыі;

е) сутнасць функцыі і фарміраванне палітычнай культуры і іншыя.

У XX ст. паліталогія як навука атрымлівае значнае развіццё ў ЗША. Асаблівую ўвагу амерыканскія палітолагі надаюць уплыву псіхалагічных матываў паводзін асобных людзей і сацыяльных груп на палітычныя працэсы ў грамадстве. У выніку быў сфарміраваны ***біхевіярысцкі*** накірунак ў паліталогіі (заснавальнікі – група вучоных з Чыкагскага ўніверсітета на чале з Ч.Мерыамам). Мэта біхевіярызма ў палітычнай навуцы – імкненне вывесці структуру ўладных адносін з прыроды чалавека, якую магчыма даследаваць навуковымі метадамі. Задача палітычнай тэорыі – патлумачыць з'явы палітычнага жыцця з натуральных уласцівасцей чалавека, вывесці палітычныя феномены з заканамернасцей натуральных жыццёвых паводзін людзей.

У пачатку 1960-х гг., у ЗША, была сфармуліравана канцэпцыя ***"палітычнай культуры"***. Яе стваральнікі Г.Алмонд і С.Верба. Яны вылучылі тры чыстыя тыпы культуры: патрыярхальная, падданіцкая, актывісцкая, а з іх спалучэння яшчэ тры змешаныя тыпы. У кожнай грамадска-палітычнай сістэме і кожнай краіне існуе асаблівая палітычная культура, якая вызначае палітычныя паводзіны, якім надае той ці іншы змест і накірунак.

Амерыканскі палітолаг Г. Ласуэл сфармуляраваў тэорыю палітычнага псіхааналізу – адносіны індывіда да палітыкі тлумачацца псіхалагічным механізмам яго асобы. Ласуэл распрацаваў тыпалогію палітычных асоб, вылучыў тры тыпы палітыкаў: адміністратар, агітатар і тэарэтык.

Канцэпцыя ***"нацыянальных інтэрэсаў"*** знайшла сваё адлюстраванне ў даследаванні "Палітыка ў XX ст." амерыканскага палітолага Ганса Маргентау, які пераасэнсаваў уяўленні аб міжнародных адносінах і прыродзе ўлады. Вышэйшым крытэрыем нацыянальных інтарэсаў буйнай дзяржавы з'яўляецца дасягненне рэгіянальнай або сусветнай гегемоніі. Такая палітыка павінна быць падмацавана сілаю, якая з'яўляецца, на думку Маргентау, вызначальнай рысай дзяржавы, унутранне ўласціва ёй.

Асаблівасцю французскай паліталогіі з'яўляецца развіццё ***тэорыі інстытутаў***. Згодна гэтай тэорыі палітыка ўяўляе з сябе вынік дзейнасці розных палітычных інстытутаў (дзяржавы, палітычных партый, прафсаюзаў і інш. арганізацый). Такім чынам, паліталогія займаецца вывучэннем шматлікіх інстытутаў, якія дзейнічаюць у даным грамадстве.

Палітычныя партыі – адна з галоўных праблем італьянскай паліталогіі. Асаблівае значэнне маюць працы Дж.Сарторы. Ён, зыходзячы з

таго, што партыя – галоўны пасрэднік паміж грамадствам і ўрадам, даследаваў партыйныя сістэмы. Стварыў тыпалогію партыйных сістэм (двух і шматпартыйныя з дэтальнай іх класіфікацыяй), ахарактарызаваў шматпартыйную сістэму крайняга плюралізму (да фарміравання ўраду магчымы доступ толькі для партый цэнтру).

Нямецкі палітолаг Ральф Дарэндорф з'яўляецца адным з асноўных прадстаўнікоў ***тэорыі сацыяльнага канфлікту***. На яго думку кожная група людзей любога грамадства выступае як носьбіт пэўных пазіцый. Прычым кожная пазіцыя злучана з выкананнем пэўнай сацыяльнай ролі. Сацыяльная роля – гэта сукупнасць спосабаў паводзін людзей, якія дадзены носьбіту пазіцыі ў пэўным грамадстве. Ці інакш – гэта прымушэнне, з дапамогаю сістэмы сацыяльных санкцый, кожнага канкрэтнага чалавека паводзіць сябе пэўным чынам. Прымусовы характар паводзін з'яўляецца важнай прыкметай сацыяльных груп. Згодна норм чалавек мае магчымасці да пасоўвання на больш высокія пазіцыі, адсюль узнікненне панавання, а наяўнасць панавання і падпарадкавання вядзе да канфлікту. Зыходзячы з прыроды і сутнасці канфлікта Дарэндорф вызначае канфліктуючыя сацыяльныя групы, асноўная прыкмета якіх – удзел у панаванні ці выключэнне з яго.

Такім чынам, сучасная заходняя паліталогія не ўяўляе з сябе адзінай тэорыі. Пераважная большасць заходніх паліталагічных тэорый аформлена ў выглядзе пэўных школ, накірункаў і канцэпцый. Прычым гэтыя накірункі і канцэпцыі не замкнутыя межамі адной краіны, а развіваюцца палітолагамі розных краін. Паліталогія знаходзіцца на сённяшні дзень у залежнасці ад запатрабаванняў палітыкі, якая праводзіцца у той ці іншай дзяржаве.

ЛЕКЦЫЯ 3. ПАЛІТЫЧНАЯ ЎЛАДА І МЕХАНІЗМЫ ЯЕ ЗДЗЯЙСНЕННЯ

1. Сутнасць, крыніцы і асаблівасці палітычнай улады.
2. Суб'екты і аб'екты, асновы і рэсурсы палітычнай улады.
3. Асноўныя функцыі і канцэпцыі ўлады.
4. Механізмы функцыяніравання і рэалізацыі, легітымнасць палітычнай улады.
5. Палітыка дзяржаўнай улады Рэспублікі Беларусь да нацыянальных супольнасцей краіны.

1. Сутнасць, крыніцы і асаблівасці палітычнай улады

Улада з'яўляецца адной з найгалоўнейшых катэгорый паліталогіі, непарыўна злучаных з палітыкай. Чалавек у грамадстве ўвесь час сустракаецца з уладаю: ён сутыкаецца з рознымі яе ўзроўнямі і сам мае пэўную ўладу над іншымі. Як толькі з'яўляецца група, якая б малая яна ні была, адразу ўзнікае феномен улады. Бо адныя пачынаюць загадваць, а іншыя – слухацца і падпарадкоўвацца. Таму можна назіраць уладу і ў сям'і, і ў суполцы, і ў згуртаванні. Тым больш яскрава мы бачым феномены ўлады ў

палітычнай сферы грамадства. Паняцце ўлады падаецца такім універсальным у прасторы і ў часе, што многія даследчыкі – палітолагі імкнуцца зрабіць яго асноўным паняццем. Самай відавочнай праявају ўлады ў гісторыі чалавецтва была і ёсць дзяржава. Таму ўзаемадачыненні паміж уладаю і дзяржавай вызначальныя для формаў сацыяльнай арганізацыі. Развагі і назіранні людзей над праблемай улады паспрыялі нараджэнню таго, што сёння мы завём ідэалогіямі.

Існуе аб'ектыўнае запатрабаванне людзей у самарэгуляцыі і арганізацыі. У грамадстве заўжды ёсць розныя індывідуальныя і групавыя інтарэсы, якія неабходна рэгуліраваць, спалучаць, здымаючы сацыяльную напружанасць. Такім чынам, як адзначае палітолаг М.Дзенісюк, уладныя адносіны з'яўляюцца механізмам рэгуляцыі грамадскага жыцця, гарантам цэласнасці розных грамадстваў, старажытнай формай іх арганізацыі.

Існуюць розныя вызначэнні паняцця "улада". Т.Гобс сцвярджаў: "улада –гэта сродак дасягнуць дабарабыту ў будучым, а само жыццё – гэта вечнае і нястомнае імкненне да ўлады". М.Вэбер адзначаў, што "ўлада – гэта магчымасць рэалізаваць сваю волю насуперак супраціўленню іншых". Р.Даль падкрэсліваў: "улада дае магчымасць аднаму чалавеку прымусіць другога рабіць тое, што ён па сваёй волі не зрабіў бы". Х.Арэнд – "улада не належыць аднаму чалавеку, а толькі групе, якая дзейнічае сумесна". П.Морыс удакладняў: "улада – гэта працэс, які накіраваны на змяненне каго-небудзь ці чаго-небудзь".

Палітолагі падкрэсліваюць натуральны характар улады. Зло не ў самой уладзе, а ў тых, хто яе рэалізуе. Кожны чалавек ад пачатку ў той ці іншай ступені імкнецца да ўлады і велічы, прычым ёсць людзі, якія заўжды імкнуцца кіраваць, а іншыя падпарадкоўваюцца. Паміж гэтымі двумя палюсамі вялікая колькасць людзей, якія ў адных выпадках лёгка падпарадкоўваюцца, у іншых – кіруюць. У той жа час, наогул, ёсць людзі, якія зусім не жадаюць кіраваць. Варта адзначыць, што без імкнення да ўлады не бывае лідараў.

Такім чынам, нягледзячы на розніцу ў падыходах вучоных да разумення сутнасці ўлады, можна вылучыць яе агульныя характарыстыкі: здольнасць і магчымасць, гаспадства (уладарства) і падпарадкаванне. Без падпарадкавання няма ўлады, як і без улады няма падпарадкавання. Праявају ўлады з'яўляецца дзеянне, якое пабуджае людзей рабіць што-небудзь, чаго яны не зрабілі бы па сваёй волі. Гэта ўлада над кімсьці. У той жа момант ёсць улада для чагосьці, дзеля дасягнення пэўнай мэты. А.Гідэнс заўважыў: "улада, па сваёй прыродзе, не ёсць прыгнёт, яна ёсць здольнасць выбіраць вобраз дзеянняў ці магчымасць дабівацца вынікаў". Улада не з'яўляецца перашкодай на шляху да свабоды, наадварот, яна для яе пасрэднік, прамежкавае звяно.

Улада – гэта рэальная здольнасць тых ці іншых сацыяльных сіл альбо асобы ўвасабляць сваю волю ў адносінах да іншых сацыяльных сіл ці асобы.

Крыніцы ўлады:

а) структурна-функцыянальны падыход – улада гэта прадукт сістэмы сацыяльных адносін (эканамічных, сацыяльных, палітычных, рэлігійных і інш);

б) псіхалагічны падыход – імкненне да ўлады закладзена ў прыродзе індывіда;

в) прагматычны падыход – улада гэта імкненне чалавека да забеспячэння дабрабыту;

г) марксісцкі падыход – улада ў грамадстве класаў.

Можна вылучыць універсальныя ўласцівасці ўлады (М.Дзенісюк): яе ўсеагульнасць – функцыяніраванне ва ўсіх сферах грамадскага жыцця і палітычных працэсах; яе здольнасць быць ва ўсіх відах дзейнасці, аб'ядноўваючы ці раз'ядноўваючы людзей, грамадскія групы. Прастора ўлады можа быць вельмі маленькай, напрыклад, асоба чалавека, сям'я і празмерна вялікай – дзяржаўная ўлада, улада рэлігій, ідэалогій, міжнародных структур. Таму вылучаюцца розныя віды ўлады: эканамічная і палітычная; свецкая і царкоўная; заканадаўчая, выканаўчая і судовая; цэнтральная, рэгіянальная, мясцовая; дзяржаўная, партыйная, сямейная, улада апарата, лідараў, бацькоў і г.д.

Напачатку была (у старажытнасці) грамадская ўлада, пазней, ва ўмовах падзелу працы і ўласнасці, яна становіцца палітычнай. Паступова яна афармляецца ў законах, пераўтвараецца ў дзяржаўную. Палітычная ўлада мае больш шырокі змест.

Палітычная ўлада – рэальная здольнасць тых ці іншых сацыяльных суб'ектаў падпарадкаваць сваёй волі дзейнасць іншых сацыяльных суб'ектаў з дапамогаю дзяржаўна-прававых і іншых сродкаў. Гэта здольнасць і магчымасць грамадскіх сілаў праводзіць сваю волю ў палітыцы ў адпаведнасці з сваімі запатрабаваннямі і інтарэсамі.

Асноўныя ***рысы*** палітычнай улады:

1) легальнасць – законнасць улады; яна дзейнічае на аснове фіксіраваных нормаў, законаў, кодэксаў і г.д.;

2) легітымнасць – дабраахвотнае прызнанне існуючай улады падданымі, давер з іх боку (прызнаецца, а не проста навязваецца). Неабходна звярнуць увагу на тое, што легальнасць і легітымнасць не адно і тое ж. Улада можа быць легальнай, але не легітымнай;

3) вярхоўнасць альбо гасподства – абавязковасць выканання ўладных рашэнняў усімі членамі грамадства, павінны быць прыярытэты;

4) уплыў – здольнасць суб'екта палітыкі ўздзейнічаць у патрэбным накірунку на паводзіны асоб, груп і г.д.;

5) эфектыўнасць і выніковасць – у канкрэтных сацыяльных выніках правяраецца здольнасць улады кіраваць усімі сферамі грамадскага жыцця.

Палітычная ўлада заўжды мае грамадскі характар, бачна праз функцыяніраванне спецыяльных структур, прадугледжвае выкарыстоўванне прымусу, традыцый, маральнага ўплыву, сістэмы ідэалагічных і прававых норм. Палітычная ўлада выступае як суадносіны класавых і іншых сацыяльных сіл. Дзяржаўная ўлада – гэта непасрэдны прадукт палітычнай улады, яна носіць палітычны характар, бо дзяржава ў сваёй дзейнасці закранае інтарэсы практычна ўсіх частак насельніцтва. Але нельга палітычную і

дзяржаўную уладу атаясамліваць. Улада і палітыка непадзельны і ўзаемаабумоўлены.

2. Суб'екты і аб'екты, асновы і рэсурсы палітычнай улады

Улада ўзнікае ў адносінах паміж людзьмі, групамі людзей, грамадствам і яго часткамі – суб'ектамі, якія маюць свядомасць, волю, здольнасць дзейнічаць. Сама ўлада рабіць нічога не можа, дзейнічаюць людзі, якія маюць уладу або якія падпарадкоўваюцца. Таму выразы накшталт "улада грошай", "улада рэчаў", "улада ідэй", "улада над прыродай" – не больш, чым метафары, вобразныя выразы, якія ўжываюцца ў штодзённасці. Пачуцці, думкі, ідэі, грошы самі па сабе не з'яўляюцца аб'ектамі, не выконваюць волю чалавека. Яе могуць выконваць іншыя людзі, якія дзейнічаюць згодна ідэйных перакананняў, з-за грошаў, страху і г.д.

Безумоўна, у рэальным палітычным жыцці ўлада існуе ў прадметах, сімвалічных формах, дакументах, законах, інструкцыях, праграмах і г.д. Суб'ектамі улады могуць быць асобы, арганізацыі, супольнасці, саюзы дзяржаў, сусветная супольнасць. Першаснымі суб'ектамі з'яўляюцца індывіды, другаснымі – палітычныя аб'яднанні, суб'ектамі большага ўзроўню – палітычныя эліты і лідары. Звычайна суб'екты ўлады павінны валодаць такімі якасцямі, як жаданне ўладарыць, воля да ўлады, падрыхтаванасць да таго, каб узяць на сябе адказнасць, кампетэнтнасць, прафесіяналізм, уменне выкарыстоўваць рэсурсы, мець аўтарытэт.

Да суб'ектаў палітычнай улады адносяцца:

- сацыяльныя супольнасці (народ, нацыі, класы, супольнасці і г.д.), якія ўплываюць на ўладу апасродкавана, але ў час палітычных пераменаў бяруць палітычную ўладу ў свае рукі шляхам бунта, паўстання, рэвалюцыі, грамадзянскага непадпарадкавання;
- дзяржава;
- палітычныя партыі і арганізацыі – асабліва правячыя, якія аказваюць уплыў на функцыяніраванне палітычнай улады;
- правячыя эліты, бюракратыя, лоббі (групы ціску);
- групавое ці асабістае лідэрства;
- асабістая ўлада;
- асобныя грамадзяне, падчас выбараў, рэферэндумаў;
- талпа (охлас), якая атрымоўвае ўладу ва ўмовах крызісу, адсутнасці якой-небудзь арганізацыйнай палітычнай сілы. У выніку захопу ўлады талпой усталёўваецца рэжым ахлакратыі, дзе пануюць эмоцыі, а не разум, уладараць цёмныя інстынкты.

Ад таго, як узаемадзейнічаюць суб'екты палітычнай улады, якія прынцыпы і характары іх узаемаадносін, залежыць стан палітычнага жыцця грамадства.

Пад аб'ектам разумеецца той, хто падпарадкоўваецца, на каго накіравана дзейнасць суб'ектаў палітычнай улады.

Улада залежыць ад пакоры насельніцтва, ад таго ці згодныя яе цярпець тады, калі яна не задавальняе насельніцтва. Якасьці аб'екта палітычнай улады залежаць ад палітычнай культуры насельніцтва. Напрыклад, патрыярхальны і паданіцкі тып культуры фарміруе пакору ў людзей, звычку падпарадкоўвацца, жаданне жыць пад "моцнай рукою". Актывісцкі тып культуры фарміруе грамадзяніна, які ведае сваю адказнасць за краіну, а не пакорлівага служку ўладу трымаючых.

Улада выкарыстоўвае розныя сродкі для свайго ўплыву на аб'ект. Пад рэсурсамі ўлады разумеюцца сродкі, выкарыстоўванне якіх забяспечвае ўплыў на аб'ект улады ў адпаведнасці з мэтамі суб'екта. Рэсурсы ўяўляюць з сябе альбо важныя для аб'екта каштоўнасці (грошы, прадметы ўжытку), альбо сродкі, якія здольныя паўплываць на ўнутраны свет, матывацыю чалавека (СМІ), альбо сродкі, з дапамогай якіх можна пазбавіць чалавека тых ці іншых каштоўнасцей, вышэйшай з каторых звычайна лічыцца жыццё (зброя, карныя органы і інш.).

Сістэма ***рэсурсаў*** суб'ектаў палітычнай улады:

а) дзяржаўная ўлада, з яе: магчымасцямі прымусу; эканамічнымі, сацыяльнымі і культурна-інфармацыйнымі рэсурсамі; манапольным правам выдаваць законы;

б) інтарэсы, перакананні людзей, іх пачуцці, эмоцыі (страх, нянавісць, зайдрасць, захапленне, энтузіазм, незадавальненне і інш.); нацыянальныя і рэлігійныя пачуцці. Варта адзначыць, што рэсурс тыпа інтарэса вызначаецца эканамічным патэнцыялам, падатковай, сацыяльнай палітыкай;

в) мова, як элемент палітычнай культуры. Мова ўлады абапіраецца на міфы, стэрэатыпы, а значэнне слоў залежыць ад волі правадыра, ад умення чытаць паміж строк. Моўная палітыка адыгрывае не апошнюю ролю ў рэальных палітычных працэсах, выбарчых кампаніях;

г) эканамічны, ваенны, культурны патэнцыял краіны, дзяржаўная тэрыторыя, стабільнасць і парадак, адзінства грамадства, прыродныя багацці, колькасць насельніцтва, яго якасць (культура, адукацыя, працоўныя навыкі і г.д.). Важнае значэнне маюць традыцыі, ідэалогія, вера, давер, грамадскі настрой, удзел насельніцтва ў палітычным жыцці, час, які мае ўлада для вырашэння сваіх задач;

д) веды, прафесіяналізм, прапаганда ва ўсіх яе формах, сродкі масавай інфармацыі (СМІ).

Розныя рэсурсы выкарыстоўваюцца звычайна суб'ектамі ўлады ў комплексе, прычым кожны тып рэсурсаў мае свае ўмовы рэалізацыі і мяжу эфектыўнасці, найбольш зручныя аб'екты і час дзеянняў. Так, для перакананняў найбольш падыходзіць моладзь. Апазіцыя абапіраецца на незадаволеных. Падчас рэвалюцый, войн часцей выкарыстоўваецца гвалт. Прымус найбольш распаўсюджаны ў краінах са слабымі, неразвітымі дэмакратычнымі традыцыямі. У грамадстве з традыцыямі індывідуалізма асноўны ціск робіцца на выкарыстоўванне матэрыяльнага інтарэса, грошаў, прычым выкарыстоўваецца і прымус – страх за жыццё, здароўе, дабрабыт.

3. Асноўныя функцыі і канцэпцыі ўлады

Каардынацыя адносін паміж буйнымі грамадскімі структурамі з'яўляецца функцыямі палітычнай улады. Улада павінна фарміраваць палітычную сістэму, палітычныя адносіны паміж дзяржаваю і грамадствам, грамадскімі групамі, класамі, палітычнымі інстытутамі, партыямі, грамадзянамі, органамі дзяржаўнага кіравання. Улада кантралюе гэтыя адносіны, пераўтвараючы іх па магчымасці ў бесканфліктныя і арганізаваныя. Як адзначае М. Дзенісюк, улада кіруе справамі грамадства і дзяржавы на розных ўзроўнях:

- макраўзроўне вышэйшых цэнтральных палітычных інстытутаў, дзяржаўных установаў, партый і арганізацый;
- сярэднім узроўні, які ўтвараюць установы рэгіянальнага, абласнога і раённага маштабаў;
- мікраўзроўне, які ахоплівае непасрэдна палітычныя адносіны людзей малых груп, самакіраванне. На гэтым ўзроўні фарміруюцца палітычная культура, меркаванні, перакананні людзей. Варта падкрэсліць, што гэты ўзровень не з’яўляецца ніжэйшым.

Ад функцыяніравання палітычнай улады шмат у чым залежыць тып палітычнага рэжыму ў грамадстве, адкрытасць ці закрытасць грамадства, характар палітычных адносін і іншыя палітычныя характратыстыкі дзяржавы, у тым ліку стабільнасць, аўтарытэт, падзел і супрацоўніцтва ўладаў, роля апазіцыі, дэмакратычнасць.

Такім чынам найбольш важныя грамадскія ***функцыі*** палітычнай улады:

а) падтрымка грамадскага парадку і стабільнасці;
б) выяўленне, абмежаванне і вырашэнне канфліктаў;
в) дасягненне грамадскай згоды;
г) прымушэнне ў імя сацыяльна-значных мэтаў і захавання стабільнасці;
д) кіраванне справамі грамадства.

У сучаснай літаратуры існуюць розныя канцэпцыі ўлады. Найбольш шырокавядомыя ***канцэпцыі*** ўлады:

- прававыя, якія грунтуюца на тым, што права першаснае, а палітыка і ўлада вытворчае ад права. Ідэі прававой дзяржавы;
- канцэпцыя паводзінаў (біхевіяральная) – палітычнае жыццё тлумачыцца з уласцівых чалавеку паводзінаў, яго волі, імкнення да ўлады;
- рэляцыянісцкая канцэпцыя ўлады характарызуе ўладу як міжасабовыя адносіны, якія дазваляюць аднаму індывіду змяняць паводзіны другога. Гэта адносіны суб'екта і аб'екта ўлады. Аб'ект улады мае магчымасць стаць яе суб'ектамі.

4. Механізмы функцыяніравання і рэалізацыі, легітымнасць палітычнай улады

Механізм функцыяніравання ўлады – гэта спосабы, метады і прыёмы дзейнасці ўлады. Найбольш вядомы спосабы:

- дэмакратычныя, з удзелам народа;

- аўтарытарныя, калі дзейнічае аднаасобнае праўленне з частковым кантролем над падданымі;
- таталітарныя, калі існуе поўны кантроль улады над грамадствам;
- дэспатычныя, якія прадугледжваюць усеўладдзе, гвалт, самадурства.

Каб найлепшым чынам скарыстаць магчымасці і хутчэй дасягнуць пастаўленых мэтаў і задаволіць інтарэсы, для ўлады вельмі важным з'яўляецца здабыццё легітымнасці.

Легітымнасць абазначае прызнанне насельніцтвам менавіта гэтай улады, яе права ўладарыць, кіраваць. Абазначае, што ўладу падтрымлівае большасць, што менавіта гэтыя законы выконваюцца асноўнай часткай грамадства.

Легітымнасць, так як яна давер і апраўданне ўлады, шчыльна звязана з маральнай адзнакай улады. Грамадзяне ўхваляюць уладу, зыходзячы з маральных крытэрыяў дабра, справядлівасці, сумленнасці, прыстойнасці. Легітымнасць неабходна каб забяспечыць падпарадкаванне, згоду без прымусу, а калі гэта немагчыма, дык для апраўдання прымусу, выкарыстоўвання сілы. Легітымная ўлада і палітыка аўтарытэтны і эфектыўны.

Легітымнасць можа быць як здабыта, так і згублена. Каб здабыць і ўтрымаць легітымнасць, давер народа, улада выкарыстоўвае аргументацыю сваіх дзеянняў і звяртаецца да вышэйшых каштоўнасцей (справядлівасці, праўды), да гісторыі, пачуццяў і эмоцыяў, настрояў, рэальнай ці выдуманай волі народа, наказам часу, навукова-тэхнічнаму прагрэсу, запатрабаванням вытворчасці, гістрычным задачам краіны і г.д. Для апраўдвання гвалту, рэпрэсій часцяком выкарыстоўваюць падзел людзей на сяброў і ворагаў. Прынцыпы легітымнасці маюць вытокі ў старажытных традыцыях, рэвалюцыйнай харызме, або ў дзейнічаючым заканадаўстве.

Адсюль – існуе тры **тыпы легітымнасці** ўлады :

- ***традыцыйная*** – заснавана на веры ў свяшчэнны характар норм, звычаяў, традыцый, якія непарушны;
- ***харызматычная*** – вера мас у асаблівыя якасці правадыра, штучнае ўзвышэнне лідэра (любоў да "бацькі нацыі", асобая місія, неабходнасць у эканамічным і палітычным развіцці "прарыва" і г.д.);
- ***рацыянальна-прававая*** – на падставе заканадаўства, выбарнасці, раўнапраўя палітычных сіл, абмежавання сферы дзейнасці дзяржавы і г.д. (магчыма у дэмакратычных дзяржавах).

Сучасная беларуская дзяржаўнасць з'яўляецца рэжымам харызматычнага тыпу. Недакладнае размежаванне кампетэнцыі паміж дзяржаўнымі органамі і галінамі ўлады, пагарджэнне існуючымі прававымі нормамі, палавінчаты характар законаў і іх ігнараванне – усё гэта сведчыць аб тым, што рацыянальна-прававы спосаб легітымнасці ўлады толькі фарміруецца.

Палітычная ўлада і механізмы яе здзяйснення ў Беларусі сфармуліраваны ў артыкулах 1-8, 79, 90, 106-107 Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь.

5. Палітыка дзяржаўнай улады Рэспублікі Беларусь да нацыянальных супольнасцей краіны

Звяртаючы ўвагу на падзеі ў Францыі ў лістападзе 2005 года, можна разглядаць Рэспубліку Беларусь як астравок міжэтнічнага міру і спакою ў Еўропе. Але для таго, каб такое становішча склалася ў краіне, рэспубліка прайшла вельмі складаны і працяглы ў часе шлях і свой уплыў аказала талерантнасць беларускага народа.

Пасля атрымання ўлады перад бальшавікамі паўстала, як першачарговая, задача зняць супярэчнасці, негатыўныя моманты, якія мелі месца ў нацыянальнай палітыцы Расіі. Толькі павярнуўшы на свой бок усе народы, якія жылі на яе тэрыторыі, можна было разлічваць на поспех у будаўніцтве новага грамадства. Важным актам на шляху абвяшчэння роўнасці, зняцця напружанасці паміж народнасцямі з'явілася «Дэкларацыя правоў народаў Расіі» прынятая 2 (15) лістапада 1917 г. Яна ўключала наступныя пункты : а) роўнасць і суверэннасць народаў Расіі; б) права народаў Расіі на свабоднае самавызначэнне аж да аддзялення і ўтварэння самастойных дзяржаў; в) адмена ўсіх і ўсялякіх нацыянальных і нацыянальна-рэлігійных прывілеяў і абмежаванняў; г) свабоднае развіццё нацыянальных супольнасцей і этнаграфічных груп, насяляючых тэрыторыю Расіі. Для правядзення ў жыццё дэклараваных правоў народаў быў утвораны Наркамат па справах нацыянальнасцей. Гэта была новая кіруючая структура ў сферы ўлады, якая адсутнічала раней у царскім і Часовым урадах.

У Беларусі недавер і варожасць сярод насельніцтва розных нацыянальнасцей ускладняліся шэрагам абставін. Гэта ў першую чаргу рэлігійны фактар. Складанасць выклікала адрозненне нацыянальнага складу гарадскіх і сельскіх жыхароў. Вядома, што ў гарадах і мястэчках пераважала яўрэйскае насельніцтва, у вёсках - беларускае. Глыбокі псіхалагічны след, падазронасць паміж людзьмі, якія апынуліся не па сваей волі на супрацьлеглых ваюючых баках, пакінула польска-савецкая вайна. Таму пасля заканчэння ваеннай кампаніі пытанні вырашэння нацыянальных праблем выйшлі на пярэдні план. У “Дэкларацыі аб абвяшчэнні незалежнасці Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусь”, прынятай 31 ліпеня 1920 г., падкрэслівалася, што дзяржава “будзе будаваць сваё жыццё на аснове прыцягнення ў савецкае будаўніцтва самых шырокіх працоўных мас незалежна ад таго, да якой нацыянальнасці і вызначэння яны належаць. Абвяшчаецца поўнае раўнапраўе моў (беларускай, рускай, польскай і яўрэйскай)”.

З канца 1920-х гг. адбываўся паварот у нацыянальнай палітыцы краіны. Годам «вялікага пералому» стаў 1929 г., калі пачалося канчатковае згортванне НЭПа, прымусовая татальная калектывізацыя, фарсіраваная індустрыялізацыя. На практыцы гэта праяўлялася ў імкненні да «спрашчэння» этнанацыянальнай і моўнай структуры краіны, згортвання ўжывання нацыянальных моў.

Наступ на нацыянальныя супольнасці працягваўся і ў пасляваенны час (1945-50-я гг.), - калі культ асобы Сталіна дасягнуў свайго апагею. Першыя

пасляваенныя гады азнаменаваліся адкрыццём у рэспубліцы школ нацыянальных супольнасцей, але пасля 1947 года былі закрыты польскія і украінскія.

Не адбылося змен у адносінах да нацыянальных супольносцей і пасля XX з'езда КПСС. Гэтаму садзейнічалі праграмныя ўстаноўкі, якія арыентавалі на нерэальныя тэрміны пабудовы камунізму ў Савецкім Саюзе, сцвярджэнне, што ў СССР пабудавана развітое сацыялістычнае грамадства. Такія памылковыя навуковыя прагнозы і тэорыі садзейнічалі далейшаму назапашванню дэфармацый у нацыянальнай сферы. Справа зайшла так далёка, што набыў моц працэс вымірання нацыянальных моў. Калі па перапісе 1926 г. у СССР былі зафіксаваны 194 мовы, то па перапісе 1979 г. – 130-140.

Такая палітыка садзейнічала зніжэнню ўзроўню нацыянальнай самасвядомасці, скарачэнню элементаў нацыянальнай культуры этнічных супольнасцей. Перад усімі народамі паўстала задача – змірыцца з наяўным становішчам ці пайсці па шляху адраджэння. Новыя ўмовы для развіцця нацыянальных супольнасцей адкрыла хваля нацыянальна-культурнага адраджэння часоў "перабудовы" ў СССР, стварыўшая магчымасць аднаўлення ўсяго таго, што было згублена ў ранейшыя гады.

Важную ролю ў адраджэнні культуры, традыцый этнічных супольнасцей адыграў вераснёўскі (1989 г.) пленум ЦК КПСС, які разгледзеў пытанні нацыянальнай палітыкі. На хвалі адраджэння пачалі ствараецца нацыянальна-культурныя аб'яднанні, мэтай якіх з'яўлялася арганізацыя работы па вывучэнні мовы, гісторыі, культуры сваіх народаў. У 1988 г. узнікла Гродзенскае абласное польскае культурна-асветніцкае таварыства імя А.Міцкевіча. У чэрвені 1990 г. на з'ездзе была ўтворана рэспубліканская арганізацыя – Саюз палякаў Беларусі (СПБ).

На думку У. Навіцкага: “Савецкая палітыка адносна этнічных супольнасцей мела не толькі станоўчыя моманты, але і сур'ёзныя памылкі і пралікі. Гэта прывяло да глубокага крызісу ў міжнацыянальных адносінах, які да сённяшнята дня адчуваецца на постсавецкай прасторы”.

Рэспубліка Беларусь – краіна міжнацыянальнага міру і згоды. З’яўляючыся шматнацыянальнай дзяржавай, у Рэспубліцы Беларусь пражываюць прадстаўнікі больш за 140 нацыянальнасцей, унутраная палітыка краіны накіравана на стварэнне і замацаванне даўніх міжэтнічных сувязей, зняцце міжнацыянальнай напружанасці па расавай, лінгвістычнай і канфесіянальнай аснове. Органы ўлады Рэспублікі Беларусь імкнуцца да захавання міжнацыянальнага даверу, падтрымліваюць розныя формы міжкультурнага дыялогу.

У той жа час у дзеяннях беларускіх улад праглядваецца пэўная недапрацаванасць, а часам і аднабаковасць падыходаў да тых ці іншых пытанняў існавання і дзейнасці нацыянальных аб’яднанняў.

Возьмем, напрыклад, Крымінальны кодэкс Рэспублікі Беларусь, дзе артыкулам сто трыццатым уведзена адказнасць за ўзбуджэнне расавай, нацыянальнай, рэлігійнай варожасці, за прыніжэнне нацыянальнай годнасці. У той жа час ніякай адказнасці за прамое або ўскоснае абмежаванне правоў або ўсталяванне прамых або ўскосных пераваг грамадзян у залежнасці ад адносін да рэлігіі няма. Такім чынам, службовыя асобы, якія ўшчэмліваюць правы грамадзян

у залежнасці ад расавай, нацыянальнай прыналежнасці або адносін да рэлігіі, практычна не могуць быць прыцягнуты да адказнасці. Адсюль, суб'ектыўны фактар адносін чыноўніка да той ці іншай нацыянальнасці будзе ўплываць на кадравую палітыку ў пэўнай галіне, вобласці, і пры гэтым заканадаўча чыноўніку забяспечана беспакаранасць.

За парушэнне заканадаўства аб мовах устаноўлена толькі адміністрацыйная адказнасць: артыкул 172 указвае, што за публічнае знеслаўленне дзяржаўных і іншых нацыянальных моў, якімі карыстаецца насельніцтва Рэспублікі Беларусь, стварэнне перашкод і абмежаванняў у карыстанні імі – цягнуць накладанне штрафу на грамадзян у памеры ад дзвюх да пяці базавых велічынь, на службовых асоб – у памеры ад пяці да дзесяці базавых велічынь. У той жа час усім вядомы адносіны прадстаўнікоў нацыянальных супольнасцей да сваіх нацыянальных моў. Артыкул 17 Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь абвяшчае дзве дзяржаўныя мовы: рускую і беларускую, і ўстанаўлівае, адпаведна, іх абарону, не агаворваючы да якой адказнасці могуць быць прыцягнуты парушальнікі. Адсюль, за парушэнне норм Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь (артыкула 17) і Закона "Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь", на маю думку, варта было б устанавіць крымінальную адказнасць.

Звернемся яшчэ да Закона "Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь". Разглядаючы гэты Закон, можна прыйсці да высновы, што дзяржава пэўным чынам адыходзіць ад вырашэння праблем мовы выхавання ў дашкольных установах і мовы навучання і выхавання у агульнаадукацыйных школах. У адпаведнасці з артыкулам 22 Закона згодна пажаданняў грамадзян па рашэнню мясцовых выканаўчых і распарадчых органаў могуць стварацца дзіцячыя дашкольныя ўстановы або асобныя групы, у якіх выхаванне вядзецца на мове нацыянальнай супольнасці. У адпаведнасці з артыкулам 23 дадзенага Закона ў адпаведнасці з пажаданнямі грамадзян і па рашэнню мясцовых выканаўчых і распарадчых органаў могуць стварацца агульнаадукацыйныя школы або класы, у якіх вучэбна-выхаваўчы працэс вядзецца на мове нацыянальнай супольнасці, або вывучаецца мова нацыянальнай супольнасці.

І справа тут у наяўнасці ў артыкулах некалькіх агаворак:

– могуць стварацца;

– па рашэнню выканаўчых і распарадчых органаў.

Ведаючы закасцянеласць чыноўніцтва, можна з вялікай доляй упэўненасці сцвярджаць, што агаворка "могуць стварацца" разглядаецца як спосаб ставіць перашкоды да стварэння. І яна звязваецца з другой агаворкай у тым сэнсе, што выканаўчыя і распарадчыя органы зыходзяць з наяўнасці фінансавання такіх дашкольных устаноў і школ. А фінансаванне напрамую залежыць ад агаворкі "могуць". Адсюль, неабходна ўнесці змены ў існуючы Закон і ўбраць дадзеную агаворку.

Тады артыкулы Закона будуць гучаць адназначна і абавяжуць выканаўчыя і распарадчыя органы ствараць дашкольныя ўстановы і агульнаадукацыйныя школы на мовах нацыянальных супольнасцей. Пры гэтым, заканадаўцам неабходна было б падумаць аб крыніцах фінансавання такой дзейнасці і, адпаведна, вызначыць іх у Законе.

Да таго ж, Закон “Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь” мае яшчэ адну загану. Па дадзеных перапісу насельніцтва 1999 года 81% жыхароў Беларусі вызначылі сябе як беларусы. Але артыкулы Закона (22, 23, 27) разглядаюць мовы, якія могуць выкарыстоўвацца ў выхаванні, навучанні, у сродках масавай інфармацыі ў інтэрпрэтацыі “беларуская мова і (або) руская мова”. Менавіта гэта “або” указвае на пэўныя перавагі для прадстаўнікоў рускай нацыянальнасці, якіх у нас пражывае, па дадзеных таго ж перапісу, усяго 11%, перад тымі ж беларусамі. Зразумела, гэта вялікая колькасць насельніцтва (рускіх больш мільёна чалавек, у той час, як на астатнія нацыянальнасці, якіх больш за 140, прыпадае каля васьмісот тысяч чалавек), але як жа тады быць з прынцыпам, прадугледжаным артыкулам 22 Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь, аб роўнасці правоў і законных інтарэсаў.

Адсюль і ў гэтыя артыкулы неабходна ўнасіць змены, выдаліўшы “або” і пакінуўшы “мовай выхавання, навучання, сродкаў масавай інфармацыі з’яўляецца беларуская мова і руская мова”.

У той жа час, артыкулам 21 Закона “Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь“ устаноўлена норма, згодна якой кіраўнікі і іншыя супрацоўнікі сістэмы адукацыі павінны валодаць беларускай і рускай мовамі.

Звернемся да яшчэ аднаго Закона Рэспублікі Беларусь “Аб нацыянальных меншасцях у Рэспубліцы Беларусь”. У адпаведнасці з артыкулам пятым Закона прыналежнасць грамадзяніна да той ці іншай нацыянальнасці з’яўляецца яго асабістай справай, і ніхто не мае права прымушаць грамадзяніна Рэспублікі Беларусь даказваць сваю нацыянальную прыналежнасць або адмаўляцца ад яе.

У той жа час існуе інструкцыя “Аб парадку вызначэння нацыянальнай прыналежнасці грамадзян Рэспублікі Беларусь”, узгодненая з намеснікам міністра унутраных спраў, старшыней Камітэта по справах рэлігій і нацыянальнасцей пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь, у адпаведнасці з якой у пашпарце грамадзяніна робіцца адзнака аб нацыянальнасці толькі тады, калі грамадзянін гэтага пажадаў. Але пасля ўказання нацыянальнай прыналежнасці яе змяніць магчыма толькі ў судзе, у той час, як у пятым артыкуле Закона “Аб нацыянальных меншасцях у Рэспубліцы Беларусь” указваецца на недапушчальнасць прымусу даказваць сваю нацыянальнасць. Чалавечыя лёсы бываюць разнастайныя і нават у сталага чалавека могуць з’явіцца такія звесткі, што ён вырашыць змяніць сваю нацыянальную прыналежнасць, а тут неабходна ісці ў суд і даказваць сваю новую нацыянальную прыналежнасць, і гэта супярэчыць Закону. Трэба адзначыць, што асобы, якім адзнака аб нацыянальнай прыналежнасці была ўнесена ў пашпарт да дасягнення 18 гадовага ўзросту, могуць змяніць нацыянальнасць па дасягненні імі 18 гадовага ўзросту адпаведна нацыянальнасці бацькі ці, наадварот, маці.

Таксама “хваробай” вышэй азначанага Закона з’яўляецца наяўнасць агаворак “могуць”. Так, у адпаведнасці з артыкулам сёмым пры мясцовых саветах дэпутатаў могуць стварацца і дзейнічаць на грамадскіх пачатках дарадчыя органы з прадстаўнікоў нацыянальных супольнасцей, а ў адпаведнасці з артыкулам 10 Закона грамадскія аб’яднанні грамадзян, якія адносяць сябе да нацыянальных супольнасцей, могуць ствараць культурна-асветніцкія ўстановы.

Менавіта выкарыстанне “могуць” дае магчымасць уладам, зыходзячы з інтарэсаў перш за ўсё саміх улад, ствараць вышэй азначаныя органы і ўстановы ці не. Тым больш, што фінансавых сродкаў, па крайней меры значных, на гэтыя мэты не трэба.

Таксама праблемай з’яўляецца вызначэнне асоб, якія ў адпаведнасці з Законам адносяцца да нацыянальных супольнасцей. І тут узнікае супярэчнасць. У адпаведнасці з артыкулам першым Закона “Аб нацыянальных меншасцях у Рэспубліцы Беларусь” пад нацыянальнымі меншасцямі разумеюцца асобы, якія належаць да нацыянальных супольнасцей, і якія маюць грамадзянства Рэспублікі Беларусь. І атрымоўваецца, што асобы, якія належаць да нацыянальных супольнасцей і якія прыехалі ў Рэспубліку Беларусь два, тры, пяць год не прылучаюцца да нацыянальных супольнасцей, бо не маюць грамадзянства, на якое яны маюць права разлічваць толькі праз сем год (частка 1 артыкула 14 Закона “Аб грамадзянстве Рэспублікі Беларусь”).

Яшчэ адной з’явай, якая не дазваляе дастаткова ясна і слушна ўявіць адносіны ўлады да нацыянальных супольнасцей, з’яўляецца адсутнасць адзінай агульнапрызнанай назвы нацыянальных супольнасцей. Так, артыкулам 14 Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь прадстаўнікі іншых нацыянальнасцей разглядаюцца як прадстаўнікі “нацыянальных супольнасцей”. Канстытуцыя была прынята 15 марта 1994 года, і ў яе ўносіліся змены 24.11.1996 г. Але, у нарматыўных актах, якія з’явіліся пазней, выкарыстоўваецца тэрмін нацыянальныя меншасці – Закон “Аб нацыянальных меншасцях у Рэспубліцы Беларусь” 2003 г., Закон “Аб унясенні змяненняў і дапаўненняў у Закон Рэспублікі Беларусь “Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь” 1998 г. і інш.

Таму ўладам неабходна самім вызначыцца на адным тэрміне і выкарыстоўваць яго ва ўсёй заканадаўчай базе краіны. На міжнародным узроўні замацаваны тэрмін нацыянальныя меншасці, напрыклад, Рамачная канвенцыя Савета Еўропы аб ахове нацыянальных меншасцей, Маскоўская канвенцыя “Аб забеспячэнні праў асоб, якія належаць да нацыянальных меншасцей” і інш. Таму, магчыма, неабходна і ў Рэспубліцы Беларусь замацаваць гэты тэрмін у якасці адзінага. Але зноў узнікае праблема – неабходна уносіць змены у Канстытуцыю.

У нашай краіне грамадскія аб’яднанні маюць свае друкаваныя сродкі масавай інфармацыі, сярод якіх адна газета на ўкраінскай мове, дванаццаць газет і часопісаў на польскай мове, адна газета на літоўскай мове. Але, калі разглядаць колькасць прадстаўнікоў нацыянальных супольнасцей і колькасць сродкаў масавай інфармацыі, якія выдаюцца нацыянальнымі аб’яднаннямі, то адразу кідаецца ў вочы дысбаланс.

Зразумела, што выданне газеты справа нетанная. Таму многія нацыянальныя аб’яднанні не маюць сродкаў, каб выдаваць газету ці часопіс. Таму было б няблага, каб дзяржава давала магчымасць (паласу, старонку, нумар у месяц і г.д.) нацыянальным аб’яднанням выкарыстоўваць дзяржаўныя сродкі масавай інфармацыі. Пакуль што такая магчымасць нацыянальным аб’яднанням не прадастаўляецца.

Дзяржаўная ўлада ўдзяляе асаблівую ўвагу нацыянальнаму пытанню, працы з нацыянальнымі супольнасцямі і гэта можна прасачыць па стварэнню органаў, якія займаюцца вырашэннем праблем нацыянальных супольнасцей.

У адпаведнасці з планам работы Міністэрства культуры на 2001 год на базе Беларускага дзяржаўнага інстытута праблем культуры з 26 па 28 красавіка праходзіў рэспубліканскі семінар кіраўнікоў нацыянальна-культурных аб'яднанняў, органаў культуры гарадоў і раёнаў кампактнага пражывання нацыянальных супольнасцей па праблемах развіцця нацыянальных культур і ўзаемадзеяння з нацыянальнымі культурна-асветніцкімі аб'яднаннямі.

Пастановай Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь за № 1587 ад 02.12.97г. "Аб каардынацыйным Савеце на справах нацыянальных супольнасцей Беларусі" было вырашана даручыць стварыць у 1998 годзе пры Камітэце па справах рэлігій і нацыянальнасцей – Каардынацыйную Раду па справах нацыянальных супольнасцей для садзейнічання рэалізацыі правоў грамадзян розных нацыянальнасцей, каардынацыі дзейнасці рэспубліканскіх органоў дзяржаўнага кіравання па стварэнню ўмоў і аказанню дапамогі ў асветніцкай дзейнасці аб'яднанням нацыянальных супольнасцей Беларусі, выпрацоўкі рэкамендацый па практычнаму ўвасабленню дзяржаўнай нацыянальнай палітыкі. Рада таксама павінна разглядаць пытанні ўзаемадзеяння з беларускім замежжам. У Раду ўвайшлі прадстаўнікі міністэрстваў, органаў кіравання, нацыянальна-культурных аб'яднанняў Беларусі.

У чэрвені 2001 года адбылося аднаўленне складу Каардынацыйнага Савета па справах нацыянальных супольнасцей Беларусі пры Камітэце па справах рэлігій і нацыянальнасцей.

23.03.2004г.у Камітэце па справах рэлігіі і нацыянальнасцей пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь адбылася сустрэча з кіраўнікамі грамадскіх аб'яднанняў нацыянальных супольнасцей. У прынятай рэзалюцыі адзначалася: "…п.2. Прызнаць мэтазгодным стварэнне Кансультатыўнага савета грамадскіх аб'яднанняў нацыянальных супольнасцей пры Камітэце, які будзе спрыяць пашырэнню магчымасцей грамадскіх аб'яднанняў нацыянальных супольнасцей у іх статутнай дзейнасці і дапамозе ад зацікаўленных".

У кожнай вобласці Рэспублікі Беларусь маюцца абласныя праграмы працы з нацыянальнымі супольнасцямі, а ў дзяржаве "Праграма мер па рэгуліраванню этнаканфісіянальнай сітуацыі ў Рэспубліцы Беларусь".

У вобласцях і раённых цэнтрах Беларусі створаны і працуюць камісіі садзейнічання кантролю за выкананнем заканадаўства аб свабодзе веравызнання і рэлігійных арганізацый пры выканкамах. Маюцца планы працы, праводзяцца пасяджэнні, фіксіруюцца пратаколы, у якіх разглядаюцца пытанні "этнаканфесійнай сітуацыі". Аднак займаюцца камісіі толькі рэлігійнай дзейнасцю. Міжнацыянальныя адносіны, спрыянне нацыянальнаму адраджэнню і г.д. да 2004 года ўключна не былі прадметам разгляду ніводнага разу.

З боку дзяржаўнай улады Рэспублікі Беларусь, у пэўных сітуацыях, заўважаюцца факты палітыкі падвойных стандартаў у адносінах да некаторых грамадскіх аб'яднанняў нацыянальных супольнасцей. Напрыклад, з 1990 года на Гродненскім абласным тэлебачанні выходзіла ў эфір тэлеперадача – праграма на

польскай мове “Над Нёманам”. У першай палове 2003 года перадача не выходзіла з-за недахопу фінансавых сродкаў. Не існавала і ў чэрвені 2004 г. У сакавіку 2004 года ў Міністэрстве інфармацыі і Нацыянальнай дзяржаўнай тэлерадыёкампаніі Рэспублікі Беларусь не знайшла падтрымку ідэя аб стварэнні на Першым Нацыянальным тэлеканале штотыднёвай аўтарскай праграмы аб дзейнасці нацыянальных супольнасцей Беларусі. З сакавіка 1994 года па 1999г. газета палякаў ”Głos znad Niemna” фінансавалася з сродкаў дзяржаўнага бюджэту. З-за непаразумення з уладамі падчас падзеяў 1999 года, у снежні 2000 года Дзяржаўны камітэт Рэспублікі Беларусь па друку паведаміў, што няма магчымасці аднавіць фінансіраванне выданняў газеты “Głos znad Niemna” і часопіса “Magazyn Polski”. У жніўні 1999 года пры падрыхтоўцы дакументаў да перарэгістрацыі ўзніклі праблемы ў Міністэрстве юстыцыі (незразумелыя заўвагі да мэтаў, задач аб’яднання і г.д.) у ГА “Рускае таварыства”. На думку старшыні “Рускага таварыства” М.І.Ткачова гэта былі вынікі “ініцыятыў” амбасады Расіі, якая дзейнічала ў рэчышчы падтрымкі Мінскага гарадскога таварыства “Русь”. У сакавіку 1999 года прагучала крытыка Дзяржкамітэта ў бок рэдакцыі газеты “Głos znad Niemna”. Гэта тычылыся таго, што былі надрукаваны матэрыялы ў якіх асвятлялася пэўная дзейнасць старшыні ГА СПБ Т. Гавіна. У прыватнасці яго заклікі да правядзення несанкцыяніраванных пікетаў перад будынкам Гродненскага аблвыканкама, арганізацыя і правядзенне 20.11.98 г. ГА СПБ не дазволенага пікеціравання будынка Навагрудскага РВК (наконт патрабавання забеспячэння правоў бацькоў і іх дзяцей вучыцца на роднай – польскай мове), удзел кіраўніцтва ГА СПБ у палітычных акцыях – мерапрыемствах незарэгістраванага аб’яднання “Хартыя 97”, “кангрэсе дэмакратычных сіл” і г.д.

Падводзячы вынік можна адзначыць, што палітыка дзяржаўнай улады да грамадска-палітычнага развіцця нацыянальных супольнасцей здзяйсняецца з большага прадуманымі крокамі, пры наяўнасці пэўных заган, якія можна выправіць. Пры гэтым трэба памятаць, што не памыляецца толькі той, хто нічога не робіць. У дзеяннях дзяржаўнай улады праглядваецца схіленне да комплекснага вырашэння існуючых праблем нацыянальных супольнасцей, хаця ўсё ж такі можна паставіць пэўныя пытанні, якія патрабуюць рашэння:

1) увядзенне адзінай тэрміналагічнай назвы прадстаўнікоў іншых нацыянальнасцей;

2) выдаткоўванне пэўнай сумы, адзначанай у рэспубліканскім бюджэце канкрэтнай лічбай, на правядзенне культурна-асветніцкіх і іншых мерапрыемстваў нацыянальнымі аб’яднаннямі;

3) пазбаўленне маючай заканадаўчай базы разнастайных агаворак, канкрэтызацыя правоў прадстаўнікоў нацыянальных супольнасцей;

4) пашырэнне правоў і паўнамоцтваў каардынацыйнай Рады і Кансультатыўнага Савета пры Камітэце па справах рэлігій і нацыянальнасцей пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь;

5) узмацненне працы з нацыянальна-культурнымі аб’яднаннямі на ўзроўні абласцей і раёнаў;

6) узмацненне адказнасці за парушэнне заканадаўства аб мовах і дапрацоўкі артыкула 130 Крымінальнага кодэкса Рэспублікі Беларусь.

ЛЕКЦЫЯ 4. ПАЛІТЫЧНАЯ СІСТЭМА ГРАМАДСТВА

1. Паняцце, сутнасць, падыходы да разумення палітычнай сістэмы грамадства.
2. Структура і функцыі палітычных сістэм.
3. Тыпалогія палітычных сістэм.
4. Палітычная сістэма Рэспублікі Беларусь.

1. Паняцце, сутнасць, падыходы да разумення палітычнай сістэмы грамадства

Катэгорыя "палітычная сістэма" побач з катэгорыяй "улада" займае цэнтральнае месца ў палітычнай навуцы.

Субъекты палітыкі бываюць індывідуальныя і калектыўныя, інстытуцыянальна, арганізацыйна афармленыя і неінстытуцыялізаванымі, але ўсе яны знаходзяцца ва ўзаемасувязі і ўтвараюць устойлівую, цэласную сукупнасць адносін – палітычную сістэму. Катэгорыя "палітычная сістэма" ўключае ў сябе дастаткова складаны і комплексны змест.

У шырокім сэнсе палітычная сістэма – гэта сукупнасць адносін наконт удзелу ў палітычнай уладзе.

У палітычнай навуцы склаліся пэўныя падыходы да вывучэння палітычнай сістэмы, якія кожны па свойму разглядае палітычныя адносіны, паглыбляе разуменне механізма, дзякуючы якому прымаюцца і рэалізуюцца ў грамадстве аўтарытарна-ўладныя рашэнні.

Інстытуцыянальны падыход разглядае палітычную сістэму як сукупнасць дзяржаўных і недзяржаўных інстытутаў, сацыяльных і прававых норм, дзякуючы якім рэалізуюцца палітыка-ўладныя адносіны. Падыход дае магчымасць дэталёва вывучыць асобныя арганізацыі, іх узнікненне, развіццё, функцыяніраванне. У той жа час у баку застаюцца неінстытуцыянальныя формы ўзаемадзеяння такіх суб'ектаў палітыкі, як асоба, малыя сацыяльныя групы, розныя групы інтарэсаў, групы ціску.

Сістэмны падход звяртае ўвагу на ўсю сферу палітычнай дзейнасці ў грамадстве. Галоўным прадметам аналізу з'яўляецца сацыяльнае ўзаемадзеянне паміж асобамі і групамі.

Палітычная сістэма (ПС) – гэта асаблівая рэальнасць, якая характарызуецца ўладным верхавенствам, з яе дапамогаю рэалізуецца вярхоўная ўлада ў грамадстве, прымаюцца рашэнні абавязковыя для ўсіх. ПС арыентавана на аўтарытарнае размеркаванне каштоўнасцей у грамадстве так, каб захаваць баланс інтарэсаў. Сутнасцю палітычнага ўзаемадзеяння паміж індывідамі, групамі, арганізацыйнымі структурамі з'яўляецца забеспячэнне дасягнення агульных мэтаў. ПС прэтэндуе на кантроль над прымяненнем фізічнага прымусу, на права караць, падпарадкоўваць, выносіць абавязковыя рашэнні, у сувязі з тым, што ў якасці асноўнага элемента палітычнай сістэмы выступае – дзяржава. Зыходзячы з гэтага, палітычную сістэму ў пэўных выпадках разумеюць як сукупнасць адносін, ахопліваючых кіраванне

дзяржаваю і ўсе палітычныя працэсы ў ім. Аднак прадстаўнікі сістэмнага падыхода даюць тэрміну "ПС" больш шырокае тлумачэнне, не асацыіруючы яго з дзяржаўным кіраваннем, ахопліваючы ўсіх асоб і ўсе інстытуты, якія ўдзельнічаюць у палітычных адносінах. ПС характарызуецца як сістэма сацыяльных узаемадзеянняў, якія накіраваны на мэтадасягненне, інтэграцыю і адаптацыю ўнутры грамадства шляхам прымянення больш ці менш легітымнага прымусу.

2. Структура і функцыі палітычных сістэм

Немагчыма існаванне палітычнай сістэмы без наступных кампанентаў: палітычнай супольнасці, пасадавых асоб, прававых норм і норм палітычнай этыкі, тэрыторыі.

Палітычная супольнасць – гэта сукупнасць людзей, якія стаяць па розных прыступках палітычнай іерархіі, але злучаныя разам пэўнай палітычнай культурай, ведамі аб палітыцы, гісторыяй краіны, традыцыямі і каштоўнасцямі, а таксама пачуццямі ў адносінах да палітычнай сістэмы і мэтаў кіравання.

Пасадавыя асобы – аснова палітычнай улады, яны кіруюць і дзейнічаюць ад імя і на карысць сістэмы. Падзяляюцца на дзве групы. Першая: прэзыдэнт, глава ўраду, міністры, глава адміністрацыі прэзыдэнта і г.д. Другая: выканаўцы, чыноўнікі, якія павінны кіраваць, дакладна і дабрасумленна выконваючы загады і распараджэнні; умацоўваць дзяржаўную дысцыпліну і служыць дзяржаўнаму інтарэсу ў адпаведнасці з законам.

Прававыя нормы і нормы палітычнай этыкі – метады і спосабы рэалізацыі палітычнай улады.

Тэрыторыя як кампанент палітычнай сістэмы не абавязкова атаясамліваецца з дзяржавай. Горад, гарадскі ці вясковы раён з палітычнай супольнасцю, органамі мясцовага кіравання тэрыторый – гэта таксама палітычная сістэма.

Як адзначае палітолаг Л.Старавойтава, палітычная сістэма мае пэўную структуру – устойлівыя элементы і ўстойлівыя сувязі паміж гэтымі элементамі. ПС маюць складаную або простую структуру. Сучасныя палітычныя сістэмы адрозніваюцца складанай дыферэнцыяй. Яны маюць шырокую базу структур, якія прынімаюць рашэнні ці ўплываюць на прынядце рашэнняў: разгалінаваны дзяржаўны аппарат, групы інтарэсу, палітычныя партыі, асацыяцыі, СМІ і г.д.

Палітычныя структуры складаюцца з розных арганізацый, як уласна палітычных – дзяржава, палітычныя партыі, так і непалітычнага характару, якія імкнуцца вырашаць сур'ёзныя палітычныя інтарэсы, напрыклад, прафсаюзы, аб'яднанні прадпрымальнікаў, царква і іншыя.

Палітычныя структуры – гэта не толькі арганізацыі, але і ўстойлівыя адносіны, узаемадзеянні розных удзельнікаў палітыкі – палітычных гульцоў (актораў), якія выконваюць пэўныя ролі. Дэпутаты парламенту, суддзі, выбаршчыкі, партыйныя функцыянеры – гэта ўсё ролі, шчыльна

ўзаемазвязаныя паміж сабою ў палітыцы і з якіх складаецца структура палітычнай сістэмы.

Палітычным структурам уласціва ўстойлівасць. У адрозненні ад хуткіх змен – працэсаў ці функцый, структурныя змены адбываюцца марудна (за выключэннем перыяду рэвалюцый).

У ПС сацыяльныя групы імкнуцца рэалізаваць свае інтарэсы з дапамогай механізма ўлады. Улада дае магчымасць канкурыруючым групам размеркаваць каштоўнасці, дабро ў адпаведнасці з вагаю іх уплыву.

На функцыяніраванне палітычнай сістэмы вялікі ўплыў аказвае палітычная культура. З'яўляючыся носьбітам фундаментальных палітычных ведаў і каштоўнасцей, палітычная культура выступае ў якасьці асновы ўсяго грамадска-палітычнага ладу. Палітычная культура можа звесці на нуль усе спробы рэформ, калі яны не адпавядаюць яе сутнасці, кантэксту.

ПС аўтаномна, мае свае межы з асяроддзем.. Межы сістэмы маюць назвы "увaход" і "выхад".

"Уваход" – гэта любая падзея, якая ў адносінах да ПС з'яўляецца знешняй, уплывае на яе і здольная яе змяніць.

"Выхад" – рэакцыя ў адказ на ўзаемадзеянне, у выглядзе законаў, рашэнняў, пастаноў і г.д.

На "ўваход" у палітычную сістэму падаюцца імпульсы: патрабаванні і падтрымка.

Як падкрэслівае Л.Старавойтава, ***патрабаванні*** – гэта выражэнне думак аб правамернасці ці неправамернасці, справядлівасці ці несправядлівасці рашэнняў улады, якія злучаны з размеркаваннем грамадскіх даброт і выкарыстоўваннем грамадскіх рэсурсаў. Патрабаванні накіроўваюцца ў адрас уладаў і з'яўляюцца напамінам аб наяўнасці ў грамадстве пэўных запатрабаванняў.

Падтрымка – гэта выражэнне лаяльнасці грамадства ў адносінах да сістэмы, давер палітычным інстытутам. Падтрымка можа быць адкрытай і прыхаванай. Адкрытая заўважна ў дзеяннях. Гэта назіраемыя паводзіны: удзел у выбарах, падтрымка пэўных партый і лідараў, выказваемае ўхваленне прынімаемых рашэнняў. Прыхаваная падтрымка знаходзіць сваё адлюстраванне ва ўнутраных устаноўках і арыентацыі асобы, у схільнасцях да пэўных палітычных ідэалаў, нормаў, мадэляў паводзін.

Варта адзначыць, што падтрымка бывае эмацыянальнай і інструментальнай. Эмацыянальная падтрымка з'яўляецца адносна трывалай і стабільнай, інструментальная як вынік дзейнасці ўраду. Апошняя фарміруецца шляхам увядзення "заахвочванняў" за лаяльныя паводзіны і будуецца на чаканні такіх заахвочванняў. Інструментальная падтрымка ўмоўная, менш трывалая і падвяргаецца эрозіі.

На "выхадзе" з палітычнай сістэмы ў асяроддзе бачны вынікі яе работы – абавязковыя для ўсіх рашэнні і дзеянні па іх рэалізацыі. Рашэнні бываюць у выглядзе законаў, пастаноў выканаўчай улады, рашэнняў судоў. ПС перапрацоўвае вялікую колькасць сацыяльнай інфармацыі і пераўтварае яе ў канкрэтныя аўтарытарна-уладныя рашэнні. Працэс перапрацоўкі

патрабаванняў у палітычныя рашэнні завецца ўнутрысістэмнай канверсіяй. У сваю чаргу, рашэнні і дзеянні аказваюць уплыў на асяроддзе, у выніку ўзнікаюць новыя патрабаванні. "Уваход" і "выхад" сістэмы ўвесь час уплываюць адзін на аднаго. Адбываецца зваротная сувязь, якая неабходна для адзнакі правільнасці прынятых рашэнняў, іх карэкцыі, узнікнення памылак, арганізацыі падтрымкі і па-неабходнасці адыхода ад аднаго накірунка да іншага, выбару новых мэтаў і шляхоў іх дасягнення.

Працэс паступлення і рэгістрацыі патрабаванняў на "ўваходзе", пераўтварэнне (канверсія) іх сістэмай у рашэнні і перадача на выхад з наступным кантролем за выкананнем – гэта і ёсць ***палітычны працэс***. Палітычны працэс паказвае, як узнікаюць сацыяльныя патрабаванні, як яны пераўтвараюцца ў агульназначныя праблемы, а затым у прадмет дзеянняў палітычных інстытутаў, накіраваных на фарміраванне грамадскай палітыкі, на жадаемае вырашэнне праблем. Сістэмны падыход, на думку Л.Старавойтавай, дапамагае зразумець механізм фарміравання новых палітычных стратэгій, роль і ўзаемадзеянне розных элементаў сістэмы ў палітычным працэсе.

Палітолагі лічаць, што фундаментальнай функцыяй палітычнай сферы з'яўляецца **мэтадасягненне**. Працэс мэтадасягнення заключаецца ў фарміраванні і зацвярджэнні прыярытэтаў сярод шматлікіх мэтаў, а таксама ў забеспячэнні эфектыўных дзеянняў для дасягнення агульных мэтаў.

Палітолагі падзяляюць функцыі ПС, згодна таго, якія яна выконвае на "уваходзе" і "выхадзе".

Функцыі "увахода" рэалізуюць: групы па інтарэсах, палітычныя партыі, СМІ. "Выхадныя" – дзяржаўныя структуры.

Функцыі палітычнай сістэмы:

1) "на уваходзе":

- палітычная сацыялізацыя і рэкруціраванне. Сацыялізацыя – гэта працэс засваення асобай палітыкі як сферы жыццядзейнасці. У выніку асоба засвойвае пэўныя палітычныя веды, нормы, каштоўнасці, мадэлі паводзін. Фарміруецца тып чалавека палітычнага. Рэкруціраванне – функцыя выканання роляў у палітычнай сістэме: выбаршчыка, грамадзяніна, прэзыдэнта, дэпутата, міністра, мэра, суддзі, партыйнага функцыянера і г.д.;

- артыкуляцыя інтарэсаў – працэс, шляхам якога выказваюцца патрабаванні. Непасрэдна рэалізуюць гэтую функцыю групы інтарэсаў. Інтарэсы фарміруюцца і дасягаюцца шляхам дзейнасці груп і асацыяцый. Групы ўзнікаюць на аснове ідэнтыфікацыі чалавека з прафесіяй, нацыяй, рэлігіяй, узростам і г.д. Асацыяцыі: палітычныя партыі, прафсаюзы, арганізацыі прадпрыймальнікаў, аб'яднанні жанчын, моладзі і г.д.;

- агрэгіраванне інтарэсаў – функцыя пераўтварэння патрабаванняў у альтэрнатывы дзяржаўнай палітыкі. Агрэгіраванне інтарэсаў знаходзіць сваё адлюстраванне ў палітычных заявах, праграмах, заканадаўчых прапановах, перадвыбарчых платформах;

- палітычная камунікацыя забяспечвае сувязь паміж элементамі палітычнай сістэмы, а таксама паміж палітычнай сістэмай і асяроддзем.

Інфармацыя дае магчымасць уладным інстытутам забяспечыць правільнае прынянцце рашэнняў і падтрымку сістэмы яе членамі.

2) "на выхадзе":

- нарматворчасць – уключае ў сябе распрацоўкі законаў, якія вызначаюць прававыя нормы паводзін людзей і груп у грамадстве, а таксама дзейнасць сацыяльных інстытутаў. Сюды ж уваходзіць і прыняцце рашэнняў выканаўчымі органамі;

- прымяненне правіл і норм – гэта функцыя прадугледжвае прывядзенне іх у дзеянне, у сацыяльную практыку. Канчатковы лёс палітычнага рашэння залежыць ад яго рэалізацыі: прымяненне правіл і норм стымуліруе дзеянні адміністрацыі, заканадаўчых органаў, прававых структур, няўрадавых структур, груп і асацыяцый;

- кантроль за выкананнем правіл і норм уключае інтэрпрэтацыю законаў, вызначэнне фактаў іх парушэння, прымяненне адпаведных санкцый за гэта. Кантрольная функцыя знаходзіцца, пераважна, у кампетэнцыі судовай улады.

Выкананне функцый палітычнай сістэмы шчыльна злучана з выкананнем задач, якія паўстаюць перад данай сістэмай у канкрэтных эканамічных, сацыяльна-палітычных, сацыякультурных умовах яе развіцця.

Акадэмік Я. Бабосаў вылучае наступныя асноўныя задачы палітычнай сістэмы:

а) Вызначэнне і фармуліроўка галоўных мэтаў дзяржавы і грамадства, распрацоўка стратэгіі і тактыкі на бліжэйшы час і перспектыву з улікам інтарэсаў ўсяго грамадства.

б) Мабілізацыя ўсіх рэсурсаў (прыродных, матэрыяльных, сацыяльных, духоўных і інтэлектуальных) для дасягнення пастаўленых мэтаў.

в) Размеркаванне матэрыяльных і духоўных каштоўнасцей у адпаведнасці з інтарэсамі і запатрабаваннямі членаў грамадства.

г) Інтэграцыя людзей, якія жывуць у пэўнай супольнасці, аб'яднанне іх дзейнасці для выканання задач рэфарміравання розных сфер жыццядзейнасці людзей.

д) Заканадаўчая, выканаўчая і кантралюючая дзейнасць у межах данага грамадства і на міжнароднай арэне.

е) Узгадненне шматвобразных інтарэсаў дзяржавы і сацыяльных супольнасцей.

ж) Забеспячэнне ўнутранай і знешняй бяспекі і стабільнасці палітычнага ладу.

з) Фарміраванне палітычнай свядомасці, далучэнне членаў грамадства да ўдзелу ў палітычнай дзейнасці.

і) Кантроль за выкананнем законаў і правіл, забарона дзеянняў, якія парушаюць палітычныя нормы.

3 Тыпалогія палітычных сістэм

У розныя гістарычныя перыяды была прынята свая **тыпалогія** палітычных сістэм. Адна з першых – Арыстоцеля і Платона: правільныя і няправільныя.

а) Згодна характара размеркавання ўлады: бываюць ПС аўтарытарныя і плюралістычныя; пазней – таталітарныя і ліберальна-дэмакратычныя.

б) Згодна марксісцкай тэорыі: буржуазныя, сацыялістычныя і ПС вызваліўшыхся краін.

в) Згодна М.Вэбера: традыцыйныя і рацыянальныя, альбо бюракратычныя.

г) Згодна Г.Алмонда: англа-амерыканскі, кантынентальна-еўрапейскі, даіндустрыяльны, таталітарны.

Часцей за ўсё існуюць змешаныя тыпы палітычных сістэм.

4. Палітычная сістэма Рэспублікі Беларусь

Палітычную сістэму Рэспублікі Беларусь неабходна аналізаваць, перш за ўсё, па Канстытуцыі, у якой выкладзены асноўныя прынцыпы функцыяніравання палітычнай сістэмы, дзе рэгламентуецца кампетэнцыя дзяржавы і роль ншых элементаў.

У той жа час неабходна ўлічваць тое, што ў Рэспубліцы Беларусь адбываецца працэс істотнай трансфармацыі палітычнай сістэмы. Як адзначае Я.Бабосаў: "галоўны накірунак пераўтварэнняў злучаны са стварэннем палітычнай сістэмы адкрытага, плюралістычнага тыпу. У наш час палітыка-прававыя прынцыпы і нормы, якія з'яўляюцца асновай функцыяніравання ПС беларускага грамадства, зарыентаваны на міжнародныя дэмакратычныя стандарты". У той жа час, на нашу думку, практычнае палітычнае жыццё Беларусі сведчыць аб іншым. Прымаючы законы і рашэнні згодна міжнародных стандартаў, выканаўчыя органы, насуперак ім, рэальна пераўтвараюць палітычную сістэму ў таталітарны тып.

Канстытуцыя ўхваляе Рэспубліку Беларусь як унітарную дэмакратычную сацыяльную прававую дзяржаву. Згодна асноўнага Закона органы дзяржаўнай улады павінны дзейнічаюць згодна прынцыпа падзелу ўладаў: заканадаўчая, выканаўчая, судовая. Кожная з іх павінна быць самастойнай, але гэта толькі дэкларуецца, бо шэраг палажэнняў Канстытуцыі замацоўвае частку паўнамоцтваў судовай і заканадаўчай улады за выканаўчай ці падпарадкаванне ёй. У нашай краіне канстытуцыйна гарантуецца сістэма мясцовага кіравання, дэкларуецца шматвобразнасць палітычных інстытутаў, ідэалогій і думак. Ідэалогія палітычных партый, рэлігійных ці іншых грамадскіх аб'яднанняў, сацыяльных груп не можа быць абавязковай для ўсіх грамадзян. У той жа час у апошнія гады ідзе працэс выпрацоўкі і распаўсюджванне адзінай для ўсіх ідэалогіі, адпавядаючай толькі інтарэсам кіруючай эліты.

Палітычныя партыі, грамадскія аб'яднанні, дзейнічаючы ў межах Канстытуцыі і законаў Рэспублікі Беларусь, садзейнічаюць выяўленню і выхоўванню палітычнай волі грамадзян, удзельнічаюць у выбарах ва ўмовах

шматлікіх перашкод і забарон з боку ўладаў у адносінах да апазіцыйных партый і арганізацый.

У Беларусі забараняецца стварэнне і дзейнасць палітычных партый, якія маюць мэту гвалтоўнага змянення канстытуцыйнага ладу альбо вядучых прапаганду вайны, сацыяльнай, нацыянальнай, рэлігійнай і расавай варожасці.

У Рэспубліцы Беларусь гарантуецца прынцып верхавенства права. Дзяржава, усе яе органы і пасадавыя асобы павінны дзейнічаць у межах Канстытуцыі і прынятых у адпаведнасці з ёю актаў заканадаўства. Да найбольш важных прававых актаў, якія рэгуліруюць палітычныя адносіны, адносяцца Канстытуцыя краіны, звод законаў, статуты партый і арганізацый.

У сферы палітычнай свядомасці і палітычнай культуры, на думку Я. Бабосава (з ёй нельга не пагадзіцца), – ідзе працэс, накіраваны на фарміраванне палітычнага мышлення і дэмакратычных паводзін грамадзян. Артыкул 33 Канстытуцыі Беларусі гарантуе кожнаму свабоду думак, перакананняў і іх вольнае выказванне. Ва ўмовах узрастання ролі сродкаў масавай інфармацыі (СМІ) у палітычным жыцці грамадства, іх уплыву на палітычны працэс, недапушчаным з'яўляецца манапалізацыя СМІ дзяржаваю, грамадскімі аб'яднаннямі ці асобнымі грамадзянамі. У Беларусі забаронена цэнзура, але асобныя факты былі.

Ускладненне сістэмы палітычных адносін у грамадстве мае не толькі колькасныя, але і якасныя вымярэнні. Так, адносіны да палітычнай сістэмы характарызуюцца, з аднаго боку, лаяльнасцю і падтрымкай большасці народа, а з другой – складваннем рэальнай апазіцыі, актыўнасць якой узрастае ў перыяд барацьбы за ўладу (парламенцкіх і прэзыдэнцкіх выбараў). У сувязі з гэтым трэба шмат чаго зрабіць у сферы ўдасканалення палітычных адносін Беларусі. У прыватнасці – памяншэнне ўзроўня палітычнай канфрантацыі ў грамадстве, забеспячэнне грамадзянскай згоды і выпрацоўкі дэмакратычных працэдур урэгуліравання палітычных канфліктаў. Нормай палітычных адносін павінны стаць адносіны кансенсуснага тыпу (правядзенне дыскусій, перамоў, арганізацыя «круглых сталоў і інш.).

Сучасная палітычная сістэма ў Рэспубліцы Беларусь налічвае каля 15 год. Яе развіццё працягваецца, удасканальваецца заканадаўства, фарміруецца палітычная культура з улікам асаблівасцей беларускага менталітэта.

Жыццядзейнасць палітычнай сістэмы залежыць ад яе здольнасці мяняцца ў адпаведнасці з новымі грамадскімі працэсамі, фарміраваць з'яднанае грамадства, рэальнае адзінства інтарэсаў і мэт дзяржавы і народа. Эфектыўнасць яе функцыяніравання залежыць ад тыпа палітычнага рэжыма, ад таго, якія складваюцца адносіны грамадства да яго палітычнага ладу. Глыбокія пераўтварэнні матэрыяльнага і духоўнага жыцця сучаснага чалавецтва вядуць да ўтварэння новага дынамічнага тыпу палітычнай сістэмы – грамадства з больш вольнымі адносінамі паміж дзяржаваю і грамадзянамі, з сацыяльным кантролем за палітычным жыццём, дзейнічаючымі дэмакратычнымі прававымі нормамі.

ЛЕКЦИЯ 5. ПОЛИТИЧЕСКИЕ РЕЖИМЫ

1. Понятие политического режима, его типы.
2. Авторитарный политический режим: сущность и характерные черты.
3. Тоталитарный режим: сущность и характерные черты.
4. Демократический режим: условия, принципы, критерии, модели. Измерение демократии.

1. Понятие политического режима, его типы

Слово «*режим*» в контексте политологической науки может быть переведено на русский язык как способ государственного правления, особый государственный строй, исходящий из определённой системы правил, положений и законов.

Политический режим – это способ функционирования политической системы, совокупность средств и методов реализации государственной власти, определяющих характер политической жизни, политического сознания и политической культуры общества.

Содержательно понятие «политический режим» выражает характер взаимоотношений между государственной властью, с одной стороны, и гражданами, - с другой, а именно, объём полномочий государственной власти, способы и методы её деятельности, а также степень свободы граждан. Основные параметры, по которым определяется характер политического режима:

– степень политического участия народа в политической жизни страны, наличие, объём и эффективность общественного представительства в органах государственного управления, действенность гражданского контроля за органами исполнительной власти;

– методы государственного управления, соотношение методов убеждения, силового принуждения и насилия в деятельности исполнительных органов государственного управления;

– возможность легальной конкуренции за представительство во всех ветвях государственной власти и на всех её уровнях без каких-либо ограничений;

– соответствие практики государственного управления международным правовым нормам;

– наличие и статус государственной идеологии, её отношение к оппозиционным идеологическим течениям, свобода деятельности средств массовой информации.

В зависимости от конкретной реализации этих параметров в практике государственного управления в той или иной стране выделяются различные типы политических режимов.

Типология политических режимов составляет интереснейший раздел исторической политологии. Очень многие учёные всех времён и народов исследовали особенности политического устройства общества. Так, например, Аристотель – автор термина «политика» и родоначальник политологии – видел следующую структуру политических режимов:

Таблица 1 - Типология политических режимов по Аристотелю

		Правильные формы государства – ради общего блага	Неправильные формы государства - ради частного блага
Кто правит	Один	Монархия	Тирания
	Немногие	Аристократия	Олигархия
	Многие	Полития	Демократия

«Правильные» формы правления (монархия, аристократия и полития) имеют своей целью общее благо государства как целого, а «неправильные» (тирания, олигархия и демократия) – лишь корыстные интересы самих правителей. Для характеристики правильной и неправильной форм государственного правления Аристотель использовал следующие критерии: способ формирования органов правления (назначение или выборы), оплачивается ли функция государственного управления, какое значение имеет закон и др.

К современным типологиям политических режимов можно отнести схему американских политологов Г.Лассуэлла и А.Каплана (1957 г.). Все политические системы они разделили на два типа: демократические и деспотические, в зависимости от формата правящей элиты, приоритетных ценностей, масштабов использования политического насилия, а также от того, насколько возможен общественный контроль за исполнительными органами власти.

Таблица 2 - Характеристики демократического и деспотического форм правления по Г. Лассуэллу и А. Каплану

Демократический режим	***Характеристики***	**Деспотический режим**
Власть распределена по «вертикали» и «горизонтали»	*Расположение власти*	Власть сконцентрирована в одних руках
«Открытая» элита	*Форма правящей элиты*	«Закрытая» элита
Личность	*Приоритет*	Государство
Ограниченное	*Использование насилия*	Широкое
Реальный контроль за властью «снизу»	*Контроль*	Контроль за властью «снизу» минимизирован

Типология Лассуэлла и Каплана относится к одномерным биполярным типологиям, страдающим существенным упрощением огромного разнообразия политических режимов.

Примером двухмерных типологий может служить подход Роберта Даля (1971 г.), который исходил из двух следующих критериев:

– уровень допустимой оппозиции и политической конкуренции;
– степень участия населения в процессе публичного соперничества за власть.

Таблица 3 - Типология политических режимов по Р. Далю

<table>
<tr><td rowspan="4">Уровень допустимой оппозиции и политической конкуренции</td><td>Полная</td><td>Конкурирующие олигархии</td><td>Полиархии</td></tr>
<tr><td>Нет</td><td>Закрытые гегемонии</td><td>Включающие гегемонии</td></tr>
<tr><td></td><td>Небольшая</td><td>Большая</td></tr>
<tr><td colspan="3">Пропорции населения, имеющего право участвовать в системе публичного соперничества</td></tr>
</table>

Термин «полиархия» соответствует демократии. Небольшая политическая конкуренция в сочетании с политическим участием большинства населения указывает на политический режим «включающей гегемонии». Если отсутствует или очень слаба оппозиция и политическая конкуренция, часть населения, реально участвующая в публичном соперничестве за власть, мала, тогда система характеризуется как «закрытая гегемония». Большая степень политической конкуренции при малом участии населения является примером «конкурирующей олигархии».

Типология Жака Блонделя (1999 г.) относится к трёхмерным типологиям, поскольку учитывает три критерия:

- политическую конкуренцию;
- участие населения в политической жизни;
- структуру правящей элиты.

Политическая конкуренция оценивается с точки зрения того, является ли она «открытой» (т.е. существуют легальные условия для конкуренции оппозиции за власть) или «закрытой» (оппозиция запрещена, и борьба за власть осуществляется нелегально).

Структура элиты оценивается с точки зрения её монолитности-дифференцированности, а также «открытости» (доступности) или «закрытости» (недоступности для проникновения извне).

Третья переменная – политическое участие населения – характеризуется степенью включённости граждан в политической жизни страны. Если население включено в политическую жизнь посредством различных легальных форм политического участия, тогда режим называется «включающим». В противном случае он именуется «исключающим».

Таблица 4 - Типология политических режимов по Ж. Блонделю

		Закрытые с монолитной элитой	*Закрытые с дифференцированной элитой*	*Открытые*
Участие населения в политической жизни	*Исключающие*	Традиционный тип	Авторитарно-бюрократический	Конкурирующая олигархия
	Включающие	Эгалитарно-авторитарный тип	Авторитарно-неэгалитарный тип	Либеральная демократия

Традиционные системы характерны для стран с монархическим правлением, когда правит закрытая монолитная элита и население исключено из политического процесса (Бахрейн, Бруней, Оман, Катар, Саудовская Аравия, Объединённые Арабские Эмираты). Авторитарно-бюрократические системы представлены военными режимами стран Латинской Америки периода 70-80-х годов XX века (Чили, Аргентина, Уругвай). В этих странах за власть конкурируют клановые элиты, однако, население исключено из политического процесса. Эгалитарно-авторитарные режимы, в которых правит относительно монолитная элита при организованном массовом политическом участии населения, сегодня представлены Китаем, Северной Кореей, Кубой. Ещё совсем недавно к ним бы принадлежал и Советский Союз. Что касается неэгалитарно-авторитарных систем, то их представляли фашистские страны. Либеральные демократии существуют в большинстве стран Европы и Северной Америки.

Чаще всего в учебниках по политологии используется типология, согласно которой выделяются следующие режимы:

– авторитарный;
– тоталитарный;
– демократический.

2. Авторитарный политический режим: сущность и характерные черты

Авторитаризм (лат. auctoritas власть, влияние) – самовластие, государственный строй, характеризующийся режимом личной власти, диктаторскими методами правления.

Для авторитарного политического режима свойственна концентрация неограниченной государственной власти в руках одного человека или небольшой группы лиц.

Характерные ***признаки*** авторитаризма:

– монополия на политическую власть в стране;
– культ лидера, вождя;

– бесконтрольность исполнительной власти, представленной одним харизматическим лидером или (как временное явление) – небольшой группой лиц;

– отсутствие политической конкуренции;

– использование незаконных с точки зрения международного права средств и методов борьбы с политической оппозицией;

– существенное ограничение политических прав и свобод граждан;

– бесконтрольное и нелегитимное применение силы в борьбе с политическими оппонентами.

От тоталитаризма авторитаризм отличается разве что неполным контролем над сферами экономики, культуры, науки, спорта и т.п., а также над частной жизнью индивидов. Девиз автократического режима мог бы звучать следующим образом: «Разрешено всё, кроме политики». Гражданское общество контролируется государством частично, лишь в той части, которая касается сферы государственного управления – политики, т.е. того, что может непосредственно угрожать власти автократического правителя. Поэтому логично авторитаризм считать всего лишь промежуточной формой между тоталитарным и демократическим политическими режимами. Любой автократический лидер стремится получить максимальный контроль над всеми сферами общественной жизнедеятельности. Если ему это удаётся, режим трансформируется в тоталитарный. Если же гражданское общество достаточно сильно, чтобы противодействовать автократу, то режим имеет шанс превратиться в демократический.

3. Тоталитарный режим: сущность и характерные черты

Термин тоталитарный содержит латинский корень totalis, который переводится на русский язык как весь, полный, целый, всеохватывающий, всеобъемлющий.

Понятие «тоталитарный политический режим» впервые было использовано для характеристики фашистских режимов. Отсюда изначально негативная оценка, которая сопровождает данное понятие в общественном сознании. В период «холодной войны» клеймо тоталитаризма приклеили и странам так называемого «реального» социализма. Научный метод должен быть свободен от оценок, поэтому в политологии анализируемое понятие используется как индифферентное в оценочном плане. Целесообразно понятие «тоталитарный режим» сопоставить с понятием «тотальное общество». Эти термины являются синонимами в том смысле, что оба они характеризуют общество с высоким уровнем самоорганизующейся целостности, с доминированием государства над гражданским обществом, с полным контролем исполнительной власти над общественной и приватной жизнью индивида. Однако эти понятия расходятся в том, в чьих интересах осуществляется этот всеобъемлющий контроль. Тотальное общество может быть не диктаторским по своей природе, поскольку реализует общественные интересы посредством демократических процедур. А вот тоталитарный политическим режим, напротив, является, по сути, тотальной антиобщественной диктатурой небольшой группы лиц или отдельной

личности. В отличие от классической диктатуры, современный тоталитарный режим обладает, во-первых, единой идеологией и, во-вторых, технологией тотального контроля за всеми сферами жизнедеятельности человека. В руках центральной исполнительной власти тоталитарного общества сосредоточены все каналы, механизмы и ресурсы (средства массовой информации, система образования и воспитания, собственность на средства производства и экономическое планирование), позволяющие внедрять в сознание масс государственную идеологию и эффективно контролировать инакомыслие.

Основные ***характеристики*** тоталитаризма:

– государство является единственным выразителем интересов общества, интересы государства отождествляются с интересами общества и постулируются как высшие интересы;
– единственная для всех граждан государственная идеология, исключающая публичную идеологическую конкуренцию;
– единственная партия, иерархически организованная и руководимая одним человеком – харизматическим лидером, исключающая публичную политическую конкуренцию;
– чрезвычайно высокий авторитет политического лидера, доходящий до культа личности вождя;
– государственная монополия на средства производства, исключающая рыночную экономическую конкуренцию;
– полный контроль государства (как единственного представителя общественных интересов) над всеми без исключения сферами жизнедеятельности общества и индивида;
– широкое и эффективное применение всех форм насилия, в том числе и в политических целях;
– государственная монополия на все без исключения средства коммуникации, исключающая неконтролируемую публичную конкуренцию мнений.

Кратко суть тоталитаризма можно выразить следующим лозунгом: «Запрещено всё, что не разрешено». Тоталитарный политический режим характеризуется сверхцентрализацией власти, собственности, всех ресурсов общества. В силу этой его особенности он чрезвычайно эффективен в кризисные периоды развития страны. Так, например, в республиканский период истории Древнего Рима Сенат перед лицом опасности своим решением избирал диктатора, в руках которого концентрировал всю исполнительную власть, что повышало её эффективность в борьбе с врагами. Однако в мирное время сверхцентрализованная организация всех сфер жизнедеятельности тоталитарного общества всегда оказывалась неэффективной по причине низкой мотивации индивидов, лишённых свободы инициативы. Второй системной проблемой тоталитарного (равно как и авторитарного) режима является неадекватная, искажённая обратная связь между правящей элитой и населением. Отсутствие или слабая выраженность критической обратной связи от «низов» к «верхам» ведёт к неспособности правящей системы видеть и устранять свои ошибки. Такова, например, основная причина парадоксального саморазрушения Со-

ветского Союза, победившего сильнейшего врага в Отечественной войне 1941-1945 гг., но распавшегося после почти полувекового периода мирной жизни.

4. Демократический режим: условия, принципы, критерии, модели. Измерение демократии

Сущность демократического политического режима выражена в его названии, которое переводится на русский язык как «власть народа». Кратко суть демократии может быть высказана такими словами: «Разрешено всё, что не запрещено».

Условия демократии

Под условиями демократии понимается совокупность внешних и внутренних, объективных и субъективных факторов, повышающих вероятность демократизации общества. В качестве основных условий демократии в политологии выделяют экономические и исторические.

Экономические условия демократии

Экономические условия демократии определяются динамикой и направленностью развития экономики страны. Чем выше уровень развития экономики (ВНП на душу населения), тем вероятнее система будет становиться демократической.

Говоря о влиянии экономического фактора на политическую систему, обычно выделяют так называемые «пороги благосостояния» для демократии. Так, Р.Даль в 1971 году говорил о наличии «порога» благосостояния, после которого вероятность демократизации возрастает. (700-800 долл. на душу населения). Если же доход на душу населения составляет 100-200 долл., то шансов на демократию почти нет. С. Хантингтон, анализируя третью волну демократизации, выяснил, что две трети стран, осуществляющих переход к демократии, имели от 300 до 1300 долл. ВВП на душу населения в ценах 1960 г. Из 31 страны, осуществивших демократизацию в период с 1974 и 1989 гг. половина стран имела показатели ВВП на душу населения 1000-3000 долл.

Среди стран с наиболее высокими экономическими показателями 83% являются в наибольшей степени демократическими и свободными.

Среди стран с низкими экономическими показателями преобладают недемократические режимы. 80% из них относятся к гегемоническим и неконкурентным государствам.

Социально-экономические условия демократии

Некоторые страны не соответствуют чисто экономической детерминированности демократического развития (например, Индия, «Тигры» Юго-Восточной Азии, нефтедобывающие страны). В этом случае говорят об «отсроченной» демократизации». Данные исключения свидетельствуют также об ограниченном влиянии экономического фактора на процесс демократизации страны. Поэтому концепция непосредственной взаимосвязи экономики и демократии в настоящее время дополняется концепцией комплексного и опосредованного влияния экономики на политику через

различные социально-экономические факторы. Ниже мы перечислим основные из них.

- Конкурентная рыночная среда (чем больше развита конкуренция в экономической сфере, тем острее демократизирующая конкуренция на политическом поприще).
- Благосостояние (чем лучше в материальном плане живёт народ, тем выше вероятность демократизации общества).
- Индустриализация (модернизация промышленного производства способствует и политической модернизации).
- Образование и культура (чем выше уровень образования и общей культуры населения, тем выше вероятность демократизации).
- Урбанизация (чем выше процент городского населения, тем больше шансов у демократии).
- «Средний класс» (чем больше удельный вес «среднего класса» в социальной структуре общества, тем выше вероятность демократизации политической системы).
- Развитие этого комплекса факторов значительно повышает шансы страны перейти к полноценной демократии. Нужно отметить, что этим перечнем список условий демократии отнюдь не исчерпывается. Студентам можно предложить продолжить этот список с собственной аргументацией дополнений.

Исторические условия возникновения демократии

Жёсткая зависимость демократии от экономического развития подвергается сомнению. Далеко не все страны с относительно высоким уровнем экономического развития являлись или являются демократическими (например, страны Восточной Европы до развала социалистического лагеря). С другой стороны, демократии существовали и при низком уровне экономического развития (США в 1820 г., Швеция в 1890 г.). Так называемая третья волна демократизации (1973-1991 гг.) зачастую нарушала логику экономического детерминизма демократического развития. Албания, Румыния, Грузия и Украина стали демократическими отнюдь не потому, что доросли до демократии экономически.

Под историческими условиями демократии понимаются причудливые стечения обстоятельств, связанные с особенностями международной ситуации, состоянием общественного сознания, готовностью политических элит и конкретных правителей к демократическим переменам и т.д.

Специфические исторические условия обусловили демократизацию Германии и Японии после их поражения во Второй Мировой войне. В этих странах демократия строилась под жёстким контролем военной администрации США. Развал советского блока создал благоприятные исторические условия для перехода к демократии целого ряда стран Восточной Европы. В этом случае ускоренная демократизация проводилась под эгидой Объединённой Европы.

Имеет место в политологии и теория заговора как определяющего фактора перехода той или иной страны к демократии. Так называемые

«бархатные» или «цветные» демократические революции (в Сербии, Грузии, Украине, Киргизии) были вызваны, по мнению многих современных политологов, влиянием внешних политических агентов.

Концепция непосредственной взаимосвязи экономики и демократии в настоящее время дополняется концепцией комплексного и опосредованного влияния экономики на политику через различные социально-экономические факторы. В ряду таких ***факторов*** чаще всего упоминают следующие:

– форма собственности на средства производства (преобладание частной собственности составляет экономический фундамент демократии);

– конкурентная рыночная среда;

– благосостояние (чем выше благосостояние народа, тем больше демократии);

– урбанизация (чем больше крупных городов и, соответственно, доля городского населения, тем выше вероятность возникновения демократии);

– индустриализация (чем весомее сектор промышленного производства, тем больше шансов становления демократии);

– образование (чем выше уровень образования населения, тем больше оно готово к реализации демократических процедур);

– преобладание в социальной структуре общества «среднего класса», состоящего из квалифицированных специалистов, научной и технической интеллигенции, работников культуры и образования, предпринимателей.

Развитие этого комплекса факторов значительно повышает шансы страны перейти к полноценной демократии.

Особенно важным условием возникновения и сохранения демократии является политическая активность граждан. Вне всякого сомнения, это условие является важнейшим фактором демократии.

Принципы и основные критерии демократии

Один из самых важных вопросов темы – выяснение принципов, лежащих в основе демократии, и базовых критериев, позволяющих идентифицировать демократию как таковую. Основной характеристикой демократического режима является приоритет гражданского общества над государством. По словам К.Маркса, «в демократии не человек существует для закона, а закон существует для человека».

Принципами демократии являются:

Принцип большинства, означающий, что решение по тому или иному вопросу всегда выносится голосующим большинством.

Вторым принципом выступает право меньшинства на оппозицию. У меньшинства всегда остаётся право оспорить и опротестовать решение большинства. Оно имеет возможность привести свои аргументы и попытаться переубедить большинство в своей правоте.

Принцип компромисса и консенсуса предполагает равноценность спорящих сторон и исключение силовых методов решения любых политических проблем.

Политический режим является демократическим, если в обществе существуют институты народовластия (непосредственного или

представительного в виде законодательных структур), а также обеспечиваются основные демократические процедуры, позволяющие формировать и контролировать исполнительные органы власти. Ниже перечислены основные **критерии** демократического политического режима.

- Парламентаризм, т.е. приоритет представительных органов власти. Наличие реальных возможностей представительных органов власти контролировать органы исполнительной власти. Занятие мест в органах законодательной власти в результате открытой конкуренции.
- Легитимный плюрализм, т.е. законодательно и процедурно закреплённая множественность центров власти. Разделение полномочий и возможность взаимного контроля всех ветвей власти как по «горизонтали» (законодательной, исполнительной, судебной, финансовой, информационной), так и по «вертикали» (центральной, региональной и местной).
- Свобода политической конкуренции. Равные возможности всех групп населения участвовать в политическом процессе борьбы за власть. Возможность любой социальной группы формировать свою партию и выставлять кандидатов на выборы как местных, так и центральных органов власти всех её «ветвей».
- Свободные и честные выборы исполнительной власти на всех уровнях государственного аппарата. Честное и справедливое проведение избирательных кампаний без насилия, угроз, ни ограничений со стороны исполнительной власти. Открытый и честный подсчёт голосов.
- Свободный доступ к информации и беспрепятственное её распространение.
- Взаимная равная ответственность граждан и государства.

Критерии демократии могут осуществляться в практике различных стран в различном объёме и формате. Поэтому не приходится говорить о каком-то едином стандарте демократии. В мире существует великое множество различных моделей демократии.

Модели демократии

Всё бесконечное разнообразие демократических режимов можно классифицировать по самым различным основаниям:

- по общественно-экономическим формациям (демократия родового строя, рабовладельческая демократия, феодальная демократия, демократия капиталистического общества, социалистическая демократия);
- по странам и регионам (Афинская демократия, демократия Древнего Рима, европейская и американская модели демократии);
- по социально-классовому признаку (демократия сельской общины и ремесленных цехов, дворянская, буржуазная и пролетарская демократии);

Все модели демократии могут быть сведены к двум идеологическим парадигмам: либерально-демократической и социал-демократической).

Таблица 5 – Основные различия либерально-демократической и социал-демократической моделей демократии

Либерально-демократическая	***Критерии различий***	**Социал-демократическая**
Морально автономный индивид	*Человек*	Социальный человек
Суверенитет личности	*Суверенитет*	Суверенитет народа
Общество как сумма индивидов	*Общество*	Органическое общество
Интерес всех индивидов	*Интересы*	Общий интерес
Первенство прав индивида	*Приоритет*	Первенство общего блага
Свобода человека-индивида	*Свобода*	Свобода человека-гражданина
Первенство прав человека над его обязанностями	*Права и обязанности*	Первенство обязанностей человека над его правами
Представительная демократия. Выборы	*Процедуры демократии*	Непосредственная демократия
Свободный мандат депутата	*Статус Депутата*	Императивный мандат депутата
Подчинение меньшинства большинству с защитой прав меньшинства	*Взаимоотношение большинства и меньшинств*	Подчинение меньшинства большинству

В связи с разнообразием моделей демократии возникает проблема измерения демократии, которую мы обсудим в следующем разделе.

Измерение демократии

Основное отличие научного знания от донаучного и вненаучного знания состоит в выработке процедур измерения своего объекта. Политология как наука обладает и инструментами, и процедурами измерения степени демократичности того или иного политического режима. Степень политического развития может быть измерена, и каждая нация может быть размещена на векторе демократического развития, что позволяет сравнивать её с любой нацией в мире.

В сравнительной политологии накоплен богатый арсенал методологических подходов к проблеме измерения демократии. Все эти подходы можно классифицировать по трём основным методам.

<u>Институциональное измерение</u> демократии фиксирует развитие демократических институтов власти.

<u>Процессуальное измерение</u> демократии фиксирует развитие избирательного процесса и его условий.

Субстанциальное измерение демократии фиксирует соблюдение прав человека

В качестве конкретного примера, иллюстрирующего технологию измерения демократии, можно привести *Индекс политического развития* Филиппа Катрайта, который был создан одним из первых и широко применяется, начиная с середины 60-х годов XX века. Студентам будет интересно узнать о конкретных методиках измерения такого необычного объекта, каковым является демократия.

В соответствии с технологией применения Индекса Катрайта, каждое государство оценивается путём приписывания того или иного количества баллов основным властным институтам государства: законодательной власти (в диапазоне от 0 до 2 баллов) и исполнительной власти (от 0 до 1 балла).

Таблица 6 – Индекс политического развития Ф. Катрайта

Баллы	***Законодательная власть***
2	Нижняя палата парламента или весь парламент состоит из представителей двух или более политических партий, партийное меньшинство занимает не менее 30% всех мест.
1	Парламент существует, его члены представляют более одной партии, но «правило 30%» нарушено
0	Парламент не существует, упразднён. Парламент существует, но представляет одну партию. Деятельность парламента подчинена военным или иной политической силе (пародийные парламенты).
Баллы	***Исполнительная власть***
1	Государством управляет глава исполнительной власти, который был назначен на основе многопартийной конкуренции, при этом сохранялись условия получения 2 баллов исполнительной властью
0,5	Глава исполнительной власти был избран, но не соблюдались условия получения 1 балла законодательной властью
0	Парламент не существует или реально не действует. Страна безраздельно управляется одним правителем или узкой группой лиц.

Процессуальное измерение демократии фиксирует развитие избирательного процесса и его условий. К методикам, исходящим из этого принципа, относится, в частности, ***Индекс демократизации*** Тату Ванханена, который впервые был опубликован 1984 году.

Индекс демократизации Ванханена основан на измерении двух параметров.

- Уровень конкурентности (***К***), который определяется по доле голосов, полученных оппозиционными партиями на парламентских и/или президентских выборах. Эта доля подсчитывается вычитанием процента голосов, полученных правительственной партией из 100.

Второй индикатор – ***уровень электорального участия (У)*** – определяется как доля населения, действительно участвующая в голосовании. Подсчитывается от всего населения, а не только от имеющих право голоса.

Затем подсчитывается Индекс демократизации по следующей формуле:

Индекс демократизации (ИД) = К*У/100

На основе своего индекса Ванханен классифицировал страны на группы.

1. Демократические страны, если уровень **К** больше 30%, а **У** больше 15%, ИД 5 и выше.

2. Полудемократические, если уровень конкурентности (**К)** составляет 20-30%, электоральное участие (У) – 10-15%, тогда Индекс демократизации (ИД) составляет от 2 до 5 баллов.

3. Недемократические страны имеют показатели Индекса менее 2 баллов при К менее 20%, а **У** меньше 10%.

Согласно Индексу Ванханена, измерившего уровень демократии в 147 странах мира в конце 80-х годов XX столетия, по степени демократичности лидировали Исландия (46,2), Дания (45,7) и Бельгия (44,7).

Самым известным индексом измерения демократии является ***Индекс свободы*** «Дома свободы». Дом свободы – исследовательский центр в США. Начал эмпирическое исследование свободы Раймонд Гастил в 1973 году. С этого времени проводятся ежегодные обзоры состояния свободы во всём мире.

Оценка уровня свободы осуществляется на основе двух перечней: списка политических прав и списка гражданских свобод

Список политических прав включает в себя 8 пунктов:

1. Избран ли глава государства и/или глава правительства на свободных и честных выборах?
2. Избраны ли депутаты парламента на свободных и честных выборах?
3. Имеются ли справедливые избирательные законы, обеспечивающие равные возможности для проведения избирательных кампаний, справедливое голосование и честный подсчёт голосов?
4. Способны ли избиратели наделить своих представителей реальной властью?
5. Имеет ли население право объединяться в различные политические партии или иные конкурирующие политические группировки. Является ли система открытой для возникновения новых конкурирующих политических сил?
6. Имеются ли у оппозиции реальные возможности противодействовать власти, для легитимного завоевания власти?
7. Свободно ли население от давления военных, зарубежных властей, тоталитарных партий, религиозных иерархов, экономических олигархов или иной властной группы?
8. Имеют ли культурные, этнические, религиозные и другие меньшинства возможность для разумного самоопределения, самоуправления, автономии или участия посредством неформального консенсуса при принятии решений?

Список гражданских свобод

1. Имеются ли независимые СМИ?
2. Имеются ли возможности для открытой публичной дискуссии?
3. Имеется ли свобода собраний и демонстраций?
4. Имеется ли свобода политической организации?
5. Равны ли граждане перед законом?
6. Имеется ли защита от политического террора или несправедливого тюремного заключения?
7. Имеются ли свободные профсоюзы и эффективные договоры с нанимателями?
8. Имеются ли свободные профессиональные и иные частные организации.
9. Имеется ли свободный бизнес и кооперативы?
10. Имеются ли свободные религиозные институты и свобода публичного религиозного выражения?
11. Имеются ли индивидуальные свободы: равенство полов, свобода передвижения, выбор места жительства, выбор формы брака и размеров семьи?
12. Обеспечивается ли свобода от эксплуатации со стороны собственников средств производства, лидеров профсоюзов. Нет ли препятствий легитимному распределению доходов?
13. Имеется ли свобода от крайней правительственной независимости и коррупции?

Каждый пункт обоих списков оценивается по 4 балльной шкале. Затем можно, путём перевода в процентный формат, определить уровень демократии в стране.

Бурно развивающаяся в последнее время технология измерения уровня демократичности имеет большое идеологическое, политическое и даже экономическое значение. Она позволяет перевести вопрос о наличии или отсутствии демократии в том или ином обществе из области словесной демагогии на прочную почву единой для всех стран процедуры расчётов. С помощью политологических индексов, в том числе и представленных выше, осуществляется ежегодный мониторинг состояния демократии в мире, на основании которого выявляются как страны, наиболее свободные и демократичные, а также страны авторитарного и тоталитарного режима. По отношению к последним иногда международное сообщество вводит те или иные санкции. Всемирный Банк использует основанные на политологических индексах данные о демократическом состоянии тех или иных стран для определения собственной политики по отношению к этим странам, когда дело касается выделения кредитов.

Как и любой политический режим, демократия имеет свои ***недостатки***. Некоторые из этих недостатков мы перечислим ниже.

Демократическому режиму свойственны процедурные сложности и дороговизна принятия политических решений. Речь идёт не только о дорогостоящих всенародных выборах, но и о содержании огромного в масштабе страны представительского корпуса, депутатов всех уровней с их обслуживающим

аппаратом. Авторитарный и тоталитарные режимы, если, конечно, они не симулируют демократию, свободны от подобных затрат.

Политические решения в условиях демократии принимаются не только дорого, но и долго. Каждый закон должен пройти четыре обсуждения в нижней палате парламента, потом он обсуждается в верхней палате, затем только подписывается главой исполнительной власти и вступает в силу. И на каждом из этих этапов существует реальная опасность (в условиях реальной демократии) того, что закон будет отвергнут. В этом состоит одна из главных слабостей демократического режима. Распад и разделы одного из самых сильных государств средневековой Европы Речи Посполитой связывают с наличием права liberum veto, позволявшему любому депутату Сейма воспрепятствовать тому или иному решению.

Демократический режим весьма чувствителен к демагогии, лицемерным восхвалениям народа, нереалистическим, но выгодным сиюминутным нуждам народа предложениям, броским лозунгам, обращённым к низменным страстям. На этой волне к власти в условиях демократии могут придти (и не раз приходили) харизматические авторитарные личности. Например, Гитлер был избран лидером Германии в результате демократических выборов.

Демократия открывает широкие возможности для манипуляции общественным мнением, в борьбе за благосклонность которого применяется целый арсенал так называемых PR технологий. Противостоять этим манипуляциям может только политически образованное общественное и индивидуальное сознание.

Демократия открывает возможность так называемой «тирании большинства», поскольку решения в условиях демократии принимаются на основании предпочтений большинства населения. В этом состоит сила демократии, но в этом же скрывается и её потенциальная слабость, поскольку носителем правильного решения зачастую выступает как раз более компетентное меньшинство. Следует уточнить, что опасность заключается не в «тирании большинства» самого по себе, а в тирании необразованного большинства. В современном обществе, обеспечивающем своим гражданам высокую общую и политическую культуру, риск тирании некомпетентного большинства сводится к минимуму.

Демократический режим, зависящий от переменчивого мнения большинства, отличается политической нестабильностью и высокой степенью конфликтности. Это обусловлено самой природой демократии, основанной на открытой конкуренции за власть. В периоды предвыборных кампаний общество необычайно активизируется и возникает реальная опасность гражданских конфликтов, о чём многократно свидетельствуют история и современность. Несмотря на имеющиеся недостатки демократического режима, демократия остаётся наиболее эффективным способом политического устройства современного общества. Способность демократического режима решать сложные проблемы социально-экономической жизнедеятельности общества обеспечило высокую привлекательность демократии, что и послужило основной причиной глобальной тенденции демократизации в XX веке.

ЛЕКЦЫЯ 6. ДЗЯРЖАВА Ў ПАЛІТЫЧНАЙ СІСТЭМЕ

1. Узнікненне, сутнасць дзяржавы. Прыкметы, структура і функцыі дзяржавы.
2. Тыпы і формы дзяржавы.
2.1 Дзяржавы згодна формы кіравання.
2.2 Дзяржавы згодна форм дзяржаўнага ладу.
3. Прававая дзяржава і грамадзянская супольнасць.

Спосабам арганізацыі людзей паводле пэўнага сістэмнага падзелу ўлады з'яўляецца дзяржава. Гэтая форма чалавечай арганізацыі надзвычай дасканалая. Паміж дзяржаваю і ўладай існуе падвойная сувязь. Аднак дзяржава не адзіная форма арганізацыі ўлады. Напрыклад, уладатрымальнікамі былі і ёсць рэлігійныя структуры. Але дзяржава найбольш успрымаецца як крыніца ўлады, бо яе разглядаюць як сілу здольную змяніць лёсы людзей.

1.Узнікненне, сутнасць дзяржавы. Прыкметы, структура і функцыі дзяржавы

Дзяржава гэта асноўны інстытут палітычнай сістэмы, які арганізуе, накіроўвае і кантралюе сумесную дзейнасць і адносіны людзей, грамадскіх груп, класаў і асацыяцый. Дзяржава ўяўляе з сябе цэнтральны інтстытут улады ў грамадстве і зканцэнтраванае ўвасабленне палітыкі гэтай уладаю.

Дзяржава ўзнікла як заканамерны, аб'ектыўны вынік натуральнага развіцця грамадства на пэўнай ступені яго саспеласці.

Вылучаюць шэраг ***прычын і фактараў узнікнення*** дзяржавы:

а) паглыбленае грамадскае падзяленне працы, вылучэнне кіравання ў мэтах павышэння яго эфектыўнасці ў спецыяльную галіну грамадскай дзейнасці;

б) узнікненне падчас развіцця грамадскай вытворчасці прыватнай уласнасці, класаў і эксплуатацыі;

в) дэмаграфічныя фактары – узрастанне колькасці і шчыльнасці насельніцтва, пераход да аседлага вобраза жыцця, забарона крывазмяшчальніцтва і ўладкаванне шлюбных адносінаў, гэта выклікала запатрабаванні грамадства ў рэгуляраванні ўзаемасувязей паміж людзьмі на пэўнай тэрыторыі;

г) антрапалагічныя фактары – дзяржаўная форма арганізацыі ўкаранена ў самой грамадскай прыродзе чалавека; дзяржава, як і сям'я, паселішча, ёсць натуральная, арганічна ўласцівая чалавецтву на пэўнай ступені развіцця найвышэйшая форма супольнасці;

д) псіхалагічныя, рацыянальныя і эмацыянальныя фактары, у гэтым выпадку дзяржава разглядаецца як плод чалавечага разума, які саспеў пад уплывам пэўных запатрабаванняў і эмоцый чалавека;

е) заваёвы адных народаў іншымі – дзяржава ўзнікае ў выніку знешніх заваёў і палітычнага гвалту, што паглыбляе сацыяльную няроўнасць, прыводзіць да ўтварэння класаў і эксплуатацый.

Вылучаюцца і некаторыя іншыя фактары, якія ўплываюць на ўтварэнне дзяржавы: геаграфічныя, этнічныя і г.д. Такім чынам, узнікненне дзяржаўнасці абумоўлена шматлікімі прычынамі, сярод якіх цяжка вылучыць адну ў якасці галоўнай. Дзяржава ўзнікае, існуе і развіваецца як вынік ускладнення эканамічнага і сацыяльнага жыцця, як форма задавальнення запатрабаванняў у ўладкаванні, рэгуліраванні і кіраванні грамадскімі справамі.

Разуменне прыроды і сутнасці дзяржавы ўяўляе з сябе цяжкую задачу палітычнай навукі ў сувязі са шматбаковасцю і складанасцю данага сацыяльнага ўтварэння.

Тым больш, што ўвесь час адбываецца эвалюцыя ролі дзяржавы. Французскія палітолагі вылучаюць тры разуменні ролі і сутнасці дзяржавы:

а) паліцэйская дзяржава – яна выконвае абмежаваныя функцыі, якія зводзяцца галоўным чынам да падтрымання парадку, абароны, уладкавання фінансаў, – гэта традыцыйныя функцыі;

б) дзяржава ахоўніца – акрамя выконвання традыцыйных функцый дзяржава ўмешваецца ва ўсё большую і большую колькасць сфераў жыцця, бярэ адказнасць за ўсё большую частку дзейнасці людзей;

в) дзяржава салідарнасці – яна прадугледжвае замену хібаў сацыялізацыі, дэцэнтралізацыі і аўтанамізацыі адзінай логікай дзяржаўнасці (узмацненне салідарнасці на розных ўзроўнях).

Палітолаг Т. Салавей вылучае тры розных ***падыхода*** да даследавання дзяржавы:

а) палітыка-філасофскі, калі дзяржава разглядаецца як універсальная арганізацыя, якая павінна забяспечыць адзінства, цэласнасць грамадства, рашэнне "агульных спраў", рэгуліраванне ўзаемаадносін улады і народа;

б) класавы, згодна якому дзяржава народжана падзелам грамадства на класы і яна зброя класавай барацьбы;

в) прававы і арганізацыйна-структурны падыход, які даследуе "юрыдычную дзяржаву" як крыніцу права і закона, арганізуючую жыццё грамадства і дзейнасць самой дзяржавы і яе струтктур у сістэме палітычных адносін.

Гэтыя падыходы не выключаюць адзін аднаго і ў сваёй сукупнасці дапамагаюць раскрыць сутнасць і спецыфіку дзяржавы як палітычнага інстытута.

У сучаснай палітычнай навуцы найбольш шырока распаўсюджаны два значэнні паняцця дзяржава.

Дзяржава – гэта супольнасць людзей, якія жывуць на пэўнай тэрыторыі і арганізаваны органамі дзяржаўнай улады.

Дзяржава – гэта сістэма арганізацый, устаноў і інстытутаў, якія валодаюць вярхоўнай уладаю на дадзенай тэрыторыі.

Дзяржавы ўсіх часоў і тыпаў характарызуюцца шэрагам устойлівых агульнагістарычных ***прыкмет***:

а) наяўнасць сістэмы суверэннай палітычнай улады: заканадаўчай, выканаўчай, судовай (суверэнная ўлада – самастойна распараджацца натуральным багаццем і рэсурсамі, рэалізацыя міжнародных сувязей, суб'ект міжнароднага права);

б) тэрыторыя (права на абарону) – прастора, на якую распаўсюджана юрысдыкцыя пэўнай дзяржавы;

в) усеагульнасць (суверэнітэт) – незалежная і неабмежаваная ўлада на тэрыторыі ўсёй дзяржавы;

г) манаполія на легальнае прымяненне сілы і фізічнага прымусу;

д) уласная фінансавая сістэма (права збіраць падаткі і зборы);

е) дзяржаўная мова (унітарная дзяржава мае адну дзяржаўную мову);

ж) насельніцтва – сукупнасць людзей, якія жывуць на тэрыторыі дзяржавы;

з) манапольнае права на выданне законаў, абавязковых для ўсяго насельніцтва.

Месца і роля дзяржавы ў палітычнай сістэме грамадства шмат у чым абумоўлена яе функцыямі, якія адлюстроўваюць асноўныя накірункі дзейнасці дзяржавы.

Функцыі дзяржавы:

1) унутраныя: эканамічныя ці гаспадарчыя, сацыяльныя, падтрымка законнасці і правапарадку, культурна-выхаваўчыя;

2) знешнія: забеспячэнне бяспекі дзяржавы, развіццё адносін супрацоўніцтва, інавацыйная, міратворчая.

Для рэалізацыі функцый дзяржава фарміруе комплекс спецыяльных органаў і ўстаноў, якія складаюць у сукупнасці арганізацыйную структуру або дзяржаўны механізм.

Структура дзяржавы уключае:

- прадстаўнічыя органы дзяржаўнай улады (выбіраюцца) – падзяляюцца на вышэйшыя (парламент), якія валодаюць заканадаўчай уладаю, і мясцовыя органы ўлады і самакіравання, якія ўтвараюцца згодна адміністратыўна-тэрытарыяльнага падзелу краіны;
- выканаўча-кіруючыя, ці органы дзяржаўнага кіравання, яны прызначаны для непасрэднага кіравання дзяржаўнымі справамі (выканаўчая дзейнасць); падзяляюцца на вышэйшыя (міністэрствы і ведамствы) і мясцовыя выканаўчыя органы;
- судовыя – яны ўвасабляюць правасуддзе, вырашэнне канфліктаў і спрэчак, аднаўленне парушаных праў, пакаранне парушальнікаў закона;

- органы пракуратуры – нагляд за дакладным і адзінавобразным выкананнем законаў органамі дзяржавы, грамадскімі аб'яднаннямі, службовымі асобамі і грамадзянамі;
- органы дзяржаўнага кантроля;
- органы аховы грамадскага парадку (міліцыя, паліцыя);
- органы дзяржаўнай бяспекі;
- узброеныя сілы (войска)

Ніводная сучасная дзяржава не можа існаваць без прадстаўнічых устаноў, адміністрацый і судовай сістэмы. У той жа час – пракуратура, органы аховы грамадскага парадку, наглядна-кантраліруючыя, у пэўных выпадках уваходзяць у сістэму выканаўчай улады. Некаторыя элементы дзяржаўнага апарата наогул могуць адсутнічаць у той ці іншай канкрэтнай дзяржаўнай структуры (напрыклад, войска).

2.Тыпы і формы дзяржавы

Аналіз дзяржаўнасці непарыўна злучаны з вылучэннем асноўных тыпаў і форм дзяржаў. У рэальным жыцці дзяржавы розных сацыяльна-гістарычных тыпаў маюць вялікую колькасць канкрэтных мадыфікацый. Вылучаюцца і пераходныя тыпы дзяржаў. Неабходна адрозніваць ад тыпаў формы дзяржавы.

Форма дзяржавы – спосаб арганізацыі і ўвасаблення дзяржаўнай улады. Яна (форма) раскрывае як арганізавана ўлада ў дзяржаве, якімі органамі прадстаўлена, які парадак іх стварэння, якімі метадамі рэалізоўваецца ўлада.

Форма дзяржавы складаецца з трох элементаў:

формы дзяржаўнага кіравання;
формы дзяржаўнага ладу;
палітычнага рэжыму.

2.1 Дзяржавы згодна формы кіравання

Вядомы дзве асноўныя формы дзяржаўнага кіравання: манархія і рэспубліка.

Манархія – гэта форма кіравання, пры якой улада цалкам ці часткова сканцэнтравана ў руках аднаасобнага главы дзяржавы – манарха (караля, імператара, шаха, цара і г.д.); улада звычайна перадаецца ў спадчыну; глава дзяржавы займае пост на пэўны тэрмін і не нясе юрыдычнай адказнасці за свае дзеянні.

Існуюць неабмежаваныя (абсалютныя) і абмежаваныя (канстытуцыйныя) манархіі.

Абсалютная манархія характарызуецца ўсеўладдзем главы дзяржавы, манарх з'яўляецца адзіным носьбітам суверэнітэта, валодае вялікімі паўнамоцтвамі ў заканадаўчай, выканаўчай і судовых сферах (Саудаўская Аравія, Катар, Аман).

Канстытуцыйная манархія адрозніваецца наяўнасцю абмежавання ўлады манарха парламентам.

Пры ***дуалістычнай манархіі*** (Іарданія, Кувейт, Марока) паўнамоцтвы главы дзяржавы абмежаваны ў сферы заканадаўства, але вельмі шырокія ў сферы выканаўчай улады.

Пры ***парламенцкай манархіі*** (Вялікабрытанія, Швецыя, Данія, Іспанія, Бельгія, Японія і інш. краіны) улада главы дзяржавы практычна не распаўсюджваецца на сферу заканадаўства і значна абмежавана ў сферы выканаўчай улады. Урад фарміруецца парламентам і яму ж падсправаздачны.

Рэспубліка – гэта форма кіравання, пры якой глава дзяржавы з'яўляецца выбарным і яго магчыма змяніць, яго ўлада лічыцца вытворнай ад выбаршчыкаў ці прадстаўнічага органа. Вылучаюць тры асноўныя віды рэспублікі: прэзідэнцкую, парламенцкую і змешаную (напалову прэзідэнцкую).

Прэзыдэнцкая рэспубліка характарызуецца значнай роллю прэзідэнта ў сістэме дзяржаўных органаў. Ён адначасова і глава дзяржавы і глава выканаўчай улады. Ён выбіраецца незалежна ад парламента. Прэзідэнт самастойна фарміруе ўрад, які адказны перад ім, а не перад парламентам. Абавязковай рысай прэзідэнцкай рэспублікі павінен быць жорсткі падзел уладаў на заканадаўчую і выканаўчую. Парламент не можа вынесці вотум недаверу ўраду, але і прэзідэнт не мае правоў распусціць парламент. Парламент можа абмежаваць дзеянні прэзыдэнта з дапамогай законаў і праз зацвярджэнне бюджэту, а прэзідэнт валодае правам вета і заканадаўчай ініцыятывы (ЗША, Аргенціна, Бразілія, венесуэла, Балівія і інш.). Бываюць і "суперпрэзідэнцкія" рэспублікі (шэраг краін Азіі і Афрыкі, Рэспубліка Беларусь).

Парламенцкая рэспубліка характарызуецца фарміраваннем урада на парламенцкай аснове і ўрад адказны перад парламентам. Парламент мае магчымасць выказаць вотум недаверу ўраду, што выкліча альбо змену ўрада, альбо роспуск парламента. Глава ўрада (прэм'ер-міністр, канцлер) – першая асоба ў палітычнай іерархіі, прэзідэнт выконвае ў асноўным прадстаўнічыя функцыі (Італія, ФРГ, Індыя, Турцыя, Ізраіль і інш.).

Напалову прэзідэнцкая (змешаная) рэспубліка – у ёй спалучаюцца моцная прэзідэнцкая ўлада з эфектыўным кантролем парламента за дзейнасцю ўрада. У наяўнасці падвойная адказнасць урада перад парламентам і прэзідэнтам (Аўстрыя, Фінляндыя, Францыя, Балгарыя, Польша і інш.).

2.2 Дзяржавы згодна форм дзяржаўнага ладу

Форма дзяржаўнага ладу раскрывае тэрытарыяльна-арганізацыйную структуру дзяржавы, характар узаемаадносін цэнтральных, рэгіянальных і мясцовых улад. Асноўныя формы гэтага тыпу дзяржаў – унітарная, федэрацыя, канфедэрацыя.

Унітарная дзяржава – гэта адзіная, простая дзяржава, якая складаецца з адміністратыўна-тэрытарыяльных адзінак, якія не валодаюць уласнай дзяржаўнасцю і маюць аднолькавы статус (Францыя, Швецыя, Данія, Турцыя, Эстонія, Беларусь, Іспанія, Кітай, В'етнам, Італія і інш.). У межах унітарных

дзяржаў магчыма адміністратыўная і нацыянальная аўтаномія для некаторых структурных адзінак (Італія, Іспанія, Вялікабрытанія).

Федэрацыя – гэта складаная, саюзная дзяржава, якая складаецца з дзяржаўных утварэнняў, якія валодаюць пэўнай палітычнай самастойнасцю (штаты, кантоны, рэспублікі, землі і г.д.). Іх паўнамоцтвы размежаваны з цэнтрам па дамоўленасці – пры вярхоўнасці агульнадзяржаўнай (федэральнай) улады і агульнадзяржаўнага (федэральнага) права дзяржаўныя ўтварэнні маюць уласныя канстытуцыі, грамадзянства, органы ўлады (ЗША, ФРГ, Канада, Мексіка, Бразілія, Бельгія, Расійская Федэрацыя і інш.).

Канфедэрацыя – саюз юрыдычна і палітычна самастойных дзяржаў для рэалізацыі сумесных мэтаў. Дзяржавы-члены канфедэрацыі захоўваюць дзяржаўны суверэнітэт, самастойнае грамадзянства, незалежную сістэму органаў улады, уласнае заканадаўства, а ў кампэтэнцыю саюза перадаюць, часцей за ўсё, пытанні абароны, знешняй палітыкі, транспарта і сувязі. Канфедэрацыя – няўстойлівая форма дзяржаўнасці і звычайна пераўтвараецца ў федэрацыю, альбо развальваецца. Канфедэрацыі мелі месца ў ЗША (1776-1787 гг.), Германіі (1815-1867 гг.), Сенегамбіі (аб'яднанне Сенегала і Гамбіі ў 1982 – 1989 гг.).

Акрамя трох асноўных форм дзяржаўнага ладу, у гісторыі мелі месца і іншыя спецыфічныя формы – пратэктараты (апякунства слабай дзяржавы больш моцнай), вуніі (шчыльны саюз некалькіх дзяржаў), імперыі (вялізная тэрыторыя, моцная цэнтралізаваная ўлада, прымус і г.д.).

3. Прававая дзяржава і грамадзянская супольнасць

Згодна Канстытуцыі Рэспубліка Беларусь унітарная дэмакратычная сацыяльная прававая дзяржава.

Прававая дзяржава – гэта дзяржава, абмежаваная ў сваіх дзеяннях правам, якое абараняе свабоду асобы і падпарадкоўвае ўладу волі суверэннага народа.

Прыкметы прававой дзяржавы: суверэнітэт народа; вярхоўнасць закона (Канстытуцыі); усеагульнасць права; узаемная адказнасць дзяржавы і асобы; падзел уладаў; нерухомасць свабоды асобы і яе праў, гонару; наяўнасць эфектыўных форм кантроля і нагляда за выкананнем праў і свабод грамадзян.

У прававой дзяржаве функцыяніруе рэжым канстытуцыйнага кіравання, існуе распрацаваная і несупярэчлівая прававая сістэма з эфектыўным кантролем палітыкі і ўлады. Рэалізацыя ўнутранай і знешняй палітыкі дзяржавы, дзейнасць яе органаў, службовых асоб з'яднаны прававымі нормамі і падпарадкаваны ім. Канцэпцыя прававой дзяржавы абгрунтоўвае прававую роўнасць усіх грамадзян, прыярытэт праў чалавека над законамі дзяржавы, неўмяшальніцтва дзяржавы ў справы грамадзянскай супольнасці.

Прававая дзяржава з'явілася важным этапам у пашырэнні свабоды асобы і грамадства. У той жа час у сваім класічным, ліберальным разуменні канцэпцыя прававой дзяржавы робіць акцэнт на фармальнай, прававой роўнасці, не закранаючы праблемы дасягнення фактычнай, сацыяльна-

эканамічнай роўнасці грамадзян. Таму ідэя прававой дзяржавы была дапоўнена тэорыяй і практыкай сацыяльнай дзяржавы.

Сацыяльная дзяржава – дзяржава, якая імкнецца да забеспячэння належных умоў існавання грамадзян, задавальнення іх матэрыяльных і духоўных запатрабаванняў, сацыяльнай абароненасці, саўдзелу ў кіраванні вытворчасцю. Шлях – пераразмеркаванне нацыянальнага прыбытку.

Неабходна ведаць, што ад канстытуцыйнага замацавання ідэі прававой, сацыяльнай дзяржавы да яе практычнай рэалізацыі ляжыць доўгі і цяжкі шлях. Для гэтага неабходны і палітычная воля, правядзенне адпаведных палітычных рэформ, стварэнне неабходнай сацыяльна-эканамічнай базы, развіццё культуры і іншае.

Фарміраванне прававой дзяржавы магчыма толькі на аснове грамадзянскай супольнасці.

Грамадзянская супольнасць (толькі на базе яе магчыма прававая дзяржава) – сістэма самастойных і незалежных ад дзяржавы грамадзянскіх інстытутаў і адносін, якія прызваны забяспечыць умовы для самарэалізацыі асоб і калектываў, рэалізацыі прыватных інтарэсаў і запатрабаванняў.

Грамадзянская супольнасць складаецца з эканамічных, духоўных, маральных, рэлігійных, этнічных, сямейных і іншых адносін і інстытутаў, якія не апасродкаваны дзяржавай. Яна ахоплівае вытворчае і прыватнае жыццё людзей, іх традыцыі, норавы, звычаі, сферы адукацыі, навукі, культуры, якія знаходзяцца па-за непасрэднай дзейнасцю дзяржавы.

Інтарэсы і запатрабаванні розных груп і асоб выказваюцца і рэалізуюцца праз наступныя інстытуты грамадзянскай супольнасці: сям'я, царква, палітычныя партыі, прафесійныя, творчыя аб'яднанні, кааператывы, сацыяльныя рухі, органы грамадскага самакіравання і інш. У грамадзянскай супольнасці пераважаюць адносіны канкурэнцыі і салідарнасці паміж вольнымі і раўнапраўнымі партнёрамі.

Базісам грамадзянскай супольнасці з'яўляецца шматукладная рыначная эканоміка, плюралізм форм уласнасці, самастойнасць суб'ектаў гаспадарання, шырокая дзелавая ініцыятыва грамадзян. Сацыяльная аснова – сярэдні клас, які складае найбольш актыўная і мабільная частка насельніцтва. Духоўная сфера грамадзянскай супольнасці прадугледжвае плюралізм у вобласці ідэалогіі, рэальную свабоду слова, друку, сумлення, дастаткова высокі ўзровень сацыяльнага, інтэлектуальнага, псіхалагічнага развіцця асобы.

Грамадзянская супольнасць і дзяржава непарыўна злучаны паміж сабою і немагчымы адзін без аднаго. Узаемаадносіны паміж імі маюць складаны, часам канфліктны характар.

Пры дэмакратычным рэжыме дзяржава і грамадзянская супольнасць выступаюць як раўнапраўныя партнёры, як самастойныя суб'екты грамадскага жыцця.

ЛЕКЦЫЯ 7. ІНСТЫТУТЫ ДЗЯРЖАЎНАЙ УЛАДЫ

1. Заканадаўчая ўлада: паняцце і сутнасць. Парламент і яго структура.
2. Глава дзяржавы і яго паўнамоцтвы. Інстытут прэзыдэнцтва.
3. Паняцце, віды, склад і структура ўраду. Мясцовая ўлада.
4. Судовая ўлада.

Законы – аснова жыцця грамадства. У дзяржаве ў асноўным заканатворчасцю займаюцца прадстаўнічыя органы. Нормы і правілы жыцця грамадства забяспечвае заканадаўчая ўлада.

1. Заканадаўчая ўлада: паняцце і сутнасць. Парламент і яго структура

Заканадаўчая ўлада – найвышэйшы орган (інстытут) дзяржаўнай улады, яе прадстаўнічы орган – парламент.

Слова "парламент" упершыню з'явілася ў Англіі (Parliament), прычым слова французскае ("parler" – "казаць", парламент – месца, дзе гаворацць). Іншыя крыніцы тлумачаць гэтае слова ад лацінскага "parlare" – казаць, размаўляць. Часцей за ўсё даецца наступнае разуменне паняцця "парламент".

Парламент (у Беларусі – Нацыянальны сход) – гэта выбіраемы насельніцтвам (магчыма часткова празначаемы) вышэйшы прадстаўнічы орган дзяржаўнай улады ў краіне.

Як адзначае М.Чудакоў, пры тлумачэнні паняцця парламента, звычайна ўжываюць тэрміны: вышэйшы заканадаўчы і прадстаўнічы орган. "Прадстаўнічы" абазначае тое, што ў парламент абіраюцца прадстаўнікі насельніцтва краіны – дэпутаты. "Заканадаўчы" абазначае іх дзеянні – прыняцце законаў. Адсюль – дзве функцыі парламента: заканадаўчая і прадстаўнічая.

Заканадаўчая функцыя – дзейнасць па прыняццю законаў. ***Прадстаўнічая функцыя*** – дзейнасць парламента як нейкага форуму, на якім адкрыта і публічна абмяркоўваюцца важнейшыя пытанні жыцця краіны. Гэта адкрытая трыбуна для спрэчак, для выказвання думак. Прадстаўнічая функцыя ўплывае на розум і погляды людзей, і наадворот, падчас сустрэч і выбараў гэтыя людзі ўплываюць на сваіх дэпутатаў.

Месца і роля парламента звычайна замацоўваюцца ў канстытуцыях. Калі-нікалі ў іх падкрэсліваецца яго асаблівы статус. Напрыклад, Артыкул 41 канстытуцыі Японіі фіксуе, што парламент з'яўляецца вышэйшым органам дзяржаўнай улады і адзіным заканадаўчым органам дзяржавы. Канстытуцыя ЗША замацоўвае заканадаўчую ўладу за Кангрэсам ЗША, які складаецца з Сената і Палаты прадстаўнікоў. У некаторых канстытуцыях асаблівая роля парламента не падкрэсліваецца, а там звычайна паведамляецца, чым ён павінен займацца (Францыя).

Заканадаўчая ўлада Рэспублікі Беларусь адлюстравана ў Главе 4, Арт. 90 – 105 Канстытуцыі Беларусі.

Лепш зразумець ролю, сутнасць, мэты і задачы розных парламентаў дазваляе іх класіфікацыя. Сустракаюцца розныя класіфікацыі парламентаў, але часцей за ўсё пачынаюць класіфікацыю згодна структуры. Парламенты бываюць адна- і двухпалатныя. У Беларусі – двухпалатны: Савет Рэспублікі і Палата прадстаўнікоў.

У залежнасці ад уладкавання вышэйшай дзяржаўнай улады парламенты падзяляюцца на чатыры групы або чатыры мадэлі парламентаў.

Першая мадэль характэрна для парламенцкіх рэспублік (Вялікабрытанія, Нідэрланды, Італія, Германія, Аўстрыя, Балгарыя, Венгрыя і інш.). У іх парламент працуе на аснове прынцыпа парламенцкага адказнага кіравання – палітычная адказнасць урада перад парламентам.

Другая мадэль у краінах, дзе існуе змешаная форма кіравання (Францыя, Казахстан і інш.), у якой спалучаюцца элементы парламенцкай і прэзыдэнцкай сістэм.

Трэцяя мадэль парламента ўласціва краінам з прэзыдэнцкай формай кіравання (ЗША). Гэта парламенты і краіны, дзе існуе дакладны прынцып падзелу ўладаў. Такія парламенты не маюць права вотума недаверу, але могуць выкарыстоўваць імпічмент, урад не валодае правам роспуску парламента, але можа ўжыць права вета.

Чацвёртая мадэль – парламенты ў тых краінах, дзе яны адыгрываюць амаль дэкаратыўную ролю – з'яўляюцца "кансультатыўнымі" парламентамі (Катар, Кувейт, Бахрэйн, Аб'яднаныя Арабскія Эміраты). Гэта законадарадчыя органы. Да іх адносяцца і парламенты краін, у якіх захавалася сацыялістычная сістэма (КНДР, Куба, КНР, В'етнам). Іх збіраюць толькі для таго, каб супольна і аднадушна прагаласаваць "за" прынятце законаў, якія прапанаваны кіраўнікамі краіны.

Фарміруюцца парламенты ў залежнасці ад структуры. Калі аднапалатны, тады ён, як правіла, выбіраецца грамадзянамі. З большага выбіраюцца шляхам прамога, усеагульнага роўнага выбару і тайнага галасавання. Калі двухпалатны, тады адна яго палата (ніжняя, у Беларусі Палата прадстаўнікоў) выбіраецца грамадзянамі, а другая (верхняя) палата фарміруецца па-рознаму.

Існуе некалькі спосабаў. ***Першы*** – шляхам прамых выбараў з некаторымі асаблівасцямі (ЗША). ***Другі*** – фарміраванне верхняй палаты непрамымі – шматступенчатымі ці ўскоснымі выбарамі (Францыя, Нарвегія, Індыя). Грамадзяне выбіраюць дэпутатаў, а затым тыя са свайго асяродку выбіраюць верхнюю палату. ***Трэці спосаб*** – прызначэнне (Канада, Іарданія, Багамы, Бермуды і г.д.). ***Чацвёрты*** калі-нікалі называюць феадальным спосабам фарміравання (Вялікабрытанія). Палата фарміруецца згодна спадчыннага прынцыпу.

Ад пачатку парламенты былі двухпалатнымі. Як падкрэслівае М.Чудакоў, згодна традыцыі, верхняя палата бывае больш кансерватыўнай, якая абараняе традыцыі, а ніжняя – больш дэмакратычнай і прагрэсіўнай. Яны як бы ўзаемадапаўняюць адна адну. Дарэчы, у двухпалатных парламентах маецца дзве мадэлі ўзаемаадносін: з роўным прававым статусам палат і неаднолькавым. Існаванне другой палаты мае станоўчыя і адмоўныя бакі. Пры

федэратыўнай форме дзяржаўнага ладу яна проста неабходна, бо ў ёй забяспечваецца прадстаўніцтва суб'ектаў федэрацыі. Недахопы ў тым, што двухпалатная сістэма ўскладняе заканадаўчы працэс, працэдуры, часцяком стрымлівае прагрэсіўныя пачаткі.

Структура парламента:

а) палаты;

б) спікер, віцэ-спікеры (старшыня палаты і яго намеснікі), яго паўнамоцтвы распаўсюджваюцца практычна на ўсе сферы парламенцкай дзейнасці (прадстаўнічая, дысцыплінарная, фарміруе павестку дня, забяспечвае разгляд законаў, кіруе дэбатамі, падводзіць вынікі і г.д.);

в) пастаянныя парламенцкія камісіі – утвараюцца для правядзення падрыхтоўчай працы па распрацоўцы і адзнацы законапраектаў, кантролю за выкананнем законаў, за дзейнасцю выканаўчай улады. Як правіла, ствараюцца прапарцыянальна ад фракцый;

г) часовыя камісіі альбо камітэты – для разгляду якой-небудзь канкрэтнай справы;

д) партыйныя фракцыі (групы, клубы і г.д.), іх бывае розная колькасць у розных краінах, маюць шырокія паўнамоцтвы – удзельнічаюць у фарміраванні кіруючых органаў парламента, пастаянных камісій, калі нейкая фракцыя мае большасць у парламенце – фарміруе ўрад і інш.;

е) кіраўніцтва фракцый (лідар, група);

ж) іншыя органы: рэвізоры, кантралёры, упаўнаважаныя па правах чалавека, падліковыя камісіі (счётные палаты) для праверкі выканання бюджэта і інш.

Кампетэнцыя альбо паўнамоцтвы парламента:

- выданне законаў;
- фінансавыя правы (устанаўленне падаткаў, выпуск займаў, грошаў, кантроль за выдаткаваннем дзяржаўных сродкаў і інш.), галоўнае права парламента – зацвярджаць бюджэт краіны;
- падатковыя паўнамоцтвы;
- паўнамоцтвы ў знешняй палітыцы (ратыфікацыя пагадненняў і дамоў);
- фарміраванне дзяржаўных органаў (выбіраюць, зацвярджаюць або даюць згоду на прызначэнне службовых асоб);
- фарміраванне судовай улады (выбіраюць або прызначаюць вышэйшых суддзяў);
- парламенцкі кантроль (абмеркаванне, стварэнне камісій, дэпутацкі запыт, аб'яўленне вотуму недаверу, імпічмент).

Законы абмяркоўваюцца і прымаюцца падчас сесій – дэпутацкіх пасяджэнняў на працягу года з перапынкамі ў выглядзе канікул.

На сесіях вырашаюцца ўсе пытанні, якія адносяцца да кампетэнцыі парламента.

Для таго, каб праект стаў законам, ён павінен прайсці ўсе неабходныя стадыі, якія называюцца заканадаўчым працэсам.

Заканадаўчы працэс складаецца з наступных стадый: заканадаўчая ініцыятыва, абмеркаванне законапраекта, прыняцце, прамульгацыя.

Заканадаўчая ініцыятыва – гэта права на ўнясенне праекта закона ў парламент для таго, каб гэты праект быў абавязкова разгледжаны палатай і па ім будзе прынята рашэнне. Гэтае права маюць у Беларусі: парламент, урад, прэзыдэнт, грамадзяне (пры наяўнасці не менш за 150 000 подпісаў у яго падтрымку).

Абмеркаванне законапраекта адбываецца падчас так званых "чытанняў" (іх бывае 3 ці 4, самае падрабязнае абмеркаванне падчас трэцяга чытання).

Прыняцце законапраекта – галасаванне дэпутатамі "за" альбо "супраць", "устрымаўся". Неабходна набраць пэўную колькасць галасоў.

Прамульгацыя – гэта подпіс законапраекта главой дзяржавы і публікацыя. Пасля гэтага праект набывае моц закона, які абавязкова павінен выконвацца ўсімі.

2. Глава дзяржавы і яго паўнамоцтвы. Інстытут прэзыдэнцтва

У выпадках, калі глава дзяржавы ачольвае абсалютную ці дуалістычную манархію, ці з'яўляецца прэзыдэнтам у прэзыдэнцкай рэспубліцы – ён увасабляе выканаўчую ўладу. Пры іншых формах кіравання выканаўчая ўлада – гэта ўрад начале са старшынёю (прэм'ер-міністр, канцлер і г.д.).

Віды глаў дзяржавы:

а) манарх (Вялікабрытанія, Бельгія, Японія, Нідэрланды, Саудаўская Аравія, Катар, Свазіленд і інш) – вядомы тры спосабы, шляхам якіх манарх займае прэстол: атрыманне ў спадчыну, выбранне сваёй сем'ёю ці старэйшынамі дынастый, выбранне іншымі манархамі, якія ачольваюць суб'екты федэрацый дзяржавы (Малайзія);

б) прэзыдэнт (Беларусь, Расія, ЗША і г.д.) – гэтую пасаду можна атрымаць шляхам выбрання народам, грамадзянамі; выбрання парламентам; спецыяльнымі калегіямі;

в) глава ў выглядзе калегіяльнага органа (СССР, Куба), які выбіраецца парламентам, прычым пэўныя паўнамоцтвы перададзены аднаму з прадстаўнікоў гэтага органа;

г) глава па сумяшчальніцтву (землі ў ФРГ) – гэтую функцыю выконвае глава ўрада ў землях Германіі (зямля – суб'ект федэрацыі);

д) генерал-губернатар (Канада, Аўстралія, Новая Зеландыя і інш.) – прадстаўнік брытанскага манарха ў дзяржавах Садружнасці (былых дамініёнах), гэта вельмі значная пасада, бо главенцтва брытанскай манархіі вельмі ўмоўнае;

е) узурпатары (ваенныя перавароты) – атрыманне ўлады незаконным шляхам;

ж) племянны правадыр (Заходняя Самоа) – такая форма главы дзяржавы засталася толькі ў адной дзяржаве. Уладарыць там пажыццёва Маметоа Танумафілі 2-гі. Пасля яго смерці будзе выбраны прэзыдэнт.

У розных крыніцах адзначаны розныя варыянты паўнамоцтваў главы дзяржавы. Але магчыма вылучыць найбольш характэрныя і спецыфічныя паўнамоцтвы главы дзяржавы.

М. Чудакоў вылучае наступныя ***паўнамоцтвы главы дзяржавы***:

- прадстаўнічыя – глава дзяржавы ўвасабляе сабою сваю краіну падчас значных падзеяў у дзяржаўным жыцці, здзяйснення афіцыйных візітаў у іншыя краіны, міжнародных форумаў, правядзення перамоваў і падпісання дамоў, пагадненняў;
- галоўны дыпламат – паўнамоцтвы ў сферы міжнародных адносін альбо ў вобласці знешняй палітыкі;
- дзяржаўнае кіраванне – прызначае ўрад, фарміруе выканаўчую ўладу (рэальна ці намінальна);
- заканадаўчыя – ініцыіраваць законапрект, скліканне і роспуск парламента, права вета, выдання актаў, якія могуць мець заканадаўчы характар і інш.;
- ваенная сфера – вярхоўны галоўнакамандуючы;
- сфера асабовага статуса – узнагароджванне ордэнамі і медалямі, прысваенне розных званняў, прадастаўленне грамадзянства;
- дзяржаўная бяспека – каардынацыя пытанняў, якія тычацца выведкі, контрвыведкі, барацьбы з тэрарызмам і г.д.;
- надзвычайныя паўнамоцтвы – права ўвядзення ці прызначэння надзвычайнага становішча ў дзяржаве;
- сфера эканомікі – выбар эканамічных прыярытэтаў, вызначэнне эканамічнага курса краіны.

Гэта найбольш універсальныя паўнамоцтвы главы дзяржавы.

Інстытут прэзыдэнцтва.

Галоўным і найбольш значным адрозненнем прэзыдэнта рэспублікі ад манарха ў тым, што пасада прэзыдэнта выбарная. Главой дзяржавы ў рэспубліцы фармальна і юрыдычна можа быць выбраны практычна любы грамадзянін, якія адпавядае ўсім устаноўленым цэнзам. Прэзыдэнт выбіраецца на пэўны тэрмін. Гэта часовая пасада.

Вельмі важную ролю адыгрывае прэзыдэнт у прэзыдэнцкай рэспубліцы. У такой дзяржаве прэзыдэнт ачольвае выканаўчую ўладу і сумяшчае ў адной асобе паўнамоцтвы главы дзяржавы і главы ўрада (ЗША, Мексіка, Венесуэла, Егіпет і інш.).

Значная роля прэзыдэнта ў краінах са змешанай формай кіравання (Францыя, Партугалія, Польша і інш). Ён валодае шырокімі паўнамоцтвамі як палітычны кіраўнік краіны ў сферы выбару асноўных эканамічных прыярытэтаў і накірункаў, у сферы міжнародных адносін; істотнымі сродкамі ўздзеяння на заканадаўчы працэс; рэальнай выканаўчай уладаю; кіруе войскам, сіламі правапарадку, тысячамі дзяржаўных службоўцаў і г.д.

Прэзыдэнт парламенцкай рэспублікі не валодае якой-небудзь рэальнай уладаю ў сферы эканомікі, унутранай і знешняй палітыкі, актыўнага ўдзелу ў кіраванні дзяржаўнымі справамі не прымае. Ён выконвае функцыі сімвала дзяржавы, прадстаўнічыя функцыі.

У любым выпадку прэзыдэнт павінен добрасумленна выконваць свае абавязкі. Інакш у адносінах да прэзыдэнта можа быць распачата працэдура імпічмента.

Імпічмент – гэта адхіленне главы дзяржавы ад улады за зробленыя парушэнні канстытуцыі, закона, якія-небудзь правапарушэнні, за здзяйсненне дзеянняў, якія не сумяшчальны з высокаю пасадаю главы дзяржавы.

Значная частка навукоўцаў-дзяржавазнаўцаў мяркуюць, што найбольш рацыянальнае выкарыстоўванне пасады прэзыдэнта адбываецца тады, калі ён ачольвае выканаўчую ўладу.

Паўнамоцтвы главы дзяржавы Рэспублікі Беларусь (прэзыдэнта) сфарміраваны ў Арт. 79-89 Канстытуцыі.

3. Паняцце, віды, склад і структура ўраду. Мясцовая ўлада.

Найбольш шырока распаўсюджанае разуменне ўрада як выканаўчай улады. У большасці краін свету гэта савет (кабінет) міністраў, які кіруе штодзённымі справамі краіны.

Урад – гэта калегіяльны орган, пры дапамозе якога робіцца штодзённае бягучае кіраўніцтва ўнутранай і знешняй палітыкай.

Ён каардыніруе розныя накірункі ўладнай дзейнасці, кіруе рознымі сферамі жыцця: абаронай, аховай грамадскага парадку, замежнымі справамі, эканомікай, адукацыяй, культурай і інш.

Урад па-рознаму завецца ў краінах. Найбольш шырока ўжываюцца назвы: савет міністраў, урад, кабінет, дзяржаўны савет, федэральны савет і інш.

Вядома такое паняцце як адміністрацыя прэзыдэнта – гэта кола асоб, якія выпрацоўваюць накірункі палітыкі, дапамагаюць прэзыдэнту прынімаць рашэнні.

Віды ўрадаў:

1. Партыйныя

- аднапартыйныя ў тых краінах з парламенцкімі формамі кіравання, дзе якая-небудзь партыя валодае большасцю ў парламенце і фарміруе ўрад;
- шматпартыйныя (кааліцыйныя), калі ніводная партыя не мае пераважнай большасці ў парламенце і фарміруе ўрад сумесна з іншымі партыямі (фракцыямі).

2. Беспартыйныя

- урад у краінах абсалютнай манархіі, дзе наогул адсутнічаюць палітычныя партыі;
- пераходныя ўрады, якія ствараюцца падчас крызісных сітуацый. Яшчэ маюць назву "урады чыноўнікаў";
- урады дыктатарскіх рэжымаў. Пры дыктатарскіх, таталітарных рэжымах калі-небудзь утвараецца аднапартыйны ўрад, але гэта фікцыя, бо гэта зусім не партыя пры ўладзе, толькі назва, ці лічыцца ёю прыхільнікамі рэжыма. Гэта партыя ўяўляе з сябе групу прыхільнікаў правадыра.

3. Урад большасці, які абапіраецца на падтрымку большасці фракцый парламента.

4. Урад меншасці (часовая ўлада).

Урад нацыянальнага адзінства – утвараецца ў крызісных сітуацыях, каб неабходна аб'яднаць усе вядучыя палітычныя партыі і палітычныя сілы на вырашэнне праблем.

Вядомы два асноўных спосабы ўтварэння ўрада: парламенцкі спосаб і па-запарламенцкі спосаб. У шэрагу краін існуе правіла, каб урад прыступіў да выканання сваіх абавязкаў і стаў законным і легітымным, неабходна атрымаць "вотум даверу" – падтрымку парламенцкай большасці. У іншых дзяржавах урад дзейнічае да таго часу, пакуль яму не будзе прад'яўлены "вотум недаверу".

Урад складаецца з міністраў. У склад урада, акрамя главы дзяржавы (старшыні савета міністраў) і міністраў (якія звычайна ачольваюць міністэрствы ці ўрадавыя камітэты), таксама могуць уваходзіць: дзяржаўныя міністры, міністры без партфелю, статс-сакратары, калі-нікалі – малодшыя міністры і парламенцкія сакратары. Тэрміналогія вельмі шматвобразная. Галоўная фігура ва ўрадзе – міністр, гэта складовая частка ўрада.

У большасці краін чарговыя пасяджэнні ўрада адбываюцца адзін раз на тыдзень. Павестка дня і парадак разгляду пытанняў вызначаецца главой урада. Канчатковыя рашэнні прымае глава ўраду, які рэальна кіруе ўнутраным жыццём дзяржавы і знешнімі адносінамі.

Урад валодае паўнамоцтвамі ў сферы палітычнага кіраўніцтва, вобласці кіравання, у сферы заканадаўства, знешнепалітычнымі, надзвычайнымі і іншымі. Урад ва ўсіх краінах адыгрывае вядучую ролю ў распрацоўцы асноўнага курса краіны – фармуліраванні, планаванні і рэалізацыі ўнутранай і знешняй палітыкі дзяржавы.

Паўнамоцтвы ўрада Рэспублікі Беларусь сфармуляваны ў Арт. 106-108 Канстытуцыі.

Мясцовая ўлада.

На тэрыторыі адміністратыўных адзінак дзяржавы існуе мясцовая ўлада, якая прадстаўлена органамі мясцовага самакіравання і кіравання.

Неабходна ведаць, што органы мясцовага самакіравання выбіраюцца непасрэдна грамадзянамі, а органы кіравання прызначаюцца цэнтральнай уладаю. Паўнамоцтвы органаў самакіравання і кіравання Рэспублікі Беларусь зафіксаваны ў Арт. 117-124 Кастутытуцыі. Прычым неабходна ведаць, што прынцыпы самакіравання ў нашай дзяржаве толькі дэклараваны, у сучаснай Беларусі дзейнічае прынцып кіравання. Самадзейнасць насельніцтва і прадстаўнічых органаў мясцовай улады вельмі абмежавана выканаўчай уладай.

Галоўнымі прынцыпамі мясцовага самакіравання з'яўляюцца: выбарнасць і валоданне пэўнымі комплексамі паўнамоцтваў, самастоўнасцю. Павінны мець рэальныя правы.

Мясцовае самакіраванне ўключае, як правіла, два элементы: выбарны орган (сабранне, савет, асамблея) і выканаўчы орган. Выканаўчы орган –

увесь час дзейнічаючая структура, а выбарны орган збіраецца перыядычна для рашэння якіх-небудзь прынцыповых пытанняў.

Прадстаўнічыя органы мясцовага самакіравання звычайна выбіраюцца грамадзянамі прамым галасаваннем, па мажарытарнай сістэме, па выбарчым акругам.

Прадстаўнічыя органы прынімаюць мясцовы бюджэт і размяркоўваюць сродкі ў межах бюджэту. Выкананне ўскладаецца на выканаўчы орган. Прадстаўнічыя органы ствараюць пастаянныя ці часовыя камісіі (асветы, культуры, аховы навакольнага асяроддзя і г.д.); прынімаюць нарматыўныя акты. Нормaтворчая дзейнасць мясцовых органаў абмежавана, вельмі часта для выдання якога-небудзь акта патрабуецца яго зацвярджэнне вышэйстаячым органам альбо прадстаўніком урада.

Кампетэнцыю органаў самакіравання ўмоўна можна падзяліць на першасную і другасную. Першасная – гэта мясцовыя справы: чысціня вуліц, забудова, школьная адукацыя, ахова здароўя, паркі, скверы і г.д. Другасная – дзейнасць па даручэнню вышэйстаячых органаў: улік выбаршчыкаў, прызыўнікоў і г.д.

Паўнамоцтвы мясцовай улады: фінансава-эканамічная дзейнасць (фарміраванне, прыняцце бюджэта); ахова грамадскага парадку; камунальнае абслугоўванне, добраўладкаванне і ахова навакольнага асяроддзя; сацыяльная сфера (бальніцы, дапамога нястачным і састарэлым, таннае жыллё, школы і г.д.).

Метадамі муніцыпальнай дзейнасці з'яўляюцца:

а) рэгуліраванне – выдача ліцэнзій на права гандлю, утрыманне прадпрыемстваў бытавога характару, кінатэатраў, дазвол на промыслы, правілы гандлю, забудова, правілы паводзін і г.д.;

б) кіраванне – прадпрыемствамі, якія з'ўяўляюцца муніцыпальнай уласнасцю; жыллёвым фондам, школамі, бібліятэкамі, установамі аховы здароўя, паркамі і г.д.;

Крыніцамі мясцовай улады з'яўляюцца:

а) мясцовыя ці муніцыпальныя падаткі;

б) дзяржаўныя субсідыі – выплаты з агульнадзяржаўнага бюджэту;

в) выдача дазволу на гандль, відовішчы, будаўніцтва і г.д.

4. Судовая ўлада.

Дзяржаўна-прававы механізм складаецца з трох галін улады: заканадаўчыя органы выдаюць законы, абавязковыя для ўсіх; выканаўчыя органы рэалізуюць іх у жыццё, выконваюць гэтыя законы; суд карае за парушэнне законаў ці невыкананне іх.

Суд – орган, які прымяняе дзяржаўныя санкцыі і разглядае канфлікты. Адсюль дзве ***функцыі***: а) пакаранне за парушэнне дзяржаўных законаў; б) разгляд спрэчак і канфліктаў паміж дзяржаваю і грамадзянінам.

Дзейнасць судоў па разгляду канфліктаў, спрэчак, па прымяненню законаў у адносінах да вінаватых асоб завецца ***правасуддзем***. Неабходна

ведаць, што судовыя паўнамоцтвы, судовая ўлада рэалізоўваецца не якім-небудзь адным судом, а ўсёй сістэмай судоў у сукупнасці.

Судовая ўлада ўвасабляецца шляхам рэалізацыі правасуддзя, якое бывае крымінальным, грамадзянскім, адміністратыўным, канстытуцыйным. Судовая ўлада паняцце складанае, шматзначнае, у ім шмат элементаў. Але аснова, стрыжань яе складае факт аб тым, што правасуддзе вяршыцца толькі судом. Рашэнне суда – гэта закон.

У якасці суддзяў выступаюць асобы, якія прайшлі спецыяльную працэдуру прызначэння і выбрання, маюць спецыяльную адукацыю, вопыт, адпаведныя маральныя якасці.

Шэраг краін замацоўваюць прынцыпы правасуддзя і прынцыпы судовага ладу і судаводства ў канстытуцыях ці спецыяльных законах. Судовая ўлада Рэспублікі Беларусь адлюстравана ў Арт. 109-116 Канстытуцыі.

Асноўныя ***прынцыпы дзейнасці судоў***: незалежнасць, калегіяльнасць, прафесіяналізм, права на скаргу, галоснасць. Акрамя таго, вядомы наступныя прынцыпы: роўнасць бакоў у працэсе і спаборнасць пры разглядзе спраў. Спаборнасць – гэта дадатак да прынцыпа роўнасці бакоў.

Класіфікацыя судоў.

Акрамя судоў першай інстанцыі, другой, вышэйшых і вярхоўнага, маюцца спецыяльныя суды (адміністратыўныя, па працоўных спрэчках, фінансавыя, патэнтныя, ваенныя, мытныя, дысцыплінарныя) і недзяржаўныя (трэцейскія, рэлігійныя, міравыя).

Незалежна ад спецыялізацыі суда, любыя суды маюць пэўную структуру (пабудову), дакладней, іерархічную ці вертыкальную структуру ўладкавання судовых органаў. Гэта зроблена для таго, каб у бакоў або ў падсуднага была магчымасць абскардзіць вынесенае рашэнне ці прысуд; для таго, каб была інстанцыя, якая праверыць рашэнне ніжэйшага суда.

Існуе два варыянты абскарджвання судовых рашэнняў: касацыя і апеляцыя.

Касацыйны парадак абскарджвання – гэта калі суд другой інстанцыі разглядае матэрыялы справы і правярае іх з фармальнага пункту гледжання. Калі будуць знойдзены нейкія недахопы , дык рашэнне будзе адменена і адпраўлена на паўторны разгляд. Пры ***апеляцыйнай*** форме вышэйстаячы суд зноўку разглядае ўсю справу пры ўдзеле бакоў, з выклікам сведкаў. Судовае пасяджэнне адбываецца другі раз, але суддзямі больш высокай кваліфікацыі. У выніку прымаецца новае рашэнне, новы прысуд. Апеляцыйны суд не накіроўвае справы на перагляд, ён сам гэта робіць.

Неабходна ведаць, што любы суд абавязаны дзейнічаць і дзейнічае згодна пэўных правіл і трымаецца пэўных працэдур. Судовыя справы разглядаюцца адкрыта, галосна, публічна. Напрыканцы разгляду справы выносіцца рашэнне, якое афармляецца ў пісьмовым выглядзе. Адбітак (копія) гэтага рашэння даецца баку, які быў асуджаны, альбо, калі была спрэчка, – двум бакам. Любы суд – гэта пэўная працэдура, гэта прымяненне закона, гэта пэўнае месца ў сістэме ўлады, пэўны аўтарытэт і традыцыя.

Самы значны прынцып дзейнасці любога суда – незалежнасць суда. Большасць канстытуцый краін свету фіксіруе прынцып незалежнасці суда. У дыктатарскіх і таталітарных рэжымах судовая ўлада залежыць ці падпарадкавана выканаўчай уладзе.

Належнае жыццё грамадства магчыма толькі пры ўмовах законнасці, незалежнасці судоў і разуменні таго, што судовае рашэнне павінна выконвацца абавязкова і ўсімі.

ЛЕКЦЫЯ 8. ПАЛІТЫЧНЫЯ ПАРТЫІ І ГРАМАДСКІЯ АРГАНІЗАЦЫІ

1. Палітычная партыя: паняцце, тыпы і роля ў механізме палітычнай улады.
2. Сутнасць і тыпы партыйных сістэм. Асаблівасці станаўлення партыйнай сістэмы ў Рэспубліке Беларусь.
3. Грамадскія арганізацыі і грамадскія рухі.
4. Дзейнасць грамадскіх аб'яднанняў нацыянальных супольнасцей Беларусі

1. Палітычная партыя: паняцце, тыпы і роля ў механізме палітычнай улады

Тэрмін "партыя" (ад лац. partio – падзяляю) у перакладзе з лацінскай мовы абазначае частку якой-небудзь буйнай супольнасці. У палітычнай літаратуры сустракаюцца розныя пункты гледжання на пытанне ўзнікнення палітычных партый. Палітычныя партыі і палітычныя сістэмы ўяўляюць з сябе прадукт працяглага гістарычнага развіцця. Можна вылучыць тры этапы ў гісторыі развіцця палітычных партый: арыстакратычная групоўка, палітычны клуб, масавыя партыі. Першая масавая партыя ўзнікла ў 1861 г. – Ліберальнае таварыства рэгістрацыі выбараў у Англіі. У 1902 г. была створана першая партыя Беларусі – Беларуская рэвалюцыйная партыя, пазней БСГ (Беларуская сацыялістычная грамада). Да яе ўтварэння спрычыніліся: В.Іваноўскі, І.Луцкевіч, А.Луцкевіч, А.Бурбіс, К.Кастравіцкі, В.Ластоўскі і інш.

Даследчык Т.Салавей адзначае, што склаліся розныя падыходы да разумення сутнасці палітычных партый. Сярод асноўных вылучае:

- ідэалагічны накірунак, калі партыя разглядаецца як ідэйная супольнасць, саюз ідэйных аднадумцаў, якіх аб'ядноўваюць агульныя погляды, інтарэсы і перакананні;
- арганізацыйны падыход, які падкрэслівае перадусім арганізацыйна-структурны аспект дзейнасці партыі, вылучаюцца наступныя прыкметы партыі: наяўнасць структуры, працяглы тэрмін існавання і г.д.;
- функцыянальны падыход, які прадугледжвае даследаванне палітычных дзеянняў, ролі і задач партый у палітычным механізме, іх удзелу ў падрыхтоўцы і правядзенні выбараў.

Усе гэтыя падыходы да вызначэння партыі адлюстроўваюць значныя для яе жыццядзейнасці моманты. На падставе гэтага найбольш шырока распаўсюджана наступнае паняцце партыі.

Палітычная партыя – гэта арганізаваная група аднадумцаў, якая прадстаўляе інтарэсы часткі народа і ставіць перад сабою мэту іх рэалізацыі шляхам заваёвы дзяржаўнай улады ці ўдзелу ў яе рэалізацыі.

Асноўнымі ***прыкметамі*** палітычных партый з'яўляюцца:

а) сувязь з пэўным класам, супольнасцю, групай – наяўнасць сацыяльнай базы;

б) валоданне пэўнай праграмай дзейнасці;

в) наяўнасць арганізацыйнай структуры (сяброўства, субардынацыя органаў, партыйны аппарат і г.д.);

г) устаноўка на дасягненне палітычнай улады і дзеянні па яе практычнаму ўвасабленню.

Спецыфіка партыі як палітычнага інстытута – гэта яўная барацьба за палітычную, дзяржаўную ўладу. Менавіта гэтым палітычная партыя і адрозніваецца ад іншых грамадскіх аб'яднанняў (грамадскіх арганізацый і рухаў), якія таксама актыўна ўдзельнічаюць у палітычным жыцці, але не дамагаюцца прамога кантролю над урадавай уладаю.

Месца і роля партыі ў палітычнай сістэме шмат у чым вызначаецца яе функцыямі. Функцыі адлюстроўваюць асноўныя задачы і накірункі дзейнасці палітычнай партыі, яе прызначэнне ў грамадстве.

Функцыі палітычных партый:

а) прадстаўніцтва сацыяльных інтарэсаў;

б) выпрацоўка праграмных мэтаў;

в) фарміраванне грамадскай думкі, палітычная адукацыя і палітычная сацыялізацыя грамадзян;

г) удзел у барацьбе за ўладу і яе рэалізацыя;

д) падрыхтоўка і вылучэнне кадраў.

У межах гэтых функцый магчыма вылучэнне больш прыватных, канкрэтных задач. Змест, формы і метады ажыццяўлення адных і тых жа функцый могуць адрозніваца ў партый розных тыпаў.

Тып партыі – гэта паняцце, якое адлюстроўвае найбольш істотныя прыкметы пэўнай групы палітычных партый. Палітолаг Т.Салавей называе розныя крытэрыі, якія могуць быць пакладзены ў аснову тыпалогіі: сацыяльная база, ідэалагічны воблік, прынцыпы арганізацыі, метады дзейнасці і інш.

Тыпы палітычных партый:

а) У адносінах да існуючага парадку, зместу мэтаў і задач – рэвалюцыйныя партыі (радыкальныя якасныя пераўтварэнні грамадства), рэфармісцкія (паляпшэнне грамадскага жыцця шляхам рэформ), кансерватыўныя (захаванне ўстойлівых форм грамадскага жыцця), рэакцыйныя партыі (аднаўленне папярэдніх парадкаў і структур).

б) У адпаведнасці з характарам членства, прынцыпамі арганізацыі партыі – кадравыя, масавыя, партыі выбаршчыкаў.

в) Згодна ідэалагічнай накіраванасці – кансерватыўныя, ліберальныя, камуністычныя партыі, якія абапіраюцца на розныя рэлігійныя і нацыянальныя дактрыны.

г) Згодна месца ў сістэме дзяржаўнай улады – правячыя і апазіцыйныя; па ўмовах дзейнасці – легальныя, напаловулегальныя і нелегальныя.

д) Згодна прыярытэту каштоўнасцей – левыя, правыя, цэнтрысцкія, ультралевыя, ультраправыя, экстрэмісцкія.

У левых партый прыярытэты: абшчынны спосаб жыццядзейнасці людзей, грамадская ўласнасць, сацыяльная роўнасць, сацыяльная справядлівасць.

У правых: індывідуалізм, свабода, правы чалавека, бізнес, канкурэнцыя, прыватная ўласнасць.

2. Сутнасць і тыпы партыйных сістэм. Асаблівасці станаўлення партыйнай сістэмы ў Рэспубліке Беларусь

У працэсе сваёй дзейнасці палітычныя партыі ўступаюць ў пэўныя адносіны паміж сабою, а таксама з дзяржаваю і іншымі палітычнымі інстытутамі. У гэтым узаемадзеянні яны ўтвараюць партыйную сістэму.

Партыйная сістэма – аб'яднанне ўзаемазвязаных паміж сабою партый, якія імкнуцца да атрымання, утрымання і рэалізацыі ўлады, ці інакш кажучы, – сукупнасць існуючых у краіне партый і прынцыпаў узаемаадносін паміж імі.

Тры ***тыпы*** сістэм:

- аднапартыйныя (таталітарныя і сацыялістычныя рэжымы);
- двухпартыйныя (Вялікабрытанія, ЗША);
- шматпартыйныя (Італія, Літва, Польшча, ФРГ).

Характар і асаблівасці партыйнай сістэмы той ці іншай краіны абумоўлены шматлікімі фактарамі – раскладам сацыяльна-класавых сіл, ступенню палітычнай саспеласці грамадства, узроўнем палітычнай свядомасці і культуры, гістрычнымі традыцыямі, нацыянальным складам, рэлігійнай сітуацыяй і інш. Істотнае ўздзеянне на фарміраванне партыйнай сістэмы аказвае існуючае заканадаўства і перадусім выбарчыя законы.

Як сведчыць вопыт палітычнага развіцця, найлепшай формай і ўмоваю дэмакратычнага развіцця грамадства з'яўляюцца шматпартыйныя (двухпартыйныя) сістэмы. Іх выразнай асаблівацю з'яўляецца адсутнасць манаполіі на ўладу з боку адной партыі і існаванне рэальнай палітычнай апазіцыі.

Асаблівасці станаўлення партыйнай сістэмы ў Рэспубліке Беларусь

Працэс стварэння і дзейнасці палітычных партый у нашай краіне рэгламентуецца Канстытуцыяй (Арт. 4,5), Законам аб палітычных партыях, дэкрэтам прэзыдэнта Рэспублікі Беларусь № 2 (1999г.). У 1991 г. у Беларусі было 15 партый, 1995 г. – 34, 1998 – 46 і 1000 грамадскіх аб'яднанняў, 2000 г. – 18 партый.

На сённяшні дзень у Беларусі дзейнічаюць наступныя палітычныя партыі: Аб'яднаная грамадзянская партыя, Аграрная партыя, Беларуская партыя "Зялёныя", Беларуская партыя жанчын "Надзея", Беларуская партыя працы, Беларуская патрыятычная партыя, Беларуская сацыял-дэмакратычная партыя "Народная грамада", Беларуская сацыяльна-спартыўная партыя, Беларуская экалагічная партыя "БЭЗ", Камуністычная партыя Беларусі,

Кансерватыўна-хрысціянская партыя "БНФ", Ліберальна-дэмакратычная партыя, Партыя Беларускага народнага фронта, Партыя камуністаў Беларуская, Партыя "Беларуская сацыял-дэмакратычная Грамада", Рэспубліканская партыя, Рэспубліканская партыя працы і справядлівасці, Сацыял-дэмакратычная партыя народнай згоды.

Як адзначае палітолаг Я.Сапёлкін, беларускае грамадства знаходзіцца на шляху фарміравання шматпартыйнасці, якая развіваецца вельмі супярэчліва і мае свае асаблівасці. Па-першае, у Беларусі ствараецца не толькі новая палітычная сістэма, але і новыя эканамічныя адносіны. У сацыяльнай структуры грамадства пераважаюць залежныя ад дзяржавы работнікі. Колькасць уласнікаў вельмі невялікая. Пакуль што ў краіне адсутнічае паўнавартасная база для шматпартыйнасці. Па-другое, па колькаснаму складу большасць беларускіх палітычных партый малалікія. Прычыны гэтага розныя: недавер насельніцтва, перашкоды з боку ўладаў, страх людзей і г.д. Па-трэцяе, фарміраванне палітычных партый прыйшлося ў нашай краіне на перыяд татальнага крызісу грамадства, калі яшчэ не былі выяўлены інтарэсы і запатрабаванні сацыяльных груп, утварэнне партый апярэдзіла псіхалагічную падрыхтаванасць насельніцтва да ўсведамлення і ўспрыняцця перамен. На сёняшні дзень пераважная колькасць насельніцтва не ведае, якія партыі існуюць у дзяржаве, хіба за выключэннем БНФ і камуністаў.

Пры ўсёй адноснай шматвобразнасці партыйна-палітычнай палітры сённяшняга беларускага грамадства можна вызначыць тры групы палітычных партый:

а) ***партыі правага накірунку*** – у асноўным неаліберальнай, антыкамуністычнай і нацыянальна-патрыятычнай накіраванасці. Яны ў асноўным ставяць сваёй праграмнай мэтай развіццё Беларусі па заходнееўрапейскаму ўзору, захаванне незалежнасці і суверэнітэту. Гэта: КХП "БНФ, партыя БНФ, АГП;

б) ***дэмакратычныя партыі цэнтрысцкага характару***, якія выступаюць за сацыяльна-арыентаваную рыначную эканоміку, правядзенне рэформ пры моцнай сацыяльнай абароне насельніцтва з боку дзяржавы. Гэта: БСДП "Народная грамада", СДП народнай згоды і інш.;

в) ***партыі левага накірунку*** – камуністычнай, сацыялістычнай арыентаванасці: ПКБ, КПБ, РПТ і С і іншыя.

Нягледзячы на шматлікія перашкоды з боку афіцыйных уладаў, у Рэспубліке Беларусь паступова ідзе працэс станаўлення шматпартыйнасці.

Разам з партыямі істотную ролю ў жыцці грамадства іграюць грамадскія арганізацыі і рухі.

3. Грамадскія арганізацыі і грамадскія рухі

У наш час не ўсе інтарэсы людзей могуць быць рэалізаваны праз дзяржаўныя структуры і палітычныя партыі. Усё большую ролю ў рашэнні жыццёва значных праблем адыгрываюць сацыяльна-эканамічныя і сацыяльна-культурныя грамадскія арганізацыі.

Вопыт сведчыць, што найбольшую сацыяльную падтрымку сёння грамадзяне аказваюць грамадска-палітычным аб'яднанням і арганізацыям, а не палітычным партыям.

Грамадская арганізацыя – гэта добраахвотнае аб'яднанне грамадзян на аснове агульнасці інтарэсаў, маючае адносна ўстойлівую арганізацыйную структуру, фіксаванае асабістае ці калектыўнае сяброўства.

Грамадскі рух – сумесная дзейнасць грамадзян, якія імкнуцца да дасягнення пэўнай агульнай мэты, але не маюць акрэсленай арганізацыйнай структуры і фіксаванага сяброўства.

Асаблівасцю грамадскіх арганізацый і рухаў з'яўляецца тое, што ўдзельнічаючы ў палітычным жыцці, яны не імкнуцца авалодаць уладаю. Агульным для іх ёсць выкарыстоўванне розных спосабаў уплыву і ціску на ўладу.

Прычыны ўзнікнення грамадска-палітычных арганізацый і рухаў: хуткае змяненне палітычнай, эканамічнай сітуацыі ў краіне; рэалізацыя запатрабаванняў чалавека ў грамадска-палітычнай дзейнасці; павышэнне ўзроўня інфарміравання грамадства; павышэнне ўзроўня адукаванасці насельніцтва; глабалізацыя эканомікі; узнікненне міжэтнічных супярэчнасцей.

Зыходзячы з розных прычын узнікнення сучасных грамадска-палітычных арганізацый і рухаў, палітолаг Я. Сапёлкін сгрупаваў іх згодна трох асноўных ***прыкмет***:

1) Арганізацыі непасрэднага ўплыву на палітычныя рашэнні пры дзяржаўных структурах: лабісты, групы ціску, якія аказваюць уздзеянні на дэпутатаў парламента.

2) Арганізацыі, для якіх палітычная дзейнасць не з'яўляецца асноўнай: прафсаюзы, пацыфісцкі рух, абаронцы навакольнага асяроддзя, саюзы прадпрыймальнікаў, спажывецкі рух і г.д.

3) Масавыя, стыхійныя рухі, якія маюць спантанную прыроду: несанкцыянаваныя мітынгі і дэманстрацыі, негатыўныя масавыя эмоцыі.

Характэрнымі рысамі грамадскіх рухаў сучаснасці з'яўляюцца: шматвобразнасць сацыяльнай базы, сацыяльных груп і іх інтарэсаў.

Тыпічным для ўдзельнікаў руху ёсць: адносна малады ўзрост, даволі высокі ўзровень адукацыі, крытычныя адносіны да існуючага парадку, накіраванасць на агульначалавечыя праблемы, арыентацыя супраць глабалізацыі.

На першым этапе мэтай грамадскіх рухаў часцяком з'яўляецца пратэст альбо крытыка дзеянняў урада. Іх дзейнасць мае неаднародны характар, уключае розныя сацыяльныя накірункі і адрозніваецца арганізацыйнай няўстойлівасцю. Невысокая культура арганізацыйнай работы і недастатковыя ўменні кансалідаваць удзельнікаў руху па-за экстрэмальнымі ўмовамі патрабуюць стварэнне ўстойлівых грамадскіх арганізацый.

Сучасныя грамадска-палітычныя і дэмакратычныя рухі бываюць:

а) у залежнасці ад мэтаў руху: антываенныя і антыядэрныя рухі, рухі недалучэння, выступленні супраць расавай і нацыянальнай дыскрымінацыі, праваабарончыя рухі, за ахову навакольнага асяроддзя;

б) згодна падыходаў і стылю дзейнасці: масавыя рухі, групавыя і элітныя, рэфарматарскія, рэвалюцыйныя, выкарыстоўваючыя гвалт, адмаўляючыя гвалт;

в) з улікам памераў руху: мясцовыя, рэгіянальныя, нацыянальныя, міжнародныя, глабальныя.

Грамадскія арганізацыі шматвобразныя па формах дзейнасці і арганізацыі. У наш час вылучаюць наступныя ***тыпы*** грамадскіх арганізацый:

- на грунце грамадска-палітычных інтарэсаў: праваабарончыя, міратворчыя, антываенныя, таварыствы сяброўства (дружбы);
- у залежнасці ад асаблівасцей полаўзроставых груп: маладзёжныя, ветэранскія, студэнцкія;
- на грунце эканамічных інтарэсаў: прафсаюзы, кааператыўныя арганізацыі, прадпрыймальніцкія саюзы;
- на сацыяльнай аснове: працоўных, сялян, буржуазіі, шляхецкія сходы;
- згодна творчых інтарэсаў: гісторыка-асветныя, навукова-тэхнічныя, саюзы пісьменнікаў, рухі вучоных, урачоў, юрыстаў;
- прыродаахоўныя: экалагічныя арганізацыі, аховы і аднаўлення гістарычных помнікаў.

Агульным для гэтых арганізацый і рухаў з'яўляецца тое, што яны даволі актыўна ўдзельнічаюць ў палітычным жыцці і прыкметна ўплываюць на палітыку дзяржавы. Грамадскія арганізацыі і рухі выконваюць ***функцыі***: выяўлення і задавальнення інтарэсаў і запатрабаванняў; сацыяльнай інтэграцыі і мабілізацыі; сацыяльныя; рэпрэзантатыўная; мадэліравання новых грамадскіх структур.

Яны адначасова выступаюць як своеасаблівыя групы інтарэсаў і групы ціску (уздзеянне на інстытуты публічнай улады).

Формы і метады ціску на органы ўлады:

- непасрэднае вылучэнне сваіх кандыдатур у органы ўлады;
- падтрымка (фінансавая) на выбарах партый і кандыдатаў;
- удзел у распрацоўке заканадаўчых актаў;
- удзел у працы парламенцкіх камісій, экспертных груп і г.д.;
- арганізацыя прапагандысцкіх кампаній у СМІ, збор подпісаў;
- мітынгі, страйкі, пікеты, дэманстрацыі.

Асобая форма прадстаўніцтва і абароны групавых інтарэсаў – **лабізм** – гэта любыя законныя спосабы ўплыву (ціску) на дзяржаву з мэтай абароны асаблівых інтарэсаў.

У сучасным жыцці акрамя грамадскіх арганізацый існуюць культурна-творчыя арганізацыі (клубы самадзейнай песні, выканаўчыя музыкальныя групы і г.д.) і нефармальныя аб'яднанні на падставе шырокага кола мэтаў і інтарэсаў, з развіццём Інтэрнэта ствараюцца кампутарныя клубы і г.д.

У наш час назіраецца працэс памяншэння ўплыву палітычных партый на грамадскае жыццё і ўзрастае роля грамадска-палітычных арганізацый і рухаў.

4. Дзейнасць грамадскіх аб'яднанняў нацыянальных супольнасцей Беларусі

У 1999 годзе адбылася перарэгістрацыя ўсіх грамадскіх аб’яднанняў, у тым ліку і нацыянальных, у сувязі з Дэкрэтам Прэзыдэнта Рэспублікі Беларусь за № 2 ад 36.01.99г. “Аб некаторых мерах па ўпарадкаванню дзейнасці палітычных партый, прафесійных саюзаў, іншых грамадскіх аб’яднанняў”. У 2004 годзе ў Беларусі дзейнічалі 122 грамадскія арганізацыі і іх саюзы, якія прадстаўляюць 24 нацыянальныя супольнасці (дарэчы ў нашай дзяржаве стала жывуць 107,8 тыс. грамадзян іншых краін). Сярод арганізацый – 47 яўрэйскіх, 12 польскіх, 9 нямецкіх, па 8 рускіх і літоўскіх, па 5 азербайджанскіх, украінскіх і татарскіх, 3 армянскіх, 4 цыганскіх, па 2 грэчаскіх і грузінскіх. У Беларусі таксама былі і ёсць нацыянальныя арганізацыі арабаў, афганцаў, башкір, дагестанцаў, казахаў, карэйцаў, латышоў, малдаван, сірыйцаў, туркаў, чувашоў, эстонцаў.

Зроблены аналіз міжнародных, рэспубліканскіх, рэгіянальных аб’яднанняў наступных супольнасцей: рускіх, татар, палякаў, украінцаў, літоўцаў, цыган, азербайджанцаў, грузін, афганцаў, яўрэяў, немцаў, карэйцаў, грэкаў, казахаў, дазваляе пракаменціраваць статуты і вызначыць, у асноўным, агульныя тэндэнцыі ў накірунках дзейнасці нацыянальных грамадскіх аб’яднанняў у Беларусі.

Найбольш, 89,2% ад агульнай колькасці прааналізаванных, займаюцца захаваннем нацыянальных традыцый і прапагандай сваёй культуры, шляхам стварэння калектываў мастацкай самадзейнасці, правядзення канцэртаў, конкурсаў, фестывалей, выстаў і г.д. 78,4% – прадстаўляюць розныя інтарэсы сваіх сяброў (членаў) у дзяржаўных і іншых установах. 54,1% займаюцца (ці плануюць займацца) захаваннем і прапагандай помнікаў гісторыі і культуры свайго народа. 45,9% – паставілі перад сабою мэту нацыянальнага адраджэння і развіцця культуры, каб захаваць самастоеснасць і пазбегнуць асіміляцыі. 40,5% – збіраюцца адстойваць сацыяльныя і эканамічныя правы, абараняць і дапамагаць суайчыннікам. 37,8% – садзейнічаюць фарміраванню нацыянальнай самасвядомасці. 32,4% абараняюць нацыянальныя і грамадзянскія правы, годнасць. 29,7% займаюцца праблемай адраджэння і развіцця роднай мовы, 21,6% – дабрачыннай дапамогай і ўшанаваннем памяці славутых асоб сваёй нацыянальнасці, ахвяр Халакосту і г.д. 18,9% – спрыяюць грамадскай актыўнасці асобам сваёй нацыянальнасці, даюць магчымасць для самарэалізацыі, раскрыцця свайго творчага патэнцыялу. Такі ж працэнт грамадскіх аб’яднанняў займаецца асветніцкай і адукацыйнай дзейнасцю (стварэннем нацыянальных школ, класаў па вывучэнню роднай мовы і г.д.). 16,2% імкнуцца да стварэння сваіх нацыянальных цэнтраў, каардынацыі намаганняў у справе захавання нацыянальнай саматоеснасці. 16,2% спрыяюць вывучэнню ўласнай гісторыі, займаюцца навуковай і даследчыцкай дзейнасцю, 13,5% – выдавецкай дзейнасцю (газеты “Истоки”, “Głos znad Niemna”, часопіс “Мишпоха” і інш.). 5,4% садзейнічаюць грамадзянскай самасвядомасці. 5,4% выступаюць за інтэграцыю з іншымі краінамі, 5,4% выхоўваюць пачуццё сваёй уласнай нацыянальнай выключнасці. 2,7% імкнуцца змагацца з шавінізмам і нацыяналізмам і столькі ж плануюць, для выканання статутных мэтаў і задач, выкарыстоўваць актыўныя метады грамадскіх дзеянняў: мітынгі, маніфестацыі, масавыя акцыі і г.д.

Мэты і праграмныя накірункі дзейнасці, канкрэтная праца па іх рэалізацыі некаторых аб'яднанняў нацыянальных супольнасцей Беларусі дазваляе пабачыць іх грамадскае і культурнае жыццё.

Адным з першых у Беларусі было зарэгістравана аддзелам культуры Мінгарвыканкама ў лютым 1990 г. таварыства "Палонія". У тым жа годзе быў утвораны Саюз палякаў Беларусі (СПБ). Самае масавае нацыянальнае грамадскае аб'яднанне ставіць перад сабою мэты нацыянальнага адраджэння, фарміравання нацыянальнай самасвядомасці, грамадскай актыўнасці палякаў Беларусі, абароны іх нацыянальных і грамадзянскіх правоў, выяўлення патрэб і праблем, абуджэння грамадзянскай самасвядомасці польскага насельніцтва Беларусі ў грамадскім жыцці, супрацьдзеяння шавінізму і нацыяналізму, развіццю патрыятызму і інш. З самага пачатку члены Саюза паводзілі сябе вельмі актыўна. Яны пісалі петыцыі, выстаўлялі пікеты каля абл- і райвыканкамаў, настойлівалі на сваіх патрабаваннях. Іх намаганнямі ў Лідзе быў пастаўлены помнік А.Міцкевічу, у Вілейке – памятнік легіянерам Ю.Пілсудскага. Прыкладаліcь намаганні аб'яднаць дэпутатаў–палякаў у Вярхоўным Савеце 12 склікання (іх было каля 30), але з гэтага нічога не атрымалася.

Саюз Палякаў на Беларусі быў перарэгістраваны 29 чэрвеня 1997 года Міністэрствам юстыцыі Рэспублікі Беларусь. У студзені 1998 года на тэрыторыі Беларусі меліся: Дамы Паляка (у якасці матэрыяльнай базы СПБ) у Гродна, Лідзе, Магілёве, Баранавічах, Браславе, Шчучыне, Ашмянах, в. Камелішкі Астравецкага раёна, г.п. Поразава, в. Вішнява Валожынскага раёна; польскія бібліятэкі ў Гродна, Лідзе, Ваўкавыску, Навагрудку, Ашмянах, в. Кемелішках, Мінске, Магілёве, Віцебске, Браславе, Шчучыне, Баранавічах, Поразаве, в. Вішнява.

У 1998 годзе грамадскае аб'яднанне мела структуры у 6 абласцях, 51 раёне, 150 вясковых мясцовасцях, налічвала каля 30 тысяч членаў. СПБ аб'ядноўваў 65 польскіх самадзейных калектываў (з іх 40 у Гродзенскай вобласці): хары, вакальныя групы, ансамблі спеваў і танцаў, танцавальныя калектывы, вакальна–інструментальныя ансамблі, фальклёрныя групы. У 1997 годзе быў заснаваны ў Гродна польскі тэатр (кіраўнік В.Сілкін). Вопратку для калектываў шылі за ўласны кошт, толькі ансамблю спеваў і танцу "Ютшэнка" г. Ваўкавыска пашыў фінансаваў Рэспубліканскі цэнтр нацыянальных культур. У 1997–1998 гг. СПБ ініцыіраваў справу аб прызнанні ветэранамі вайны грамадзян Беларусі, якія служылі ў фарімараваннях Арміі Краёвай. Саюз палякаў неаднаразова звяртаўся ў Навагрудскі райвыканкам з прапановамі дапамогі ўладам у справе фінансавання пабудовы польскай школы ў Навагрудку.

Пад эгідай ГА СПБ дзейнічаюць больш дзесяці структур, у тым ліку: маладзёжныя, студэнцкія, польскае навуковае таварыства, Таварыства польскіх гісторыкаў, Таварыства медыцынскіх сясцёр і акушэраў, Таварыства народных майстроў, Таварыства польскіх мастакоў, Польскае таварыства ўрачоў на Гродзеншчыне, Таварыства жаўнераў Арміі Краёвай, Таварыства польскіх ветэранаў, Таварыства палякаў – ахвяр палітычных рэпрэсій, Спартыўны клуб "Баторы", Гандлёва– прамысловая палата, камітэты памяці А.Міцкевіча і Э.Ажэшка і інш. "Саюз польскага харцарства на Беларусі", які дзейнічае пры СПБ, ставіць сваёй асноўнай задачай – выхаванне грамадзянскай пазіцыі ў

маладога пакалення, пачуцця клопату і адказнасці за лёс сваёй дзяржавы – Беларусі. Пры СПБ таксама дзейнічае рэспубліканскае грамадскае аб'яднанне "Мацер школьная" (спецыялізіруецца на адукацыйных праграмах). ГА СПБ мае ўласны друкаваны орган – штотыднёвую газету "Głos znad Niemna".

23 чэрвеня 1991 года на свяце Курбан–Байрам у Іуі, дзе прысутнічалі шматлікія пасланцы з усіх раёнаў і абласцей Беларусі, было вырашана стварыць рэспубліканскае згуртаванне татар–мусульман на Беларусі "Аль–Кітаб".

Напрыканцы 1993 г. была створана і зарэгістравана палітычная партыя – Польскае дэмакратычнае аб'яднанне (ПДА). У яе дакументах былі вызначаны наступныя задачы партыі: дэмакратызацыя, рэфарміраванне грамадства; умацаванне незалежнасці Беларусі, стварэнне спрыяльных умоў жыцця насельніцтву, асабліва нацыянальным меншасцям, у тым ліку і палякам. У 1994 годзе ў барацьбу за пост прэзідэнта ўключаўся старшыня ПДА Э.Ахрэм, які не сабраў неабходную колькасць подпісаў грамадзян для сваёй рэгістрацыі ў якасці кандыдата. У ходзе перарэгістрацыі партый і грамадскіх аб'яднанняў у 1995 г. ПДА не стала перарэгістроўвацца і знікла з палітычнай арэны.

27 кастрычніка 1997 года ў Беларусі быў зарэгістраваны статут Кангрэса Палякаў. З статута бачна, што асноўнымі мэтамі гэтага нацыянальнага аб'яднання былі: каардынацыя дзейнасці і ўсялякае садзейнічанне развіццю арганізацый, якія павінны былі ўваходзіць у склад Кангрэса; абарона нацыянальных і грамадзянскіх правоў палякаў, якія жылі ў Рэспубліке Беларусь; нацыянальнае адраджэнне, фарміраванне нацыянальнай самасвядомасці, садзейнічанне грамадскаму пад'ёму палякаў Беларусі; адраджэнне польскай мовы, польскамоўнай адукацыі; адраджэнне і развіццё польскай культуры і польскіх традыцый сярод палякаў Беларусі. Кангрэс палякаў ставіў перад сабой задачы: абуджэння грамадзянскай самасвядомасці польскага насельніцтва Рэспублікі Беларусь у грамадска–палітычным і эканамічным жыцці; выхавання патрыятызму і павагі да гісторыі і г.д. Такім чынам, можна адзначыць, што гэтае аб'яднанне ставіла перад сабою мэты актыўнага ўдзелу ў грамадска–палітычным жыцці нашай дзяржавы і як вынік - на 01.01.2004 г. Кангрэс Палякаў не значыцца ў спісе афіцыйна зарэгістраваных уладамі аб'яднанняў нацыянальных супольнасцей Беларусі.

У адпаведнасці з заканадаўствам Рэспублікі Беларусь на пачатак 2005 года органамі юстыцыі былі зарэгістраваны 8 грамадскіх аб'яднанняў, створаных польскай грамадскасцю Беларусі. У рэспубліцы на польскай мове выдаюцца 4 газеты і 2 часопіса, вядзецца выкладанне ў школах і спецыялізаваных класах. Згодна афіцыйных дадзеных у 2004 годзе на ўтрыманне школ і класаў з польскай мовай навучанне было выдаткавана 731,424 млн рублёў (335515, 59 даляраў ЗША).

У 2005 годзе польскую нацыянальную супольнасць у прадстаўнічых і заканадаўчых органах Беларусі прадстаўлялі 687 (21,6% ад агульнай колькасці) дэпутатаў мясцовых саветаў, па 2 – у Палаце прадстаўнікоў і Савеце Рэспублікі.

За грамадзянскія правы выступаюць грамадскія аб'яднанні немцаў "Айнтрахт" (г. Ліда), грэкаў "Пелапанэс", азербайджанцаў "Хазар", грузінаў "Іберыя", цыган (г. Ашмяны).

ГА “Беларуская цыганская дыяспара” паставіла перад сабою мэты – дамагацца кампенсацыі ахвярам Халакоста, забяспячэнне сацыяльнага статуса і працаўладкавання ромскага насельніцтва, юрыдычнай абароны цыган і вырашэння праблем крымінальнай сітуацыі ў цыганскім асяродку і інш. Варта адзначыць, што падчас перапісу насельніцтва 1999 года 77,5% цыган назвалі сваёй нацыянальнай мовай цыганскую (гэта другая пазіцыя пасля беларусаў). У Мінску зарэгістраваны і дзейнічаюць 1 міжнароднае і 2 рэспубліканскіх грамадскіх аб’яднання цыган, у г.п. Ашмяны – раённае. Згодна інфармацыі ГА “Беларуская цыганская дыяспара” тры прадстаўніка цыганскай нацыянальнасці вылучаліся ў Палату прадстаўнікоў і мясцовыя саветы. У снежні 2004 года выйшаў першы нумар інфармацыйнага бюлетэня ГА “Беларуская цыганская дыяспара” пад назвай “Романолав” (“Цыганскае слова”). У нашай дзяржаве добра вядомы ансамблі цыган (2004г.): “Джана Рома” з Ашмян, “Тэрнэ Бэрша” з Магілёва, “Гіля Ромэн” з Лельчыц і іншыя.

Найбуйнейшая этнічная група Беларусі прадстаўлена рускімі. У сацыяльна–палітычным і нацыянальным аспектах рускаму насельніцтву адкрыты шырокія магчымасці і перспектывы для рэалізацыі этнічных і моўна–культурных патрэб. Руская мова з’яўляецца другой дзяржаўнай мовай Рэспублікі Беларусь. У краіну паступае расійская прэса, выходзяць мясцовыя рускамоўныя выданні, існуюць тэатры, на рускай мове вядуцца праграмы радыё і тэлебачання, ажыццяўляецца навучанне ў школах і ВНУ. Зарэгістраваны і дзейнічаюць грамадскія аб’яднанні, якія аб’ядноўваюць асоб рускай нацыянальнасці. Найбуйнейшае – “Рускае таварыства”, якое ставіць мэтай захаванне і прапаганду рускай культуры.

За інтэграцыю з іншымі дзяржавамі і выхаванне ўласнай нацыянальнай выключнасці выступаюць пра–славянскія і некаторыя рускія яб’яднанні, як афіцыйна зарэгістраваныя, так і не прайшоўшыя рэгістрацыю. Так, у статуце ГА “Паслы славянства” былі зафіксаваны наступныя задачы: інтэграцыя з Расіяй; распаўсюджванне праўдзівай інфармацыі аб славянскай культуры; падтрымка дзеячоў культуры, якія падвергліся нападу за абарону нацыянальнай (чытай рускай) культуры і г.д. Мэты і задачы Віцебскага ГА “Руская абшчына” яшчэ болей красамоўныя, якія добра бачны, як з выказванняў іх лідараў, так і з праграмных артыкулаў, якія былі надрукаваны ў газеце “Истоки”. Апошняя выдаецца на сродкі Віцебскага грамадскага аб’яднання “Руская абшчына”. Газета была зарэгістравана ў Міністэрстве інфармацыі Рэспублікі Беларусь (Пасв. № 2092 ад 19.06.2003г.).

Лідар ВГА “Руская абшчына” А.У.Краўцоў на старонках газеты ў артыкуле “Мы ставим цель” размясціў праграмныя мэты рускіх абшчын: “...воспитание у русских, белорусов и украинцев чувства принадлежности к единому и неделимому русскому народу; воспитание русского патриотизма – каждый русский человек должен помнить, что его поле Куликово – та русская земля, на которой он живёт ...пропаганда достижений нашей общерусской культуры; осознание подлинного величия русского народа как последнего оплота добра и справедливости, противостоящего мировому злу; ...воспитание чувства ответственности у русских людей за всю Русскую землю и за каждого русского человека; ...осознание происходящего геноцида людей русской национальности...”

Праявы нацыянальнага экстрэмізму заўважаліся і ў дзейнасці некаторых украінскіх аб'яднанняў. Кіраўніцтва грамадскага аб'яднання "Прасвіта Берасцейшчыны" імя Т.Шаўчэнкі, Украінскага грамадска-культурнага аб'яднання Брэсцкай вобласці, рэдакцый газет "Берасцейскі край" і "Голас Берасцейшчыны" неаднаразова бяздоказна абвінавачвалі ў надрукаваных матэрыялах Рэспубліку Беларусь у прымусовай асіміляцыі і дыскрымінацыі украінцаў, тым самым ствараючы падставы для ўзнікнення міжнацыянальнай напружанасці. Спецыялісты Камітэта па справах рэлігій і нацыянальнасцей пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь (КСРН) адзначалі, што з боку асобных украінскіх аб'яднанняў гучалі зняважлівыя выказванні наконт тытульнага этнасу-беларусаў, іх мовы, заклікі да перагляду дзяржаўных межаў.

Аб гэтым сведчаць наступныя факты. Так, у № 6 (6) за 1996 год газеты "Берасцейскі край" сцвярджалася, што ў Беларусі "вядзецца антыукраінская кампанія". У № 1 (10) за 1997 год была выказана думка, што "тэрыторыя Брэсцкай вобласці незаконна ўвайшла ў склад БССР". На старонках газеты адзначалася, што: "…у Беларусі пражывае звыш 1 млн. украінцаў", "…Берасцейшчына – этнічна ўкраінская зямля" (№30 (39)), "…Берасцейшчына заселена этнічнымі ўкраінцамі" (№ 33 (42)), "…паўсюль у сельскай мясцовасці Брэсцкай вобласці людзі размаўляюць на ўкраінскай мове", "…украінцы не могуць без праблемаў чытаць украінскую прэсу, нармальна вучыць дзяцей у ўкраінскіх школах" (№ 34 (43)), "…практычна з пасляваеннага часу да сёння ідзе метадычная паступовая работа па асіміляцыі народу ўкраінскай Берасцейшчыны" (№ 36 (45), 13.09.97г.). Ініцыятары ўкраінскага руху Брэсцкай вобласці заяўлялі аб пачатку складання "негатыўнага рэестру" тых асобаў, якія выказвалі ці выказваюць сваю нязгоду са спробамі ўкраінізацыі Берасцейшчыны. Гэта справа распачалася на старонках, створанага ў 1996 годзе, "Слоўніка Берасцейшчыны" (аўтар В.Леанюк). У ім Берасцейшчына названа "украінскім краем", а на 6 старонцы змешчана наступнае: "мы павінны знайсці і памятаць ненавіснікаў украінства палескага... у такім памеры ведаць як ведаем нацыянальных герояў, светлых патрыётаў".

Дзіўным, калі не сказаць антыбеларускім, выглядае выступ кіраўніка Маларыцкага філіялу ГА "Прасвіта Берасцейшчыны" В.Харсюка на II Сусветным форуме ўкраінцаў. У сваёй прамове, сярод іншага, ён сцвярджаў: "Наша беларуская дзяржава стараецца скрыць нацыянальную прыналежнасць палескага народу, варожа ставіцца да тых, хто дамагаецца засвядоміць палешукоў, што яны ёсць украінцы, а не якая-небудзь там невядомая мешаніна, мужыкі і гавораць па-маларыцкі, ці па-мясцоваму". В.Харсюк звярнуўся наконт Берасцейшчыны да ўкраінскага кіраўніцтва, якое знаходзілася на форуме, з запытам - "чаму яно, маўляў, не ведае дзе праўдзівая ўкраінская мяжа".

Кіраўніцтва ГА "Прасвіта" на старонках газеты "Берасцейскі край" дазваляла сабе ні ў чым не апраўданыя выказванні ў бок беларусаў: "Спробы беларусізацыі края па сваёй маральнасці нічым не адрозніваюцца ад спробаў русіфікацыі і паланізацыі" (№ 37 (46), 20.09.97г.). Кіраўнік праўлення аб'яднання "Прасвіта" А.Пархач на сустрэчы з украінскімі дыпламатамі заявіў: "Беларускія вучоныя ігнаруюць навуковае абгрунтаванне вывучэння мовы палескага рэгіёну, беспадстаўна залічваючы гаворкі нашага люду да беларускай мовы" (№ 39 (48),

01.11.97г.). Ён жа на старонках газеты сцвярджаў, што "ідэя агульнага Беларускага Дома і Беларускай Дзяржавы – ідэалагічна штучная". У той жа час, кіраўніцтва ГА "Прасвіта" у сваіх лістах да Дзяржаўнага камітэта па справах рэлігій і нацыянальнасцей адзначна трактавала гэтую ідэю "як вельмі добрую". Не на карысць узаемаразумення і згоды наступныя выказванні: "хвароба беларускага песнякрадства не ведае дзяржаўных межаў", "у песнях Берасцейшчыны немагчыма знайсці ніводнага сапраўднага беларускага слова" (№ 40 (49), 08.11.97г.). Дарэчы, варожа ставілася кіраўніцтва ГА "Прасвіта" і да сваіх, нязгодных у чымсці з імі. Напрыклад, да Беларускай асацыяцыі ўкраінцаў "Ватра".

З 1995 года бярэ пачатак дзейнасць ГА "Цэнтр украінскай культуры "Січ" (перарэгістраваны ў 1999 г.) у г. Мінску. Кіраўнік – Логвін В.П.

Аб'яднанне было ўтворана з мэтай – садзейнічаць захаванню і развіццю ўкраінскай культуры, самаідэнтыфікацыі ўкраінскага этнаса ў Рэспубліке Беларусь, фарміраванню нацыянальнай самасвядомасці, гістарычнай памяці, стварэнню ўмоў для нацыянальна–культурнага развіцця.

Пры цэнтры "Січ" дзейнічае хор украінскай песьні "Крыніца" (з 1998 г. мае званне народнага), да 2002 г. існаваў дзіцячы танцавальны ансамбль, да 2001 г. функцыяніравалі школа выхаднога дня і "Клуб сяброў Украіны".

ГА "Цэнтр украінскай культуры "Січ" правёў у 1999, 2002 гг. V і VI рэспубліканскія фестывалі мастацтваў украінцаў Беларусі. Сябры цэнтра прымалі ўдзел у правядзенні года Т.Шаўчэнкі ў Беларусі і "Дзён Кіева" у 2002–2003 гг., ва ўсіх рэспубліканкіх фестывалях нацыянальных культур Беларусі, прычым хор "Крыніца" у 2000 г. атрымаў званне лаурэата.

У 1996 годзе быў утвораны ў г. Брэсце Украінскі навукова–педагагічны саюз Беларусі "Берагіня" (перарэгістраваны ў 1999 годзе 6 кастрычніка). Кіраўнік – Дарашко Л.С.

Мэта аб'яднання – яднанне педагагічных, навуковых і культурных дзеячоў Беларусі ў справе развіцця сістэмы ўкраінскай адукацыі, вывучэння ўкраінскай мовы, культуры, народнай творчасці і нацыянальных традыцый ураінцаў. Пры аб'яднанні дзейнічаюць: Украінскі студэнцкі эксперыментальны тэатр "Арт – Майдан", турыстычны клуб "Энергія".

Да найбольш значных мерапрыемстваў "Берагіні" за 1999–2004 гады варта аднесці: штогадовыя Шаўчэнкаўскія чытанні; правядзенне экскурсіі на Тарасаву гару (г. Канеў, 2000 г.); арганізацыя і правядзенне штогадовых турыстычных вандровак (Карпаты, Крым); штогадовыя тэатральныя вечары; падрыхтоўка і выданне вучэбных дапаможнікаў – Дорошко Л.С. Початковий курс української мови. Фонетика.– Брест, 2000; Дорошко Л.С. Практичний курс української мови (Лексика).–Брест, 2004.

З мая 1994 г. у рэспубліцы дзейнічае Абшчына беларускіх літоўцаў. Асноўнымі мэтамі таварыства з'яўляюцца пашырэнне сувязяў паміж народамі Беларусі і Літвы, захаванне гістарычнай памяці, культуры, нацыянальнай самасвядомасці, мовы і звычаяў сярод літоўскага насельніцтва Рэспублікі Беларусь.

У вёсцы Рымдзюны Астравецкага раёна Гродзенскай вобласці вялося будаўніцтва Літоўскага нацыянальнага культурнага цэнтра на сродкі Літвы. Заказчыкам будаўніцтва было Рэспубліканскае ГА “Беларуская абшчына літоўцаў”. У 1996 годзе было завершана будаўніцтва школы, 7 дамоў для настаўнікаў; 1997г.- пабудаваны інтэрнат на 70 месц, сталоўка, дзіцячы сад; 1998г. – кацельная, зроблена ацяпленне. У 2000 годзе было завершана будаўніцтва дома культуры.

У красавіку 1991 г. з мэтай адраджэння яўрэяў Рэспублікі Беларусь як нацыянальнай, так і культурнай супольнасці, іх кансалідацыі было створана Беларускае аб'яднанне яўрэйскіх арганізацый і абшчын (БАЯАА). У аб'яднанне увайшло звыш 135 арганізацый і суполак з 16 гарадоў краіны. За час свайго існавання аб’яднаннем адкрыты 14 нядзельных школ па вывучэнню мовы і культуры яўрэйскага народа, дзве агульнаадукацыйныя школы (у Мінску і Магілёве). Намаганнямі таварыства выдаецца 4 яўрэйскія газеты і спецыяльная газета для моладзі. Адкрыты яўрэйскі народны ўніверсітэт. У Мінску і Магілёве працуюць дзіцячыя садкі.

У Беларусі працуюць дабрачынныя цэнтры “Хэсэд–Рахамім” (Мінск), “Хэсэд–Раха” (Віцебск), “Хэсэд–Бацiя” (Гомель), “Хэсэд–Барух ”(Магілеў), а таксама асобныя группы міласэрнасці (Барысаў, Ліда, Мазыр, Орша, Рэчыца, Брэст і інш.). Першая группа міласэрнасці ў рэспубліке ўзнікла ў Мінскім гарадскім аб’яднанні яўрэйскай культуры ў 1989 годзе. Актывісты гэтай групы аказвалі дапамогу адзінокім яўрэям і ляжачым інвалідам усіх нацыянальнасцей, якія знаходзіліся ў Доме інвалідаў (Дражня). З дапамогаю Джойнта на аснове гэтай группы ў 1991г. была спачатку створана дабрачынная арганізацыя “Рахамім”, затым пераўтвораная ў лютым 1995 года ў цэнтр “Хэсэд–Рахамім” (дырэктар – С.Абрамава). Асноўная праца цэнтра робіцца добраахвотнікамі (валанцёрамі). Створана шырокая сетка патранажнай службы. Сярод накірункаў дзейнасці – пракат медыцынскага абсталявання, дапамога адзінокім у быту, прыбіранне кватэр, дагляд за хворымі, абеды на даму, паслугі цырульніка, дробны рамонт, медыцынскія кансультацыі ўрачоў – спецыялістаў, размеркаванне лекаў, праца клубаў і гурткоў па інтарэсах, вывучэнне традыцый, правядзенне святаў і інш.

Згодна інфармацыйнай даведкі аб Міжнародным грамадскім аб’яднанні дагестанцаў “Очаг” (старшыня праўлення Х.Г.Асадулаеў), аб’яднанне было зарэгістравана ў Рэспубліке Беларусь 5.09.2002 года (рэг. № 01125). У склад аб’яднання у Беларусі ўваходзіць каля 300 чалавек, сярод якіх прафесары, дацэнты, дактары навук (эканомікі, медыцыны), кандыдаты навук (філолаг і філосаф); прадстаўнікі творчай інтэлігенцыі – вядомыя мастакі і музыканты; спартсмены – прызёры Алімпійскіх гульняў, чэмпіёны свету, Еўропы і Беларусі; дзяржаўныя служачыя, кіраўнікі прадпрыемстваў і бізнесмены.

Неабходна ведаць, што грамадскія аб’яднанні нацыянальных супольнасцей Беларусі не толькі спажыўцы з “кішэні” падаткаплацельшчыкаў альбо краін сваёй этнічнай радзімы. Яўрэйскія, польскія, нямецкія і іншыя аб’яднанні аказвалі неаднаразова гуманітарную дапамогу дзяржаўным установам, інтэрнатам Беларусі. Напрыклад, пасля правядзення фестывалю “Усходні слодыч” значныя

сродкі былі пералічаны інтэрнатам Мінска, на пабудову Нацыянальнай бібліятэкі; грамадскае аб’яднанне немцаў з Бабруйска падаравала аргтэхніку савету па справах рэлігій і нацыянальнасцей Магілёўскага аблвыканкама і інш.

Неабходна адзначыць, што амаль усе мерапрыемствы, якія праводзіліся і праводзяцца грамадскімі аб’яднаннямі нацыянальных супольнасцей Беларусі ў асноўным культурна–асветніцкага накірунку.

Статуты значнай часткі грамадскіх аб’яднанняў падобныя з пункту гледжання мэт і задач. У асноўным яны плануюць культурна–асветніцкую дзейнасць, захаванне традыцый свайго народа, прапаганду культуры, вывучэнне гісторыі. Усё гэта павінна спрыяць адраджэнню і фарміраванню нацыянальнай самасвядомасці. Заканадаўства Беларусі пацiху звяло грамадскія аб’яднанні да статусу клубаў па інтарэсах, дазваляючы ў статутах прадугледжваць і адстойваць інтарэсы толькі членаў аб’яднання, а не ўсіх асоб пэўнай нацыянальнасці.

Аб’яднанні маюць статус грамадскіх і, натуральна, гэта абавязвае іх займацца грамадскай дзейнасцю не толькі ў галіне мастацтва. Нягледзячы на тое, што не ва ўсіх статутах маюцца накірункі развіцця грамадзянскай актыўнасці, абароны нацыянальных і грамадзянскіх праў, абароны нацыянальнай годнасці і самасвядомасці і г.д., шэраг аб’яднанняў займаецца падобнай дзейнасцю. Так у сакавіку 2005 года ў Магілёве была створана Каардынацыйная Рада грамадскіх і нацыянальных аб’яднанняў, палітычных партый і прафсаюзных арганізацый горада. Мэтай яе стварэння была каардынацыя дзеянняў грамадскіх аб’яднанняў, выпрацоўка прапаноў для органаў дзяржаўнай улады, мясцовага самакіравання, прадпрыемстваў, устаноў і арганізацый наконт развіцця сацыяльнай і грамадскай актыўнасці грамадзян. У склад бюро Рады ўвайшлі прадстаўнікі 7 грамадскіх аб’яднанняў і палітычных партый. Старшынёй Рады стаў У.Шэлектар, старшыня грамадскага аб’яднання “Магілёўская яўрэйская абшчына”.

Аналіз грамадска–палітычнага і культурна–асветніцкага жыцця Рэспублікі Беларусь дазваляе ўбачыць, што прадстаўнікі нацыянальных супольнасцей адыгрываюць значную ролю ў дзейнасці грамадскіх аб’яднанняў, уладных структур, навуковых, культурна–асветных устаноў Беларусі, аказваюць значны ўплыў на развіццё грамадскага і культурнага жыцця рэспублікі. Прадстаўнікі нацыянальных супольнасцей Беларусі займаюць высокія статусныя пазіцыі ў сацыяльнай структуры, эканоміцы, палітыцы і культуры беларускага грамадства. Прычым, у пэўных выпадках яны адыгрываюць больш адчувальную ролю ў грамадска–палітычным і гаспадарчым жыцці Беларусі, нярэдка нават большую, чым карэннае насельніцтва. Можна сцвярджаць, што сярод нацыянальных супольнасцей найлепш палітычна і культурна арганізаваным з’яўляецца польскае, яўрэйскае, украінскае насельніцтва. Яно больш актыўна ўключаецца ў новыя грамадска–палітычныя працэсы. Латышскае, літоўскае, нямецкае, рускае, цыганскае насельніцтва больш пасіўна, часцяком актывізуючы працу пры ўмовах фінансавання з боку.

Дзякуючы эфектыўнай дзейнасці нацыянальных супольнасцей, іх грамадскіх аб’яднанняў, будзе забяспечана адна з галоўных умоў працякання натуральных працэсаў сацыяльных змен – заахвочванне рэгіянальных і

нацыянальна–культурных аб’яднанняў, падтрымка нацыянальных дзяржаў і ўтварэнняў, нацыянальных культур і традыцый.

ЛЕКЦЫЯ 9. ПАЛІТЫЧНЫЯ ПРАЦЭСЫ: СУТНАСЦЬ І СТРУКТУРА

1. Сутнасць і структура палітычнага працэса.
2. Суб'ектыўнае і аб'ектыўнае ў палітычным працэсе.
3. Фазы палітычнага працэсу.

Паліталогія вывучае не толькі палітычныя інстытуты, але і працэсы выпрацоўкі і прыняцця палітычных рашэнняў, узаемадзеянняў урада, парламента, партый і іншых палітычных сіл. Даследуюцца прычыны ўзнікнення той ці іншай палітычнай праблемы, як гэта праблема становіцца актуальнай (трапляе ў павестку дня – С.Рашэтнікаў) для грамадства, як на яе рэагуюць інстытуты кіравання, якія рашэнні прынімаюцца для яе вырашэння. Размова ідзе аб палітычнай практыцы, арганізацыйнай і кантрольнай дзейнасці, канкрэтным кіраванні, падборы і растаноўцы кадраў, абмеркаванні і прыняцці рашэнняў, абмену інфармацыяй паміж суб'ектамі палітычнага працэса і іншым. А гэта і ёсць палітычны працэс, які фарміруецца і накіроўваецца найперш тымі, хто знаходзіцца пры ўладзе, прынімае асноўныя палітычныя рашэнні.

1. Сутнасць і структура палітычнага працэса

Палітычны працэс непарыўна злучаны з мінулым і накіраваны ў будучае, нягледзячы на тое, што здзяйсняецца цяпер. Ён адлюстроўвае палітычную рэальнасць, якая фарміруецца не па жаданню лідараў і распрацовак вучоных, а з'яўляецца вынікам скрыжаванняў, барацьбы інтарэсаў розных палітычных сіл, сацыяльных груп, паводзін гэтых груп і грамадзян, іх уяўленняў аб тым, што яны хацелі б атрымаць ад урада і дзяржавы.

Як адзначае палітолаг С. Рашэтнікаў, палітычны працэс стымулюе сацыяльныя перамены. У працэсе сваёй дзейнасці людзі ўплываюць на палітычную сістэму грамадства, ствараюць адны яе элементы і разбураюць іншыя, падтрымлівюць пэўныя палітычныя сілы і прыводзяць іх да ўлады, адмаўляючы ў даверы іншым. Тым самым фарміруецца дзяржаўная палітыка, адлюстроўваючая запатрабаванні тых ці іншых сацыяльных груп. Палітычны працэс выступае як вынік узаемаўплыву груп, як дзеянні ўраду і іх уплыў на стан грамадства.

Палітычны працэс – гэта сукупная дзейнасць суб'ектаў, шляхам якой адбываецца фарміраванне, змяненне, пераўтварэнне і функцыяніраванне палітычнай сістэмы грамадства. Палітычны працэс – гэта тэхналогія ўвасаблення ўлады.

Змест палітычнага працэса можа быць розным: распрацоўка якой-небудзь канцэпцыі, фарміраванне грамадскай думкі, стварэнне новых кіруючых структур, правядзенне выбараў і г.д.

Складаецца з наступных ***элементаў***:

- суб'екта, носьбіта ўлады;

- аб'екта, які павінен быць створаны альбо дасягнуты як мэта працэса;

- сродкаў, метадаў, рэсурсаў, выканаўцаў працэса.

Рэсурсамі бываюць веды, навука, тэхнічныя і фінансавыя сродкі, настроі мас, ідэалогія, грамадская думка і іншыя фактары.

Арганізацыя палітычнага працэса пачынаецца з ідэі, распрацоўкі плана, канцэпцыі. Затым, выбіраецца мэта, далей задачы, сродкі, метады, рэсурсы, выканаўцы, тэрміны і г.д.; колькасць удзельнікаў, іх склад. Выканаўцы павінны адпавядаць узнятымі перад імі задачамі і валодаць адпаведнымі сродкамі, ведамі, навыкамі. У працэсе рэалізацыі розных палітычных праектаў фарміруецца палітычнае жыццё краіны. Палітычны працэс уяўляе з сябе відовішча, рытуал, тэатр з адпаведнымі дзеючымі асобамі, перамогамі і паражэннямі, атрыбутамі славы, улады, дзяржаўнай сімволікай і г.д.

Нязгода паміж элементамі альбо разбурае працэс, альбо прыводзіць да непрадбачных вынікаў. Вынік палітычнага працэса залежыць ад сукупнасці як унутраных, так і знешніх фактараў. У першую чаргу ад наяўнасці рэсурсаў, спрыяльных ці не знешніх умовах, ад выбраных сродкаў, метадаў, выканаўцаў. У праекце палітычнага процэсу павінны ўлічвацца як унутраныя, так і знешнія фактары, але ж **менавіта ўнутраныя здольныя разбурыць працэс**, змяняючы колькасць яго актыўных прыхільнікаў і ўдзельнікаў, тэрміны завяршэння і вынікі.

У навуковай літаратуры вылучаюць наступныя ***рэжымы існавання*** палітычнага працэсу:

а) рэжым функцыяніравання;

б) рэжым развіцця;

в) рэжым упадку.

Ва ўмовах ***рэжыма функцыяніравання*** палітычная сістэма вытварае склаўшыеся адносіны паміж грамадзянамі і дзяржаваю, элітамі і масамі. Уладныя структуры больш прытрымліваюцца традыцыі, чым укараняюць новае; выкарыстоўваюць састарэлыя, звычайныя механізмы ўладарства, пераемнасць у развіцці палітычных сувязяў. Падобнае было ў 1970-я – 1980-я гады ў СССР, у час кіравання дзяржаваю Л. Брэжнева, што прывяло да "застою", які парадзіў крызіс і абвастрэнне адносінаў паміж уладаю і народам, калапс эканомікі.

Ва ўмовах ***рэжыма развіцця*** улады імкнуцца вывесці палітыку на новы ўзровень, прымяніць метады кіравання, якія адпавядаюць адбываючымся пераменам як унутры грамадства, так і на міжнароднай арэне. Пры гэтым палітычнае развіццё суправаджаецца барацьбой розных тэндэнцый і ідэалагічных накірункаў. У выніку адбываецца рух наперад, паляпшаецца жыццё народа, узрастае легітымнасць улады, аднаўленне і ўдасканаленне эканомікі. Напрыклад, у пасляваенны час у заходнееўрапейскіх дзяржавах

адбылося ўзмацненне сацыяльнай абароны насельніцтва, змяншэнне супярэчнасцей, узмацненне дзяржаўнага рэгуліравання эканомікі. Пасля "нафтавага шока" 1973 года, які быў выкліканы палітыкай арабскіх краін, было вырашана ўкараняць рэсурсазберагаючыя тэхналогіі. Своечасовасць змен дазваляе дзяржаве прыстасавацца да новых умоў, пераадлолець крызісы, пазбегнуць значнай сацыяльнай канфрантацыі.

Ва ўмовах ***рэжыма ўпадку*** назіраецца распад палітычнай цэласнасці, перавага цэнтрабежных тэндэнцый над інтэграцыяй. Рашэнні, якія прынімаюцца ўладамі, не выконваюцца, улада губляе легітымнасць, давер народа.

2. Суб'ектыўнае і аб'ектыўнае ў палітычным працэсе

Суб'ектамі працэса могуць быць: асоба, група, партыя, клас, этнічная супольнасць.

Палітычны працэс складаецца з дзеянняў. У палітыцы вельмі складана падзяліць індывідуальных і калектыўных суб'ектаў палітычных дзеянняў. Вельмі часта яны дзейнічаюць разам: лідар і масы, партыйныя правадыры і шэраговыя члены. Менавіта таму маецца некалькі класіфікацый палітычных дзеянняў. Французскі палітолаг М. Дзювяржэ падзяляе іх на класавыя, тэрытарыяльныя і карпаратыўныя групы.

Класы ў грамадстве характарызуюцца: няроўнасцю ўмоў жыцця і працы, спадчыннай перадачай прывілеяў (уласнасці, статуса, кола сувязяў). У класаў няроўныя шанцы, узроўні багацця, юрыдычныя прывілеі, культурныя перавагі.

У аснове фарміравання ***тэрытарыяльных груп*** знаходзіцца салідарнасць. Асноўная тэрытарыяльная група – нацыя, прыналежнасць да якой усведамляецца кожным чалавекам. Канфлікты паміж нацыямі вызначаюцца асаблівай жорсткасцю, нават пераўзыходзячы ў гэтых адносінах класавыя канфлікты. Да тэрытарыяльных груп адносяцца таксама камуны, раёны, правінцыі. У БССР у пасляваенны час вельмі ўплывовай уладнай групай была група, якая сфарміравалася на Віцебшчыне, так званыя "машэраўцы". У сённяшні час пануе "магілёўская" тэрытарыяльная група.

Карпаратыўныя групы ўтвараюцца асобамі, якія займаюцца аднолькавай дзейнасцю (прафесійныя, парапрафесійныя групы, арганізацыі вольнага часу і г.д.). Прафесійныя групы аб'ядноўваюць асоб адной прафесіі, працаўнікоў адной галіны. Парапрафесійныя групы ствараюць выпускнікі адной школы, аднаго універсітэта. Асабліва развіты карпаратыўны дух у выпускнікоў прывелігіяваных вучэбных устаноў, дзе вучацца тыя, хто прэтэндуе на месца ў эліце грамадства.

Палітычнае дзеянне вызначаецца як свядомае і добраахвотнае ўмяшальніцтва асобнага чалавека ці групы ў адносіны ўлады пэўнай сістэмы, каб прыстасаваць яе да сваіх інтарэсаў, ідэалаў, каштоўнасцей. Дзейнасць сацыяльных груп ці індывідаў злучана з імкненнем удасканальваць ці змяняць сацыяльна-эканамічны і палітычны ўклад.

Палітычныя дзеянні арыентуюць палітычную сістэму на дасягненне пэўных мэтаў, якія адлюстроўваюць інтарэсы розных груп. Гэтыя інтарэсы маюць тэарэтычную, ідэалагічную форму. Ад таго, якой ідэалогіі прытрымліваюцца ўдзельнікі палітычнага працэса не ў апошнюю чаргу залежыць і наступнае – накіравана іх дзейнасць на рэвалюцыйныя змены грамадства ці на яго рэфармаванне.

Віды палітычных дзеянняў залежаць ад тыпу грамадскіх пераўтварэнняў, ад адносін палітычных сіл да рэчаіснасці. У выніку палітычных дзеянняў палітычныя сістэмы мяняюцца або хутка або марудна.

Вылучаюць тры тыпы палітычных дзеянняў. ***Першы – рэвалюцыя***, якая ўяўляе з сябе звяржэнне пануючых груп, пераўтварэнне грамадства цалкам. Сацыяльныя і палітычныя рэвалюцыі ўзнікаюць як наступствы ўзрастання супярэчнасцей у грамадстве. Іх прычыны розныя, але асноўная – пануючыя класы (групы, эліты) губляюць сваю легітымнасць. Яны пазбаўляюцца эканамічнай і палітычнай улады. З'яўляецца новая палітычная эліта, якая прапаноўвае грамадству новы праект развіцця, кіруе на аснове іншых каштоўнасцей і інстытутаў. Рэвалюцыйныя працэсы, звычайна, з'яўляюцца гвалтоўнымі, маюць на ўвазе адкрытае сутыкненне груп, якія змагаюцца за ўладарства. Рэвалюцыя суправаджаецца разбурэннямі, чалавечымі ахвярамі, унутранай барацьбой у асяродку рэвалюцыянераў – "рэвалюцыя пажырае ўласных дзяцей". У выпадку поспеху рэвалюцыя завяршаецца стварэннем новых палітычных і дзяржаўных інстытутаў, новых форм жыцця, якія абараняюцца новай элітай, у тым ліку з прымяненнем гвалту. Адной з галоўных небяспек перамогшай рэвалюцыі з'яўляецца прадастаўленне прывілеяў пэўным групам. Узнікае супярэчнасць паміж ідэаламі, якія былі ўхвалены рэвалюцыянерамі і новай палітычнай элітай, што нараджае крытыку і разачараванне шырокіх мас людзей.

Другі тып палітычных дзеянняў складаюць ***рэформы***. Яны прыводзяць да грамадскіх перамен, пры чым не разбураючы асноў існуючага ладу і ўлады існуючага класа (групы). Рэфармісцкая стратэгія не імкнецца рэфармаваць грамадства ў цэлым на падставе агульнага плану, яна толькі прыбірае перашкоды, якія замінаюць яго нармальнаму функцыяніраванню. Рэфармізм накіраваны на вырашэнне канкрэтных праблем, ён характарызуецца прагматызмам.

Да ***трэцяга тыпу*** адносяцца ***палітычныя перавароты***: дзяржаўны пераварот, путч, палацавы пераварот, ваенная змова. Яны вядуць да пераменаў у сферы ўлады, у першую чаргу персанальных, шляхам выкарыстоўвання фізічнага прымусу. Дзяржаўныя перавароты – гэта, звычайна, справа рук прадстаўнікоў апарата ўлады ці саміх правячых груп, тады як путч – справа палітычных аутсайдараў.

Існуюць ***спецыфічныя палітычныя дзеянні***: мітынгі, дэманстрацыі, страйкі, сходы, пікеціраванне, шэсці і г.д. Асобныя віды палітычных дзеянняў: выбары і правядзенне выбарчых кампаній, рэферэндумы, афіцыйныя візіты дзяржаўных, партыйных дэлегацый у іншыя краіны, дыпламатычныя перамовы. Спецыфічным тыпам палітычных дзеянняў

з'яўляецца **папулізм** – дзейнасць, якая мае мэту забяспечыць папулярнасць сярод людзей за кошт неабгрунтаваных абяцанак, дэмагагічных лозунгаў, апеляцый да зразумеласці прапаноўваемых мераў. Папуліст у сучаснай палітыцы – гэта дзеяч, які падладжваецца да масаў.

У сучасных умовах альтэрнатывы рэформам няма. Неабхода ўсім палітычным сілам імкнуцца да згоды, ствараючы атмасферу даверу, фарміруючы механізм яднання людзей ад вышэйшага ўзроўню да шэраговых грамадзян. Альтэрнатыва грамадзянскай згоды – варожасць, гвалт нараджаюць толькі гвалт у адказ і варожасць. Таму з усіх відаў і тыпаў палітычных дзеянняў неабходна выкарыстоўваць толькі тыя, якія выклікаюць грамадзянскі мір і росквіт дзяржавы. У той жа час такія, якія належным чынам будуць уплываць на ўладу (ці змяненне яе), якая перашкаджае дэмакратычнаму развіццю грамадства.

3.Фазы (стадыі) палітычнага працэсу

Доктар палітычных навук, пафесар С.Рашэтнікаў вылучае наступныя ***стадыі альбо фазы*** палітычнага працэсу:

1) фарміраванне палітычных прыярытэтаў;

2) высоўванне палітычных прыярытэтаў на авансцэну (павестку дня) палітычнага працэса;

3) фарміраванне палітычных праблем і прыняцце палітычнага рашэння;

4) прывядзенне ў дзеянне механізма рэалізацыі прынятых рашэнняў;

5) ацэнка вынікаў палітычных рашэнняў.

Рэалізуюцца рашэнні шляхам палітычнай дзейнасці.

Стадыя фарміравання палітычных прыярытэтаў адыгрывае значную ролю, таму што менавіта адсюль пачынаецца палітычны аналіз. Палітычны аналіз дапамагае вызначыць памер і аб'ём праблемы, накірункі дзеянняў урада для рэалізацыі мэтаў. Для мэтаў палітыкі сутнасць праблемы можна вызначыць як умовы і сітуацыю, у якой бачны незадаволеныя запатрабаванні часткі грамадства, якія патрабуюць накіраваных намаганняў для змянення сітуацыі.

Толькі тыя праблемы, якія вядуць да руху, пабуджаюць людзей да дзеянняў, з'яўляюцца палітычнымі праблемамі (ахопліваюць розныя сферы жыцця людзей, маюць значны рэзананс, наступствы).

Праблемы, якія маюць нязначны эфект і радыусам свайго ўдзеяння ахопліваюць аднаго ці некалькі чалавек, непасрэдна ўключаных у канфлікт, альбо незадаволеных станам сваіх спраў, лічацца прыватнымі праблемамі.

Праблемы, якія хвалююць палітыку, могуць быць падзелены на: размеркавальныя, рэгуляцыйныя і пераразмеркавальныя. Першымі праблемамі ахоплена адносна невялікае кола асоб, якія рэальна знаходзяцца ў кіраўніцтве размеркавальнымі адносінамі ў залежнасці ад узроўня ўлады. Рэгулятыўныя ўзнікаюць тады, калі адны групы грамадства вылучаюць патрабаванні па абмежаванню дзейнасці іншых груп. Пераразмеркавальныя праблемы ўзнікаюць у тых выпадках, калі вялікія групы людзей выступаюць за перагляд склаўшыхся адносін у сацыяльнай і палітычнай структуры грамадства.

У Беларусі пераразмерквальныя праблемы ўзнікаюць у выніку недастатковасці дэмакратычных механізмаў улады. Гэта – слабая партыйная сістэма, адсутнасць сістэмы стрымак і супрацьвагаў падзелу ўладаў. Перманентная эскалацыя пераразмеркавальных праблем можа прывесці да класавага канфлікта ў грамадстве, да спроб вырашэння праблем з дапамогаю сілы ці іншых падобных метадаў.

Другая фаза палітычнага працэсу выклікана тым, што ў штодзённым жыцці людзі, групы альбо арганізацыі сутыкаюцца з праблемамі, якія патрабуюць умяшальніцтва службовых асоб, палітыкаў, урада. На авансцэну (павестку дня) вылучаюцца толькі тыя праблемы, якія ўлады прынімаюць у разлік і робяцца канкрэтныя дзеянні па іх вырашэнню.

Палітычную павестку ствараюць групы ціску, якія імкнуцца дасягнуць палітычнай раўнавагі ў раскладзе палітычных сіл грамадства. Найбольшыя магчымасці ў гэтай справе, безумоўна, маюць заканадаўцы і ўрад. Асобныя праблемы трапляюць на ўвагу грамадскасці і палітыкаў дзякуючы намаганням сродкаў масавай інфармацыі. Некаторыя публікацыі і рэпартажы здольныя ўскалыхнуць грамадскую думку і прымусіць палітыкаў рэагаваць канкрэтнымі дзеяннямі.

Фаза (стадыя) фарміравання палітычных праблем і прыняцця палітычных рашэнняў уключае распрацоўку накірункаў дзеянняў і тактыку іх прымянення для рэалізацыі і вырашэння праблем, якія вылучаны на авансцэну палітыкі. Палітычныя прапановы і праграмы распрацоўваюцца як афіцыйнымі асобамі, так і прызначанымі для гэтых мэтаў асобамі з няўрадавых устаноў. Адміністратыўныя службы і арганізацыі распрацоўваюць адпаведныя ўрадавыя праграмы ў галіне прамысловасці, сельскай гаспадарцы, аховы здароўя, адукацыі і інш.

Палітычныя рашэнні ўключаюць дзеянні тых ці іншых афіцыйных асоб ці ўстаноў, якія альбо падтрымліваюць праграмы, альбо адмаўляюць іх. Безумоўна, прыватныя асобы і арганізацыі таксама ўдзельнічаюць ў прыняцці палітычных рашэнняў, але фармальныя паўнамоцтвы застаюцца за афіцыйнымі суб'ектамі палітыкі – заканадаўцамі, выканаўчай уладаю, адміністрацыяй, суддзямі.

Фаза (стадыя) прывядзення ў дзеянне механізма прынятых рашэнняў. У рэальным жыцці цяжка правесці акрэсленую мяжу паміж прыняццем палітычнага рашэння і яго выкананнем. У Беларусі грамадская палітыка праводзіцца ў жыццё (інструменціруецца) шляхам складання сістэмы адміністратыўных службаў. Як адзначае С.Рашэтнікаў, адміністратыўныя службы часцяком аперыруючы мандатамі закона, дапускаюць значную свабоду дзеянняў для сябе ў вызначэнні таго, што яны павінны і што не павінны рабіць. Палітычныя рашэнні вельмі часта маюць абагульненыя палажэнні, і, рухаючыся па адміністратыўным каналам, набываюць больш канкрэтны выгляд. У такіх умовах адміністратыўны працэс з'яўляецца працягам заканадаўчага працэсу і адміністратары аказваюцца ўцягнутымі ў палітыку. Вельмі часта менавіта ад іх залежыць выкананне ці

невыкананне прынятага рашэння, што прыводзіць да іх штучнага ўзвышэння і злоўжыванняў (ці спакусы выкарыстання гэтага ў сваіх прыватных мэтах).

У працэсе прыняцця рашэнняў службамі адным з цэнтральных момантаў з'яўляецца іерархія. Больш паўнамоцтваў маюць тыя, хто знаходзіцца на вышэйшых узроўнях улады; маюць больш паўнамоцтваў і ўплыву на прыняцце рашэнняў, дзякуючы іх больш высокаму статусу. Прычым асобы меншага рангу магчыма маюць больш інфармацыі аб справах і высокі прафесіяналізм. Адміністратыўныя службы ствараюць своеасаблівы менталітэт кіроўцаў, які аб'ядноўвае прафесіналаў, упэўненых у сваіх магчымасцях і здольнасцях уплываць на палітыку.

У сваёй дзейнасці па нарматворчасці ведамствы, безумоўна, маюць адносна вялікую свабоду дзеянняў, але яны валодаюць магчымасцямі прымяняць уладу толькі ў межах сваёй кампетэнцыі (напрыклад, міністэрствы).

Фінальнай стадыяй палітычнага працэсу з'яўляецца адзнака прынятых рашэнняў, іх эфектыўнасць. Існуюць розныя тыпы адзнакі эфектыўнасці палітычнага працэсу. Адзін з іх злучаны з тым, што палітычныя дзеячы і адміністратары заўжды кіруюцца крытэрыямі карыснасці, выніковасці канкрэтных праграм і праектаў. Часам грунтуюцца на крытэрыях асабістых эмоцый і інтарэсаў; на падставе ідэалагічных і партыйных інтарэсаў. Такім чынам, у выніку можа ўзнікнуць шырокі спектар адзнак адной і той жа праграмы. Другі тып прадугледжвае аналіз з пункту гледжання неабходнасці праграмы, выдаткаў і карысці (выгод). Трэці тып – "сістэматычная адзнака" для вымярэння сацыяльнай значнасці і аб'ектыўнага эфекта праграмы.

Адзнакай палітыкі займаюцца як урадавыя, так і няўрадавыя ўстановы. Можа быць сістэматычнай або спарадычнай, інстытуалізаванай або нефармальнай. Урадавая адзнака існуе ў формах: парламенцкі нагляд, дзяржаўны статыстычны ўлік, ведамасны кантроль і інш. Па-за ўрадавая праз: сродкі масавай інфармацыі, аналітычныя незалежныя цэнтры і фонды, групы ціску і г.д. Усе яны займаюцца адзнакаю палітыкі, каб паўплываць на службовых асоб і палітыку ў цэлым. Іх дзейнасць вельмі карысная з пункту гледжання забеспячэння інфармацыяй грамадскасці наконт выканання ці невыканання тых або іншых праграм.

Рэакцыя палітычнай сістэмы на патрабаванні і запыты асяроддзя бачна ў форме шматвобразных акцый з боку асоб, якія прынімаюць палітычныя рашэнні, сюды ўваходзяць заканадаўчыя дзеянні для карэкціроўкі палітыкі, перагляд законаў, адміністратыўнае рэагіраванне ў выглядзе забеспячэння аператыўных мерапрыемстваў рэалізацыі палітыкі, пераразмеркавання фондаў падтрымкі палітычных праграм і іншыя. Такім чынам, фінальная стадыя палітычнага працэсу з'яўляецца адначасова пралогам для наступных палітычных рашэнняў і пачаткам новага якаснага абароту працэсаў палітычнай дзейнасці.

ЛЕКЦИЯ 10. ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СУБЪЕКТОВ ПОЛИТИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА

1. Классификация субъектов политики.
2. Политические элиты, типология и специфические черты.
3. Политическое лидерство: природа, основные функции и типы.
4. Политическое поведение.

1. Классификация субъектов политики

Под субъектом в политике понимают активное начало политической деятельности, политического деятеля, имеющего и реализующего свои политические интересы. Причём, далеко не всегда единственным игроком на политическом поле выступает индивид. В политологии выделяют три основные категории субъектов политики:

- ✓ отдельные индивиды,
- ✓ социальные общности,
- ✓ политические институты.

Главный субъект политики – ***индивид-личность***. Однако далеко не всякий индивид является субъектом политической деятельности. Важно, чтобы человек был состоявшейся личностью, осознавший своё место в обществе, понимал свои интересы и интересы других субъектов политической деятельности, чтобы он чётко представлял себе мотивы своего поведения, а также знал и понимал законы и правила политической жизни.

Макс Вебер (1864-1920) делил индивидов – участников политического процесса на три группы:

- «политики по случаю» политически активны лишь время от времени, на выборах, на собраниях и т.п.;
- «политики по совместительству», это те, для кого политика не являясь главным делом жизни, всё же занимает много места в ней;
- «политики по профессии» – политические профессионалы, для которых политика – основное дело жизни.

Как мы уже отмечали выше, далеко не все индивиды являются субъектами политики. Следует отметить и индивидов, пассивно участвующих в политической жизни, неосознанно или по принуждению. Их мы будем называть ***объектами*** политики. Существуют также люди, вообще не участвующие в политической жизни. Эта часть населения составляет политическое «болото».

Социальные общности как субъекты политики.

Субъектами политической деятельности, помимо индивидов, могут выступать и социальные общности различного масштаба, от малых социальных групп до очень больших социальных образований. Социальные общности – это группы людей, объединённых по определённым социальным признакам (пол, возраст, место жительства, вероисповедание, владение собственностью, национальность и т.п.), имеющие общие интересы и занимающие в обществе своё специфическое место.

К социальным общностям обычно относят социальную группу, страту (социальный слой), социальный класс, этнос, народ. Социальные группы делятся по полу, возрасту, вероисповеданию, профессии, уровню образования, месту жительства, этической принадлежности и т.п. Они могут быть как постоянные, так и временные.

Как и индивиды, социальные общности могут выступать на политическом поприще в роли активных субъектов и в роли пассивных объектов политической деятельности. Условия, при которых та или иная социальная общность может стать субъектом политического действия, следующие:

- наличие прочной связи между членами этой общности,
- осознание своих общих интересов, возникновение солидарности,
- осуществление хотя бы минимальной координации действий.

Активную роль в политике играют и ***политические институты***. Политическими институтами называют устойчивые, исторически сложившиеся формы политической деятельности людей. Политический институт – это своего рода учреждение, которое имеет организационную структуру и централизованное управление. К политическим институтам относят государство, партии, общественные движения и др. Ясно, что основным «игроком» на политическом «поле» выступает государство в лице своих основных иерархически организованных «ветвей» власти: исполнительной, законодательной и судебной. Немаловажную роль в политической жизни современного общества играют также политические партии, общественно-политические движения, объединения и организации.

2. Политические элиты, типология и специфические черты

Элитой именуют всё лучшее, отборное, избранное. В политологии этот термин часто используют в двух смыслах:

по отношению к людям, обладающим выдающимися ***личными*** способностями и качествами, моральным и интеллектуальным превосходством над остальными;

для обозначения небольшой группы людей, осуществляющих наиболее важные функции в обществе, занимающих ключевые политические посты в обществе и оказывающих наибольшее влияние на политические процессы в обществе.

Политическая элита – это организованное меньшинство, которое обладает реальной политической властью, возможностью определяющим образом влиять на те или иные сферы общественной жизнедеятельности страны или отдельных её регионов.

Из курса социологии вы уже знаете о том, что человеческое общество имеет чёткую иерархическую структуру социальных групп, слоёв и классов. Верхние «этажи» этой иерархии и занимает элита. Очень многие учёные уже в глубокой древности задумывались над тем, какова природа и состав элиты, по каким причинам и при каких условиях она возникает, как протекает борьба и

смена элит. Однако относительно целостные теории политических элит появились лишь в конце XIX – начале XX века.

Одним из родоначальников науки о политических элитах был итальянский учёный ***Вильфредо Парето*** (1848-1923 гг.), разработавший концепцию круговорота элит.

Учёный исходил из того, что человеческое общество не может быть однородным, поскольку индивиды различаются по своим физическим, моральным и интеллектуальным способностям и достоинствам. Он считал, элита формируется в соответствии с личными качествами людей. Тем, кто имеет «высший показатель в своей области деятельности, мы даём название элиты», - писал Парето. Элита, превосходящая большинство по своим качествам, рано или поздно начинает управлять обществом. Элиту к этому могут призывать те, кто нуждается в компетентном управлении.

По мнению В.Парето сила правящей элиты заключается в обладании знаниями. Те, кто обладают знаниями, руководят теми, в ком преобладают чувства. Парето указывал на два главных качества управляющей элиты: умение убеждать, манипулируя человеческими эмоциями, и умение применять силу там, где это необходимо. В соответствии с тем, какие методы воздействия на массы использует правящая элита, она подразделяется В.Парето на элиту «львов» и элиту «лис». Первые агрессивны, авторитарны и непримиримы, используют чаще всего угрозы и насилие. А вторые склонны к манипуляциям, подкупам, обману и интригам.

Помимо правящей элиты, Парето отмечал наличие и «неправящей» элиты – т.е. тех, кто наиболее успешен в сфере искусства, науки, спорта и пр. Впрочем, и неправящая элита тесно связана всеми узами с элитой правящей.

Элиты не вечны. Они возникают, расцветают, слабеют и гибнут. Чем более открыт правящий класс для лучших представителей «низов», тем дольше он способен сохранять своё господство. Чем в большей степени он замкнут, тем быстрее он интеллектуально, морально и физически разлагается, тем быстрее угасают его жизненные силы, иссякает творческий потенциал.

Помимо признанной обществом элиты, существуют и контрэлиты, т.е. группы, сходные по своим достоинствам с элитой, однако лишённые доступа к желанной власти. Контрэлиты стремятся занять место властвующей элиты. Между ними происходит борьба, рано или поздно завершающаяся революционной сменой элит. Круговорот элит является, по В.Парето, одним из основных законов человеческого общества.

Теория элит В. Парето, а также Гаэтано Моска (1858-1941 гг.), Роберта Михельса (1876-1936 гг.) заложили основы науки о взаимодействии политических элит и масс в современном обществе.

Правящая элита характеризуется следующими отличительными чертами:

- высокая степень сплочённости;
- осознание своей принадлежности к элите;

- высокая самооценка, убеждённость в своей исключительности;
- устойчивость и постоянство по составу;
- наличие общей воли к действию.

По мере усложнения общественной организации моноэлитная структура сменилась на полиэлитную структуру. В современном обществе существует множество элит. Обычно их подразделяют по сферам деятельности (политическая, экономическая, военная, профессиональные элиты, научная, спортивная, театральная и т.п.).

Элиты неустранимы. Во-первых, потому, что их образование обусловлено природным неравенством способностей и возможностей индивидов, а во-вторых, потому, что они играют важную социальную роль. Попытки уничтожить элиты, лишить их власти - тщетны. На место свергнутой или даже уничтоженной физически (а такие случаи в истории известны) на её месте очень скоро появляется новая элита. Ниже мы перечислим основные причины неизбежности выделения элит в человеческом обществе:

Разделение функций неизбежно в сложном общественном организме. Управление – одна из таких функций. Масса не может и не всегда хочет заниматься управлением, поскольку это очень ответственно и сложно.

Необходимость оперативного управления сложными ситуациями вынуждает принимать решения без консультаций с народом.

Специализация знаний и умений делает элиты в современном обществе повсеместным явлением. В том числе и в сфере управления обществом. В современном обществе действует целая система по подготовке элит. Я имею в виду учебные учреждения по подготовке специалистов высшей квалификации во всех сферах общественной жизнедеятельности, начиная от простых вузов и кончая Академией управления.

Как проникнуть в элитный слой? В различных обществах существуют разные возможности для продвижения наверх. В любом случае, важно обладать желанием власти и способностями управлять. Долгим и трудным считается продвижение по номенклатурной лестнице какого-нибудь социального института (молодёжная организация, партия, армия, церковь, спорт, искусство…). Можно очень быстро и сравнительно легко взлететь на Олимп власти и славы, удачно женившись или выйдя замуж. Демократический режим открывает возможность легитимной борьбы за место под элитным солнцем посредством процедуры выборов, выдвигая свою кандидатуру на тот или иной пост законодательной или исполнительной ветвей власти. В любом обществе актуальным остаётся продвижение наверх с помощью протекции влиятельных родственников, друзей, любимых и любящих. А для тех, у кого силы и воли к власти гораздо больше, чем ума и изобретательности, остаётся революционный путь, который, впрочем, предоставляет равные шансы как для обретения лаврового венка победителя, так и тернового венца преступника.

Типология элит

Как мы уже отмечали выше, элиты бывают разные. Политологи и социологи подразделяют их по различным основаниям. Так, например, В.Парето подразделял властвующую элиту на два вида, исходя из практикуемых ими методов управления массами.

Элита «лис» склонна к лавированию, хитрости, интригам, предпочитает обходные пути, компромиссы, незаметное для масс манипулирование.

Элита «львов» отличается склонностью к прямолинейным действиям, использует насилие, управляет с помощью страха.

«Лисы» и «львы» сменяют друг друга. В спокойные эпохи рассудительности и компромиссов «лисы» постепенно прибирают власть к своим рукам. Зато в бурные времена, когда требуются сила и мужество, вперёд выходят «львы».

Типология элит современного английского политолога П.Шарана исходит из ценностных оснований легитимности правящей элиты. Он подразделяет элиты на традиционные и современные.

Элита традиционная формируется на основании традиционных ценностей, таких как родовитость, богатство, владение землёй. Это чаще всего династические элиты, играющие заметную роль и в современном обществе (например, политические династии Кеннеди и Буш в США).

В элиту современную входят люди, обладающие специальными, зачастую уникальными знаниями и умениями, чрезвычайно важными для общества. Это элита профессионалов: чиновников и политических лидеров, предпринимателей и специалистов, учёных и идеологов.

Анализируя концепцию круговорота элит В. Парето, мы уже упоминали так называемые «закрытые» и «открытые» элиты. Это ещё одно основание, по которому можно классифицировать элиты.

Элита «закрытая»: замкнутая группа людей, которая жёстко регулирует приток новых членов.

Элита «открытая»: более доступная для новых членов в зависимости от компетентности и наличия специальных знаний и умений.

Структура элиты. Элита современного общества имеет довольно сложную структуру, обусловленную спецификой сферы общественной жизнедеятельности:

- политическая элита, состоящая из высшего политического руководства страны и их ближайших советников;
- экономическая элита, включающая в себя менеджеров и специалистов в экономической области, предпринимателей-олигархов и крупных финансистов;
- бюрократическая элита в лице чиновников государственных органов управления осуществляет оперативное управление страной или регионом;
- военная элита – это, соответственно, высший офицерский состав так называемых «силовых» министерств;

- идеологическая элита формирует, формулирует и транслирует основополагающие ценности общества.

Элитный слой имеет не только горизонтальную структуру (по сферам деятельности), он структурирован также и по вертикали, имеет свою собственную внутреннюю иерархию – в зависимости от масштаба её влияния. В этом случае можно говорить об элите местной, региональной, той или иной страны, группы стран, а также об элите мирового масштаба.

Основная функция элиты – управлять обществом. Но элиты бывают не только правящие, а и так называемые «неправящие», непосредственным образом не участвующие в управлении обществом. Как мы уже говорили выше, представители неправящей элиты (популярные артисты, писатели, музыканты, успешные спортсмены, известные учёные) зачастую очень тесно связаны с управляющей элитой, иногда могут напрямую влиять на массы и в политическом плане, принимая участие в предвыборных и пропагандистских акциях.

Жизнь элиты вызывает огромный интерес со стороны всего остального общества. Это и понятно в виду важности её функций, а также оригинальной яркостью элитных персонажей. От элиты очень многое зависит в жизни общества и отдельных граждан. Поэтому стоит согласиться с мнением большинства учёных, которые считают наличие элит не только неизбежным, но и необходимым для нормального функционирования общества. Общество очень дорого платит за содержание элиты, однако все попытки избавления от элит, в том числе и путём их физического уничтожения, всегда приводили к губительному хаосу.

3. Политическое лидерство: природа, основные функции и типы

Одними из самых важных субъектов политической жизни выступают политические лидеры. В переводе на русский язык термин «лидер» означает «ведущий», «руководитель», «вождь». Лидер – это авторитетный член организации или социальной группы, играющий главную роль в принятии решений в политическом процессе.

Общественные функции политического лидера проявляются в следующем:

- мобилизационная функция: лидер объединяет, консолидирует группу;
- директивная функция: лидер координирует и управляет совместными действиями её членов;
- диагностическая функция: лидер анализирует ситуацию, находит причины и предлагает варианты решения имеющихся проблем;
- инициативная функция: лидер инициирует и возглавляет социальное действие;
- распределительная, или экономическая функция: лидер обладает правом распоряжения материальными ресурсами социальной организации;

- функция ответственности: лидер берёт на себя всю ответственность за принятые решения или действия, порою, расплачиваясь собственной жизнью за ошибки и неудачи;
- функция социального арбитража и патронажа: лидер воспринимается народом в качестве высшей инстанции справедливости, законности и порядка;
- идеологическая функция, или функция законодателя правовых и социальных норм: лидер конструирует систему официальных правовых норм, а также зачастую определяет специфику неформальных социальных отношений и норм;
- патерналистская функция: на лидера переносится образ отца семейства, заботящегося о народе, но и карающего виноватых;
- представительская функция: лидер выступает олицетворением, символом группы.

Лидер появляется в любой социальной группе, и малой, и большой. Рассмотрим *причины*, по которым возникают лидеры.

Многие исследователи исходили из ***естественного закона возникновения лидера***. Дело в том, что иерархическая организация присуща всем животным, живущим сообществами (стаями, стадами, прайдами, табунами и пр.). В человеческой группе любого масштаба рано или поздно выделяется лидер. (детские и подростковые группы, друзья и подружки. армейские и тюремные команды).

Великий древнегреческий философ **Платон** (427-347 гг. до н.э.) считал, что лидерами рождаются. Истинным вождём народа может стать только прирождённый лидер. Однако эту, дарованную богами, силу господства над людьми Платон полагал полезным усмирять и направлять разумом. Он призывал царей философствовать, а философов – царствовать. В его идеальном государстве, сконструированном в диалоге «Государство», правили философы.

Макс Вебер (1864-1920 гг.) также считал способность быть первым природой обусловленным качеством, выделяя харизматический тип господства и, соответственно, харизматический тип лидера. *Харизма* (гр.: божественный дар) теологический термин, означающий, что Дух Святой снизошёл на человека и даровал ему силу влиять на людей и повелевать ими.

Зигмунд Фрейд (1856-1939 гг.) полагал, что авторитет лидера в толпе подобен авторитету отца в семье. По его мнению, огромное большинство людей испытывает жгучую потребность в авторитетах, перед которыми они могли бы преклоняться, которые господствуют над ними, а иногда и дурно обращаются с ними. Все черты характера, которыми люди наделяют великую личность, считал З.Фрейд, являются отцеподобными чертами, и в этом отцеподобии и заключается до сих пор ускользавшая от нас сущность великой личности.

Некоторые политологи и политические деятели уверены в том, что лидера делает ***историческая ситуация***. Так, например, великий объединитель немецкой нации **Отто Бисмарк** (1815-1898 гг.) писал по этому поводу: «Мы не можем делать историю, мы должны ожидать, пока она сделается». Каждая конкретная историческая ситуация вызывает к жизни лидера определённого типа и масштаба.

Другие исследователи полагали, что, подобно тому, как свита делает короля, толпа создаёт себе кумира в образе лидера. Так, например, авторитетный российский социолог, автор знаменитого произведения «Герои и толпа» **Н.К.Михайловский** (1842-1904 гг.) считал, что героя создаёт толпа. В определённые моменты герой становится как бы центром толпы, аккумулируя её жизненную энергию, чувства, мысли, инстинкты и желания.

Попытаемся выделить основные ***условия*** появления политического лидера:

- ✓ во-первых, это наличие у человека личных выдающихся способностей (честолюбие, ум, компетентность, сила физическая и сила воли, целеустремлённость, красноречие). Эти качества особенно важны при выдвижении лидера на уровне первичного социума;
- ✓ едва ли не важнее первого условия оказывается условие второе, а именно: представления о лидере у массы, ***потребность в лидере***, готовность подчиняться ему; оба эти условия являются исторически первичными, ибо в полной мере они проявляются уже в первобытных и первичных коллективах;
- ✓ условием, формируемым развитой бюрократической системой, являются ***полномочия и сфера влияния*** лидера; именно они позволяют получать доступ к власти людям, по своим личностным характеристикам недостойным роли лидера в первобытном понимании этого слова;
- ✓ и, наконец, лидер невозможен без благоприятствующей ему конкретной ***исторической ситуации***. Только она, вкупе со всеми другими обстоятельствами, способна вознести обычного и ничем не примечательного, на первый взгляд, человека на гребень волны исторического процесса.

Конкретные исторические ситуации возносят на вершины власти людей с различными особенностями мышления и поведения. Рассмотрим некоторые разработанные известными учёными типологии политических лидеров.

Один из самых авторитетных исследователей политической проблематики **Никколо Макиавелли** (1469 – 1527 гг.) подразделял политических вождей на два типа: «лис» и «львов», исходя из применяемых ими методов управления. Позже, уже в конце XIX века, В.Парето построит на основе подхода Н.Макиавелли свою типологию элит. Мы описали её в соответствующем фрагменте данной лекции.

Уже упоминавшийся нами выше **Макс Вебер** в соответствии с тремя типами господства, выделял и три типа господствующего лидера.

Власть лидера ***традиционного типа*** опирается на традицию, обычай, привычку. Люди подчиняются такому лидеру, потому что так принято исстари, так делали их предки. Примерами этого типа лидера выступают отец, монарх, старший по возрасту.

Власть лидера ***харизматического типа*** опирается на наличествующие или (чаще) предполагаемые людьми особые сверхъестественные способности лидера.

Власть лидера ***легального типа*** опирается на силу и значение закона. Строго говоря, в этом случае люди подчиняются не личности, а той функции, которую эта личность исполняет в иерархической системе управления.

Современный американский политолог **Роберт Такер** выделяет следующие типажи лидеров:

1. лидер-***революционер*** не принимает идеалы общества, разрушает его, строит новое общество с новыми идеалами (ярким представителем такого типа лидера является В.И.Ленин);
2. лидер-***реформатор***, в целом, принимающий идеалы общества, однако стремится реформировать его (таков, например, Н.С.Хрущёв);
3. лидер-***консерватор*** стремится к сохранению существующего положения дел во что бы то ни стало (пример такого лидера – Л.И.Брежнев).

Имеются и иные типологии лидерства, разработанные не только политологами, но и социологами, психологами, а также специалистами по менеджменту. В зависимости от различных критериев, которые кладутся в основу типологии, выделяют следующие типы лидеров: «программист», «стратег», «универсал», «демократ», «автократ», «анархист» и пр.

4. Политическое поведение

Политическое поведение – это проявление любых форм политической активности людей.

В зависимости от субъекта политического поведения, оно подразделяется на индивидуальное, групповое и массовое.

В зависимости от степени организованности, политическое поведение бывает организованным и стихийным.

По своим последствиям политическое поведение оказывается как конструктивным, созидающим более благоприятные условия для общества, так и деструктивными, разрушительным, отбрасывающим общество назад.

По своему отношению к законам политическое поведение может быть легитимным и нелегитимным, экстремистским.

По отношению к существующему политическому режиму люди могут проявлять свою политическую активность в трёх видах:

- в соответствии с целями и интересами правящего режима – защита существующего строя;
- протестное политическое поведение – против существующего строя;
- индифферентное политическое поведение – нейтральное по отношению к существующему строю.

Все эти типы политического поведения, включая и протестное в рамках существующих законов, являются необходимыми для нормального развития политической системы и всего общества в целом, поскольку обеспечивают

адекватную обратную связь управляющей элиты с управляемой массой и тем самым снижает риск опасных для общества политических ошибок.

Наибольший интерес представляет массовое протестное поведение. Остановимся на этой форме политического поведения подробнее. Рассмотрим формы протестного поведения и готовность к ним на конкретном примере социологических опросов жителей Могилёвской области, проведённых Могилёвским институтом региональных социально-политических исследований.

Таблица 1 - Социодинамика протестного потенциала на Могилёвщине, в % от опрошенных.

Формы протестных акций, в которых считают возможным участвовать респонденты	**2002 г.**		**2003 г.**		**2004 г.**		**2005 г.**	
	Да	В исключительных случаях	Да	В исключительных случаях	Да	В исключительных случаях	Да	В исключительных случаях
Несанкционированные демонстрации	7,1	14,5	5,9	13,1	4,7	11,2	3,8	6,5
Забастовки	13,5	16,3	9,2	16,0	7,4	11,1	4,5	7,8
Митинги протеста	11,8	15,9	8,9	15,8	9,0	12,6	5,8	9,5
Голодовки протеста	2,5	7,4	3,3	6,5	2,6	5,1	2,0	2,6
Вооруженные выступления	2,5	4,0	2,4	4,4	1,6	3,8	1,5	1,4
Захват зданий	1,2	2,7	1,3	3,3	1,4	2,3	0,5	0,6
Блокирование дорог	1,8	4,4	1,6	4,9	1,2	2,9	1,1	2,3
Террористические акты	0,5	1,7	1,0	1,7	0,8	1,4	0,4	0,8
Захват заложников	0,5	1,3	1,1	1,4	0,7	1,2	0,5	0,9
Националистические погромы	1,2	1,7	1,4	2,4	1,2	1,7	1,2	1,1

Протестное политическое поведение, помимо перечисленных выше форм, может протекать в виде пикетирования государственных учреждений, различных актов гражданского неповиновения, а также в форме переворота, революции или стихийного бунта. Наиболее опасной для общества формой

протеста являются нелегитимные формы экстремисткого политического поведения, такие как террористические акты, вооружённые выступления, насильственный захват заложников, а также правительственных зданий и учреждений. Экстремистские формы протестного поведения не способствуют решению политических проблем, а только усугубляют их, провоцируя и оправдывая правительственные репрессии против легальной оппозиции.

ЛЕКЦИЯ 11. ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВО И ВЫБОРЫ. СРЕДСТВА МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ И КОММУНИКАЦИИ

1. Избирательное право. Основные функции и принципы избирательного права
2. Типы избирательных систем. Избирательная система Республики Беларусь. Референдум
3. Средства массовой информации и коммуникации (СМИ). Виды СМИ.
4. Политическое манипулирование. Избирательное мошенничество

1. Избирательное право. Основные функции и принципы избирательного права

Выборы являются основной процедурой, обеспечивающей функционирование демократии.

Выборы – это важнейший механизм функционирования демократии, мирный способ смены правящих элит, перадачи власти от одних индивидов другим посредством выражения волеизъявления народа.

Основными **функциями** выборов в политической системе общества являются следующие:

- креативная (от англ. create – создавать), или легитимизирующая функция заключается в том, что благодаря выборам формируются представительные и ряд исполнительных органов власти;
- выражение воли избирателей составляет суть функции делегирования народного суверенитета органам власти;
- контрольная функция обеспечивается тем, что периодические выборы позволяют народу контролировать исполнительные органы власти.

Выборы – это сложная процедура, которая строго регулируется специальным избирательным правом. Существуют международные избирательные стандарты, как универсальные, так и региональные, которым должно соответствовать национальное избирательное законодательство. К универсальным источникам международных избирательных стандартов относятся документы, принятые ООН. Самым важным документом универсального действия является **Всеобщая декларация прав человека,** принятая 10 декабря 1948 года. Статья 21 этого документа гласит: *«Каждый человек имеет право принимать участие в управлении своей страной*

непосредственно или через посредство свободно избранных представителей. Воля народа должна быть основой власти правительства; эта воля должна находить себе выражение в периодических и нефальсифицированных выборах, которые должны проводиться при всеобщем и равном избирательном праве, путём тайного голосования или же посредством других равнозначных форм, обеспечивающих свободу голосования».

Ещё одним важнейшим документом, регламентирующим национальное избирательное законодательство, является **Международный Пакт о гражданских и политических правах,** принятый в 1966 году, и вступивший в силу в 1976 году. Участники Пакта - 130 стран, в том числе и Беларусь, которая ратифицировала его ещё в 1973 году. Статья 25 Пакта провозглашает право гражданина *«без какой бы то ни было дискриминации ... и без необоснованных ограничений голосовать и быть избранным на подлинных периодических выборах, проводимых на основе всеобщего и равного избирательного права при тайном голосовании и обеспечивающих свободное волеизъявление избирателей».* Пакт обязателен для исполнения всеми странами, принявшими его.

Избирательное право бывает активным и пассивным.

Активное избирательное право означает, что гражданин имеет право избирать и отзывать в соответствии с прописанной законом процедурой своих представителей в законодательных и исполнительных органах власти, а также право участвовать в референдумах.

Пассивное избирательное право гражданина выражается в том, что он может быть избран сам в те или иные органы власти.

Избирательное право той или иной страны является демократическим, если оно удовлетворяет определённым принципам, прописанным в международных универсальных стандартах правового законодательства. Особо выделяются следующие **принципы** избирательного права.

- Принцип всеобщности избирательного права признаёт право избирать и быть избранными в идеале за всеми членами общества.
- Принцип свободного участия в выборах предоставляет каждому гражданину право участвовать или не участвовать в избирательном процессе.
- Принцип равного избирательного права означает, что у всех граждан должно быть равное количество голосов и равные условия для волеизъявления.
- Принцип тайного голосования обеспечивает избирателю благоприятные условия для его волеизъявления, избавляя от риска гонений за свой выбор.

Эти принципы чётко прописаны в основополагающих международных документах и должны неукоснительно выполняться национальными законодательствами. Однако в реальной политической жизни эти принципы далеко не всегда осуществляются в полном объёме. Рассмотрим лишь некоторые отклонения от перечисленных выше принципов.

В практике многих стран существуют ограничения как активного, так и пассивного избирательного права, девальвирующие принцип всеобщности. Эти ограничения называются *цензами*.

Только после Первой Мировой войны были допущены к избирательному процессу европейские женщины (во Франции – с 1944 года, в Италии – с 1945 года, в Швейцарии – только с 1971 года).

После Второй Мировой войны был отменён так называемый имущественный ценз, согласно которому избирать и избираться разрешалось только налогоплательщикам определённой суммы. И поныне в ряде стран (например, в Аргентине) для регистрации кандидата в президенты нужно предъявить доказательство об определённой сумме годового дохода как свидетельство того, что человек хочет стать президентом не для обогащения. Практически во всех странах существует возрастной ценз. В большинстве стран право избирать предоставляется гражданину, начиная с 18 лет. Однако, например, в Швейцарии и Японии активным избирательным правом обладают люди, достигшие 20 лет. Право быть избранным, как правило, предоставляется в более старшем возрасте. Ценз проживания или оседлости применяется в США (1-2 месяца), в Германии (3 мес.), во Франции (6 мес.), в Канаде (12 мес.). Из-за ценза оседлости, например, в США около 6 млн. человек не участвуют в выборах, т.к. живут в трейлерах. Миллионы сезонных рабочих также не участвуют в выборах. В некоторых странах нельзя избираться военнослужащим, священнослужителям и судьям. В Мексике исключаются из списков избирателей наркоманы, а в Голландии – лица, лишённые родительских прав. В Англии и в Индии не участвуют в выборах банкроты, лица, не годные к воинской службе, не платящие местных налогов и не имеющие работу в пределах округа.

Принцип равного избирательного права означает, что избиратель имеет один голос, и голос каждого избирателя равен голосу любого другого избирателя. Однако и этот принцип нарушается уже хотя бы тем, что избирательные округа не равны по численности, что придаёт различный «вес» голосам избирателей. Это нарушение вынужденное, но существуют и намеренные отклонения от этого принципа: В Бангладеш, например, 10 процентов мест в парламенте резервируются за женщинами. В Индии верхняя палата парламента резервирует 1/12 мест для лиц с высшим образованием и ещё 1/12 – для учителей.

Принцип свободных выборов означает, что избиратель сам решает, участвовать ему в выборах, или нет. В англосаксонской правовой системе существует правило: если в выборах участвует хотя бы один избиратель, выборы признаются состоявшимися. Однако в некоторых странах (например, в Австралии, Бельгии, Греции, Венесуэле, Италии) используется принудительное голосование. Активно применяются различные меры морального и материального стимулирования электоральной активности. Так, например, в Италии в документах не участвующего в выборах выставляется надпись «Не голосовал».

Принцип тайного голосования нарушается в штате Колорадо, где на бюллетене для голосования ставится цифра, совпадающая с номером избирателя по списку. В штате Южная Каролина избиратель получает бюллетень только после того, как говорит, за кого будет голосовать. В Великобритании все бюллетени имеют номера. Это делается для того, чтобы

исключить вброс сфальсифицированных бюллетеней, однако принцип тайного голосования все же нарушается. В ряде европейских стран допускается голосование по почте (в Швейцарии, Великобритании, Дании) или по доверенности (в Бельгии и Голландии), что также противоречит принципу тайного голосования.

Вообще в мире известно более 50 различных цензов – ограничений избирательного права.

2. Типы избирательных систем. Избирательная система Республики Беларусь. Референдум

Избирательные системы и процессы являются центральной характеристикой демократии. Они обеспечивают легитимность существующим государственным органам, определяют возможность граждан влиять на власть. Вместе с тем, избирательные системы могут стать средством манипуляции волеизъявлением населением. Высокие принципы реализуются в конкретной процедуре. А от того, как считают голоса и каким образом распределяют мандаты на правление, зависит очень многое и в политической системе, и в самом обществе. Этими обстоятельствами и обусловлено включение данного вопроса в тематику лекции.

Избирательная система – это совокупность утверждённых законом норм, правил и приёмов, регламентирующих подведение итогов голосования и распределение мандатов на власть, на основе чего и формируются избираемые населением органы государственного управления.

Избирательные системы различаются тем, какую долю голосов избирателей они считают достаточной для обеспечения победы в избирательном процессе. Существует три основных типа избирательных систем, а также смешанная.

Плюральная (лат. pluralis множественный) система исходит из победной достаточности относительного большинства голосов, когда побеждает любой кандидат, набравший хотя бы на один голос больше других. Иногда эту систему именуют мажоритарной в один тур, или мажоритарной с относительным большинством. Чаще всего эта система применяется тогда, когда «разыгрывается» только один мандат. Плюральная система отличается простотой и относительной дешевизной, поскольку не предполагает возможности второго тура голосования. Данная система применяется в 68 странах мира. Чаще всего она используется при выборах президента (США, Исландия, Венесуэла и др.). Иногда она используется при выборах депутатов нижней палаты парламентов (Великобритания, Индия, Канада, США, Япония и др.). В этом случае обычно борьба идёт за один мандат. Но в 13 странах мира практикуется плюральное голосование в многомандатных округах. В этом случае избиратель голосует не один раз, а столько, сколько распределяется мест в тот или иной орган власти.

Мажоритарная (фр. majorette большинство) избирательная система считает победителем того, кто набрал абсолютное большинство голосов пришедших на выборы избирателей (50% +1 голос). Если в первом туре победитель не определился, проводится второй, в котором обычно участвуют два первых кандидата. Второй тур проводится по плюральной системе, при которой побеждает кандидат, набравший относительное большинство голосов. Эта система используется в большинстве стран мира при избрании президента на всеобщих выборах.

Пропорциональная избирательная система является наиболее распространённой при выборах парламентов. Она позволяет избежать сверхпредставленности или непредставленности в парламенте тех или иных групп населения. Смысл системы состоит в пропорциональном распределении мест в парламенте в соответствии с полученными партиями голосами. Пропорциональная система используется при выборах по многомандатным округам. Партии выдвигают открытые списки кандидатов от этой партии (избиратель голосует за тех или иных представителей партии) или закрытые списки (избиратель голосует за партию в целом). В рамках пропорциональной системы используется несколько процедур распределения мест в соответствие с поданными голосами: Как правило, применяется метод распределение мест по наибольшему остатку в соответствии с квотой Хара, по которой вычисляется количество голосов, необходимых для получения одного мандата. Мандаты распределяются в соответствии с тем, сколько квот приходится на ту или иную партию, принимавшую участие в выборах. Оставшиеся от распределения по квотам голоса распределяются по наибольшим остаткам. Например, в четырёхмандатном округе 20 тысяч избирателей проголосовали за списки четырёх партий А, Б, В, Г. Квота Хара вычисляется так: 20000/4 = 5000 голосов. Покажем, как распределяются мандаты в соответствии с набранными голосами избирателей.

Таблица 1 – Распределение мандатов при пропорциональной избирательной системе методом наибольших остатков

.

Партии	Голоса	Квота	Места	Остаток	Места по остатку	Всего мест
А	8200	5000	1	3200	1	2
Б	6100	5000	1	1100	0	1
В	3000	5000	0	3000	1	1
Г	2700	5000	0	2700	0	0
Всего	20000	5000	2		2	4

В итоге партия А получила два мандата, а партии Б и В – по одному.

Пропорциональная избирательная система более сложная и дорогая по сравнению с плюральной и мажоритарной системами, Зато она позволяет принять участие в государственных органов не одной выигравшей стороне, а и большинству политических сил, проигравших выборы.

Смешанные избирательные системы строятся на сочетании других избирательных систем. Они используются для того, чтобы сочетать преимущества мажоритарной (выбор конкретного лица) и пропорциональной (максимальное представительство) избирательных систем. В смешанных системах выборы проводятся одновременно в многомандатных округах по партийным спискам и в одномандатных округах по правилу относительного или абсолютного большинства. В России, например, 225 депутатов Государственной Думы избираются по партийным спискам в едином федеральном округе по пропорциональной системе и 225 депутатов – по одномандатным спискам по мажоритарной системе. Смешанные избирательные системы используются, как правило, при формировании нижних палат парламентов. Помимо России, такая система практикуется в Германии, Италии, Японии и др.

В современные демократических странах делается всё, чтобы дать возможность принять участие в работе выборных органов власти представителям как можно большего числа социальных групп населения. Однако в реальной практике избирательного процесса этому принципу далеко не всегда удаётся следовать. Чаще всего этому препятствуют дефекты самой избирательной системы. Например, выборы в одномандатных округах, проводимые с использованием плюральной или мажоритарной избирательных систем оставляют за бортом власти значительную часть населения уже по той причине, что мандат получает только выигравший кандидат. Даже пропорциональная избирательная система далеко не всем политическим силам обеспечивает представительство в законодательных органах власти. В приведённом выше примере партия Г, набравшая 13,5% голосов избирателей, не получила ни одного мандата. Это так называемый ***электоральный порог***, который фиксирует минимум поддержки, которая необходима партии для представительства в парламенте. Чаще всего этот порог обусловлен методикой распределения мандатов. Но иногда законодатель специально вводит *легальный электоральный порог* для того, чтобы ограничить участие в парламенте мелких партий, зачастую дестабилизирующих работу законодательных органов. Такие пороги законодательно существуют в Германии (5%), Франция (5%), Нидерландах (4%), Израиле (1%), России (5%, планируется 7%), Грузии (7%).

Тот или иной тип избирательной системы формирует определённый тип партийной системы. Эту взаимосвязь описал ещё в 1945 году Морис Дюверже. Позже его наблюдения получили статус **«законов Дюверже»**.

Пропорциональное представительство склонно вести к формированию многих независимых партий.

Мажоритарная система в два тура склонна вести к формированию многих партий, которые связаны друг с другом.

Правило плюральности склонно производить двухпартийную систему.

Более подробно эту взаимосвязь мы предполагаем прокомментировать в соответствующей части курса.

Избирательная система Республики Беларусь

Основу избирательного права Республики Беларусь составляет Конституция (Раздел 3 «Избирательная система. Референдум», ст. 64-78), а также ряд законов.

В Республике Беларусь действует мажоритарная избирательная система как для выборов Президента, так и при формировании законодательных ветвей власти любого уровня. Все депутаты Национального Собрания и депутаты местных Советов избираются по округам. Всего 110 округов для выборов в Палату представителей. Необходимо участие не менее 25% избирателей, внесённых в списки для голосования. Победителем признаётся кандидат, набравший не менее 50%+1 голос пришедших на выборы. Во втором туре для победы необходимо набрать не менее четверти (25%+1) голосов избирателей, пришедших на выборы. По мажоритарной системе избирается и Президент страны. Выборы признаются состоявшимися, если в них приняли участие 50% избирателей, включённых в списки. Победитель должен набрать не менее 50%+1 голос. Если в первом туре этого не произошло, через две недели проводится 2-й тур между двумя первыми кандидатами. Во втором туре достаточно набрать простое большинство голосов, при условии, что количество голосов, поданных «за», больше, чем количество голосов, поданных «против».

Право избирать и быть избранными обладают не все граждане Беларуси. Всех избирательных прав лишены две категории граждан. Во-первых, это лица, по приговору суда признанные недееспособными. Из этого следует, что гражданин не может быть отстранён от участия в выборах только на том основании, что он серьёзно болен, состоит на учёте или находится на излечении в психоневрологическом учреждении. Во-вторых, не имеют права избирать и быть избранными лица, содержащиеся в местах лишения свободы и отбывающие наказание за совершённые уголовные преступления. Это должно быть признано вступившим в силу приговором суда. Кроме того, активного избирательного права лишены лица, содержащиеся под стражей. Они не лишаются права избираться.

В беларуском законодательстве существуют возрастные ограничения пассивного избирательного права, которые проявляются в том, что депутат местного совета может избираться с 18 лет, депутат парламента – с 21 года, а Президент – с 35 лет. Закон не даёт право избираться на пост Президента Беларуси лицам, не проживавшим на территории Беларуси в течение 10 лет непосредственно перед Выборами.

Кроме того, кандидатами в местные совета не могут быть люди с непогашенной судимостью, а также имеющие административное взыскание, налагаемые в судебном порядке.

При формировании верхней Палаты Национального собрания действует не прямое, а ***косвенное избирательное право***: граждане избирают выборщиков – депутатов областного совета, а те в свою очередь, избирают по восемь депутатов Совета Республики от каждой области и от города Минска. Ещё восемь депутатов Совета Республики назначает Президент.

В Беларуси граждане России имеют право избирать депутатов в местные советы.

Референдум

Самой демократичной формой волеизъявления народа является референдум. Референдум – это всенародное голосование по важнейшим вопросам государственной и общественной жизни, одна из процедур непосредственной демократии.

Первый известный референдум (опрос народа) был проведён в 1449 году в Берне (Швейцария). Однако исторически это довольно распространённое явление, известное во всех национальных культурах (например, вече новгородское). В Швеции с 1800 года проведено более 300 референдумов различного уровня.

Удивительно, но в стране либеральной демократии - в США общенациональных референдумов вообще ни разу не проводилось. Положение о референдумах отсутствует в Конституциях Бельгии и Нидерландов. Дело в том, что у противников референдумов есть немало доводов против него.

Референдум таит опасность тирании большинства. Например, Гитлер в течение пяти лет с 1933 по 1938 гг. провёл пять референдумов, укрепив с их помощью собственную власть. И современные авторитарные лидеры, такие как Саддам Хуссейн, Туркмен-баши Ниязов, также проводили референдумы о продлении своей власти:

В условиях отсутствия реальной политической конкуренции и монополии в сфере массовой коммуникации существует большой риск манипуляции мнением людей или даже прямой подтасовки результатов референдума.

Референдум может спровоцировать раскол в обществе, в том случае, если голоса на нём распределятся примерно поровну.

Носителем истины часто оказывается интеллектуальное меньшинство, которое на референдуме очень рискует проиграть.

И, наконец, проведение референдумов требует больших затрат.

Таковы аргументы противников всенародных голосований. Однако многовековой опыт референдумов, например, в Швейцарии доказывает то, что народ способен ответственно решать важные проблемы. Так, в середине 90-х годов прошлого столетия швейцарцы на референдуме решали, стоит ли снизить пенсионный порог. Предложение, на первый взгляд, было очень заманчивым, однако люди проголосовали против, справедливо подсчитав, что это привело бы к повышению налогов.

Референдумы могут носить обязательный и консультационный характер. Решение, принятое на обязательном референдуме, никто не может отменить.

В беларуской Конституции предусмотрено проведение референдумов. И это право народ реализует. Референдум в нашей стране может быть назначен

- по инициативе Президента,
- по предложению палат Национального собрания,
- по предложению не менее 450 тыс. граждан Беларуси (не менее 30 тыс. от каждой области и г. Минска).

Возможны у нас и местные референдумы, правда, пока ни одного проведено не было. Местные референдумы назначаются соответствующими органами власти регионов, либо по предложению не менее 10% граждан, обладающих избирательным правом и проживающих на этой территории.

3. Средства массовой информации и коммуникации (СМИ). Виды СМИ

Средства массовой информации это учреждения, профессионально занимающиеся созданием и передачей информации с использованием различных технических средств в общее, публичное пользование. Средства массовой информации выступают одним из важнейших институтов политической системы современного общества, поскольку они позволяют не только информировать население, но и манипулировать мнениями и, что самое важное, - его электоральными оценками. Очевидно, что особенно сильно возрастает роль и значение СМИ в демократическом обществе, в котором судьба правящей элиты зависит от волеизъявления электората.

Основные **признаки** средств массовой информации:

- наличие технических средств, обеспечивающих производство, распространение и потребление информации;
- высокая общественная_значимость информации;
- наличие массовой аудитории;
- нормативность с правовой точки зрения (СМИ регистрируются в соответствующих органах), по времени (периодичность) и по формату информации, подаваемой в структурированном виде.
- вариативность информации выражается, с одной стороны, в многоканальности СМИ, а с другой, - в разнообразии точек зрения на одну и ту же проблему.

Средства массовой информации различаются по различным основаниям.

По используемым техническим средствам передачи информации:

- печатные (газеты, журналы, бюллетени);
- электронные, в том числе аудио (радио) и видео (телевидение, кинематограф), а также Интернет и мобильная связь, которые в последнее время особенно бурно развиваются в качестве средств массовой коммуникации.

По периодичности изданий:

- СМИ постоянного информирования (новостные радиоканалы и телеканалы, Интернет);
- СМИ ежедневной периодичности;
- СМИ еженедельной периодичности;
- СМИ ежемесячной периодичности;
- Ежегодные СМИ.

По масштабу распространения информации:

- всемирные (например, бюллетени ООН, каналы CNN, Euronews);
- центральные (в масштабе одной страны);

- местные (областные, районные, городские, поселковые, сельские).

По количеству тиражируемой информационной продукции:

- многотиражные СМИ ориентируются на максимально возможную аудиторию;
- малотиражные СМИ (газеты, локальные радиосети) обычно функционируют на отдельных предприятиях, организациях и учреждениях.

По отношению к государственной власти:

- проправительственные, отстаивающие интересы правящей элиты;
- оппозиционные, отражающие интересы конкурирующей за власть контрэлиты.

По политической направленности:

- СМИ «левой» политической ориентации;
- СМИ «правой» политической ориентации;
- СМИ центристской политической ориентации.

По форме собственности:

- СМИ государственной формы собственности;
- СМИ общественной формы собственности (например, телеканал ВВС в Великобритании);
- СМИ коллективной формы собственности, когда то или иное издание принадлежит коллективу сотрудников;
- СМИ могут находиться в собственности той или иной корпорации или фирмы;
- СМИ частной формы собственности.

По своему престижу_СМИ разделяются публикой на:

- солидные, авторитетные,
- так называемые «жёлтые» издания, специализирующиеся на «горячих» фактах с низкой степенью достоверности.

Очень разнообразны СМИ по тематике предлагаемой информации, сколько-нибудь полно перечислить которую вряд ли возможно.

Роль средств массовой информации в современном обществе всё больше и больше повышается. Это обусловлено тем, что в глобализирующемся мировом сообществе массовая коммуникация и её средства играют чрезвычайно важные **функции**. Ниже мы приведём основные из них.

- Информационная функция, проявляющаяся в описании событий, происходящих в мире во времени (т.е. в прошлом, настоящем и будущем) и в пространстве (т.е. в различных сферах общества и природы).
- Познавательно-культурологическая функция позволяет человеку оперативно познавать окружающий его мир.
- Функция социализации, воспитания и образования, начиная от простого общения и завершая технологией обучения и консультирования с использованием Internet.
- Функция управления общественным мнением широко используется для сознательного и целенаправленного формирования у населения

необходимых социальных норм, общественных установок и ориентаций. Эта функция особенно востребована в период массовых политических акций, таких как выборы, идеологически или экономически обусловленные кампании и т.п.

- Критическая функция средств массовой информации позволяет выявлять социально значимые проблемы, а также ошибки и недостатки властвующей элиты, что способствует совершенствованию всего общества и его политической системы.

Без массовой коммуникации, а также без средств её производства, тиражирования и доставки к потребителю невозможно само общество. Именно массовая коммуникация интегрирует общественные институты в единую социальную целостность. Но политика и политолога средства массовой коммуникации интересуют в первую очередь с точки зрения их влияния на общественное мнение. А влияние массовой коммуникации на общественное мнение в современном обществе, в котором газеты, радио, телевидение, интернет и мобильная связь проникли буквально в каждый дом, является определяющим. Стал уже банальным трюизмом тезис о том, что обладание средствами массовой информации обеспечивает обладание властью. Об этом знал ещё В.И.Ленин, который в октябре 1917 года сначала приказал взять почту, телефон и телеграф, а уже потом – Зимний дворец.

Система массовой коммуникации и средства массовой информации являются важнейшим фактором формирования общественного мнения вообще и электоральных установок, в частности. В любом современном обществе существует и динамично развивается целая индустрия управления и манипулирования общественным мнением. Довольно прибыльно практикуют официальные о полуофициальные организации, специализирующиеся на формировании public relations (общественные отношения, общественные связи). Спрос на услуги таких организаций неизмеримо возрастает в период предвыборных кампаний. Не обходится тут и без так называемого «чёрного PR» - целой технологии избирательного мошенничества. О некоторых приёмах такого мошенничества мы расскажем в следующем сюжете.

4. Политическое манипулирование. Избирательное мошенничество

Избирательным мошенничеством называется умышленное нарушение законодательства о выборах с целью добиться незаконного и неправомерного результата. Суть мошенничества – искажение результатов выборов. Конкретных способов фальсификации результатов голосования очень много. Попытаемся перечислить лишь некоторые из них.

На предварительной стадии, ещё до процедуры голосования часто используются подкуп избирателей, от примитивных раздач продуктовых пакетов и денег на митингах, до повышения пенсий и стипендий как раз накануне выборов. Этот метод столь же стар, сколь стара и сама демократия. Ещё во времена республиканского Рима известны случаи, когда на площади перед форумом стояли столы кандидатов на тот или иной пост, за которыми скупались голоса римлян.

Иногда дешевле не подкупать избирателей, а запугать их. В качестве угроз обычно используется перспектива гражданской войны или экономического кризиса в случае прихода к власти оппонента. Находящийся у власти кандидат имеет возможность использования так называемого «административного ресурса», когда в зависимость от результатов голосования ставится работа и успешность карьеры, оказание услуг и т.д.

Мастера «чёрного PR» используют множество приёмов дискредитации политических оппонентов, от банальной лжи, вбрасываемой через контролируемые СМИ, до регистрации кандидатов-двойников противника по фамилии, имени и отчеству.

Однако все уловки и хитрости на предварительной стадии перед голосованием не дают гарантии успеха. Ведь избиратель может сохранить своё собственное мнение и реализовать его голосованием в закрытой от посторонних глаз кабинке. Такие гарантии может обеспечить мошенничество с избирательными бюллетенями и с протоколами итогов голосования. Самым простым (при условии полного контроля избирательной комиссии и при отсутствии наблюдателей) является подмена избирательных бюллетеней. Досрочное голосование, если не обеспечена должная охрана сохранности урн для голосования, создаёт возможность для такого рода мошенничества. С этой же целью используются и почти гоголевские «мёртвые души», когда списки избирателей намеренно не обновляются и вместо умерших избирателей голосуют члены избирательных комиссий. Возможен и банальный вброс лишних бюллетеней, число которых превышает количество зарегистрированных избирателей, но при этом достигаются нужные политическим мошенникам проценты. К сожалению, реальностью остаётся и подмена протоколов избирательных комиссий с искомыми соотношениями избирательских предпочтений. Такое, особенно наглое мошенничество, облегчается ещё и тем, что бюллетени голосований долго не хранятся, поэтому проверить реальность протоколов по прошествии какого-то времени уже не представляется возможным.

Избирательное мошенничество является особо опасным уголовным преступлением против народа, поскольку, по сути, отменяет народный суверенитет. Непреодолимым для политических мошенников может стать только высокая политическая культура людей.

ЛЕКЦИЯ 12. ПОЛИТИЧЕСКИЕ КОНФЛИКТЫ

1. Понятие и типология политических конфликтов
2. Применение насилия в политике. Терроризм.
3. Методы предотвращения, регулирования и решения политических конфликтов. Компромисс и консенсус.

1. Понятие и типология политических конфликтов

Слово конфликт происходит от латинского глагола «*conflictus*», который в переводе на русский язык означает столкновение, противостояние,

противоборство. У конфликта имеется множество определений, которые дают этому важному в жизни человека и общества явлению представители различных наук. В психологии под **конфликтом** понимают ***«столкновение противоположно направленных целей, интересов, позиций, мнений или взглядов оппонентов или субъектов взаимодействия».*** В связи с этим можно дать определение конфликту как одной из форм человеческого взаимодействия, в основе, которой лежат различного рода реальные или иллюзорные, объективные и субъективные, в различной степени осознанные противоречия между людьми, с попытками их разрешения на фоне проявления эмоций. Нас больше интересуют социально-политические конфликты. Социолог и политолог Льюис Козер даёт им следующее определение: *«Социальный конфликт – это борьба за ценности, статус, власть и ресурсы, в ходе которой оппоненты нейтрализуют, наносят ущерб или устраняют своих соперников»*. Российский политолог Тощенко Ж.Т. предлагает следующее определение политического конфликта: «*Конфликт – это проявление объективных или субъективных противоречий, выражающееся в противоборстве сторон»*. Легко заметить общее во всех этих определениях конфликта фиксируется участие в нём как минимум двух сторон (это могут быть отдельные индивиды, социальные группы, организации, страны и группы стран), обладающие различающимися или даже противоположными интересами, как правило, проявляющимися в притязании на материальные, властные или статусные ресурсы.

Политические конфликты являются разновидностью социальных конфликтов. Их специфика состоит в том, что политический конфликт разгорается из-за власти. Одни борются за власть, а другие её пытаются сохранить за собой. Однако разделение социальных и политических конфликтов весьма условно, поскольку борьба за власть не исключает, а предполагает борьбу и за доступ к материальным благам, высокому престижу и статусу. Поэтому политические и социальные конфликты мы будем понимать как синонимы в том смысле, что все политические конфликты являются социальными, однако не все социальные конфликты можно принять за политические.

Отношение различных учёных к конфликтам в жизни человека определялось их пониманием природы самого человека. В социальной науке разработаны две концепции человека

Первая традиция, восходящая к Платону и Аристотелю, Гегелю и Парсонсу, трактует Homo sapiens как человека политического (сотрудничающего). На основе этой философской традиции возник ***структурно-функциональная трактовка*** социально-политического конфликта. В рамках этого подхода социальной конфликт воспринимается в качестве ненормального и вредного для общества явления, как признак социальной болезни. Ради обеспечения стабильности общества с социальными конфликтами необходимо бороться и устранять их из сферы нормальных социальных отношений. Средства борьбы с социальными конфликтами:

- удовлетворение потребностей большинства населения
- эффективное воспитание членов общества
- обеспечение совпадения индивидуальных и общественных интересов
- эффективное противодействие радикализму и экстремизму

Такой подход получил название «***теории порядка***» (Т.Парсонс).

Другая концепция, которая нас интересует больше, учитывая тему лекции, воспринимает Homo sapiens как человека враждующего с себе подобными, в полном соответствии с латинской формулой: «homo homini lupus est». Такой подход в середине XX века оформился в «***теорию конфликта***» (Л. Козер). Философской основой этого подхода стали взгляды английского мыслителя Томаса Гоббса (1588-1679), который охарактеризовал взаимоотношения людей как «войну всех против всех». Схема рассуждений Т.Гоббса такова. Бог создал всех равными. Но именно это является основой конфликта, поскольку «*из равенства способностей возникает равенство надежд... Вот почему, если два человека желают одной и той же вещи, которой, однако, они не могут обладать вдвоем, они становятся врагами. На пути к достижению их целей... они стараются погубить или покорить друг друга*» («Левиафан». С. 94). Т. Гоббс выделял три основные причины конфликта: соперничество, недоверие, жажда славы. Чтобы избежать самоуничтожения, люди вынуждены заключать Договор, лежащий в основе возникновения государства. Государство оказывается охранителем людей от них же самих.

Некоторые учёные исходили из идеи об инстинктивной основе межиндивидуальных и социальных конфликтов. Так, например, видный социолог Г. Зиммель (1858-1918) в работе с характерным названием «Человек как враг» говорил об априорном инстинкте борьбы, а ещё более известный Зигмунд Фрейд основывал все человеческие бессознательные мотивации на двух потребностях: на агрессии и на влечении к продолжению рода.

На этой основе произошло становление позитивной конфликтологии – науки о конфликтах, в том числе и о политических. Конфликт в рамках этой науки понимается как один из видов социального взаимодействия, наряду с ***соревнованием, приспособлением и ассимиляцией***. Конфликт – один из важнейших факторов социального развития. Уже упомянутый нами Г.Зиммель – родоначальник специальной теории конфликта – считал социальные конфликты чрезвычайно полезными для общества, поскольку не дают социальному организму закоснеть, открывают дорогу инновациям и, таким образом, способствуют его развитию. Особенно важна борьба (в виде конкуренции) в сфере экономики, где она специально поддерживается как перманентное состояние, стимулирующее снижение цен и качество продукции.

Русский учёный В. М. Бехтерев (1857-1927), равно как и основатель социологической школы инстинктивизма У. Мак-Дуголл (1871-1938), считали, что наряду с законом тяготения и сотрудничества, общественная жизнь подчиняется и закону отталкивания и борьбы. Ни одно общество, по их

мнению, не может избегнуть ни конкуренции, ни соперничества, ни борьбы, Но в этом-то и заключается залог его развития.

Другая социологическая школа, исходящая из принципа социальной борьбы – социал-дарвинизм в лице её основателя Г. Спенсера (1820-1903) – полагала, что благодаря конфликтам осуществляется тот социальный отбор, который дает развиваться социально полезным учреждениям, и устраняет из социального обихода нежизнеспособные социальные институты.

Итак, социальные (включая и политические) конфликты не только неизбежны, но и полезны для общества. Если подавлять конфликты, то это может привести или к революциям и бунтам, или к застою. Дело в том, что сама социальная борьба не подавляется. Подавить можно лишь её наиболее открытые, честные формы. Сама же борьба за власть и ресурсы будет продолжаться, но уже в форме тайных интриг, что, как правило, ведет к победе «худших», а не «лучших». Если социальные конфликты рационально улаживать, то общество, скорее всего, будет развиваться по логике эволюционного развития, на основе главенства «лучших» – победителей в честной борьбе.

Современные концепции социально-политического конфликта характеризуются следующими общими чертами. Во-первых, противоположность интересов правящих и управляемых является неизбежной. Во-вторых, конфликт признаётся нормальным социальным явлением. Один из представителей современной конфликтологической парадигмы Р. Дарендорф (род. 1929 г.) уверен в том, что не наличие, а отсутствие конфликтов является чем-то удивительным и ненормальным. Повод к подозрительности, по его мнению, возникает тогда, когда обнаруживается общество или организация, в которых не видно проявлений конфликта. Конфликтологический подход призывает не бороться с конфликтами уже хотя бы потому, что борьба с конфликтами бесполезна. Боле того, социальные конфликты полезны, т.к. способствуют развитию общества. Поэтому ради обеспечения динамики развития общества социальные конфликты можно и нужно регулировать, направлять в полезное русло и даже искусственно моделировать их (в виде соревнования на предприятии, конкуренции на рынке, конкурсов проектов в науке).

Социально-политический конфликт выполняет важные позитивные **функции**.

– Конфликты стимулируют динамику общественного прогресса;

– Конфликты с внешними врагами помогают сплотиться социальной организации и обществу в целом.

– Конфликт способствует социальной самоидентификации. Люди осознают себя в качестве отдельного социума (группы, класса, нации) лишь противопоставляя себя другим группам, классам и нациям.

– Уже упоминавшийся нами основатель теории конфликта Л.Козер считал конфликты залогом единства и стабильности общества. Его аргументация такова: чем больше в обществе различных конфликтов, тем более сложным является это общество, тем сложнее его разделить. Чем

больше независимых друг от друга конфликтов, тем стабильнее общество (по аналогии с броуновским движением микрочастиц).

– Конфликт служит выражением неудовлетворенности или протеста, информированию конфликтующих сторон об их интересах и потребностях.

– Конфликт способен, как это ни парадоксально звучит, улучшить морально-психологический климат в обществе, коллективе. Как выразился М. Вебер, «*конфликт очищает*».

– Конфликт является сильнейшим катализатором трудовой или иной деятельности. Чтобы убедиться в этом, стоит сравнить, как проходит семинар по одной и той же теме в обычных условиях и в формате дискуссии, которую можно считать разновидностью управляемого конфликта.

– Компенсаторная функция конфликта проявляется в том, что конфликт (в том случае, если он не затрагивает важных интересов) способен отвлечь человека или целое общество от реальных насущных проблем. Серьёзные политологи уверены в том, что незатухающий кризис в Чечне необходим правящей элите России для того, чтобы компенсировать революционную энергию обездоленных масс.

Обратим внимание на основные **признаки** конфликта.

В конфликте участвуют как минимум две стороны (даже в случае внутриличностного конфликта легко заметить раздвоение личности).

Интересы сторон сильно различаются, а чаще всего они противоположны, нередко доходя до антагонистической стадии непримиримой враждебности.

Для конфликтующих сторон характерен враждебный фон взаимоотношений.

Рациональная цель любого конфликта состоит в удовлетворении своих интересов. Однако часто рациональная цель уступает место иррациональной цели, которая выражается в желании нанести вред, поражение противной стороне. Иррациональный характер такой ориентации выражается в том, что она зачастую достигается в ущерб собственным интересам.

Субъектами политических конфликтов могут выступать индивиды (лидеры элит, партий, государств), малые социальные группы (элиты, кланы, группы заговорщиков и т.п.), большие социальные группы (слои, сословия, классы, нации), а также государства и группы государств.

В зависимости от функций, которые та или иная сторона выполняет в конфликте, его участники подразделяются на «подстрекателей», «пособников», «организаторов» и «посредников».

Типология политических конфликтов может строиться на самых разных основаниях. В зависимости от того, какие субъекты участвуют в конфликтах, последние различаются на:

- межиндивидуальные;
- групповые;
- классовые;
- межнациональные;

- межгосударственные;
- конфликты всемирного масштаба (мировые войны).

По динамике развития:
- разрастающиеся;
- хронические;
- угасающие.

По остроте протекания:
- антагонистические;
- неантагонистические.

По применяемым средствам борьбы:
- вооружённые;
- экономические санкции;
- идеологическое воздействие.

По целям и последствиям:
- не затрагивающие основ режима;
- изменяющие основы социально-экономического строя.

Можно проследить три аспекта проблем политической власти в конфликтах общества:

– конфликты в самой власти, противоборство между различными политическими силами за обладание властью;

– роль власти в конфликтах в других сферах жизни общества, которые как-то влияют на основы существования самой власти;

– роль государственной власти как посредника в неполитических конфликтах (экономических, юридических, межнациональных и т.п.).

Основные конфликты в сфере власти в современных условиях выступают как:

- конфликты между ветвями власти (законодательной, исполнительной, судебной);
- конфликты внутри парламента;
- конфликты между политическими партиями и движениями;
- конфликты между звеньями управленческого аппарата и др.

Они могут проявляться как межнациональные, социально трудовые и политические конфликты и чаще всего вызываются последствиями экономических и политических реформ.

Крайние формы протекания политического конфликта сопровождаются применением средств вооружённого насилия. Это – война, гражданская война, акты политического терроризма и экстремизма.

2. Применение насилия в политике. Терроризм

Политика и насилие неразрывно связаны между собой. Политика есть одна из форм существования насилия (меньшинства над большинством или наоборот). А насилие является одним из самых распространённых методов взаимодействия различных политических субъектов. Этим и обусловлено наше специальное обращение к проблемам применения насилия в политике.

Типология политического насилия (по П. Уилкинсону).

– Внутриобщинный (с целью защиты или продвижения групповых интересов в конфликте с соперничающей этнической или религиозной группой).

– Протестующий (выражающий гнев или протест; может быть использован для побуждения властей к устранению недовольства).

– Репрессивный (для подавления действительной или потенциальной оппозиции).

– Оппозиционный (направленный против правящей элиты).

– Террористический (систематические убийства и разрушения, а также угрозы убийств и разрушений для устрашения властей и населения для достижения политических целей).

– Революционный и контрреволюционный (для свержения или сохранения существующего режима).

– Война.

Для политолога особый интерес представляет потенциал насилия протестующей народной массы. Широкие народные массы, вставшие на путь применения насилия, являются без преувеличения решающей политической силой, противостоять которой, как показывает история, не может никто.

Основными переменными (**характеристиками**) политического насилия масс являются:

- масштаб социального участия в политическом насилии,
- разрушительность, интенсивность политического насилия,
- длительность, продолжительность политического насилия.

Стадии развития политического насилия масс:

- Развитие неудовлетворённости;
- Политизация этой неудовлетворённости;
- Реализация неудовлетворенности в политическом насилии.

Формы политического насилия:

- Беспорядки. Относительно спонтанное политическое насилие с реальным и значительным участием населения. Включает в себя политические забастовки, бунты, политические столкновения и локальные восстания.
- Заговор. Высокоорганизованное политическое насилие с ограниченным участием населения. Включает в себя организованные террористические акты политического характера, маломасштабный терроризм, маломасштабные партизанские войны, перевороты и мятежи.

- Внутренняя война. Высокоорганизованное политическое насилие с широкомасштабным участием населения, предназначенное для свержения режима или уничтожения государства. Сопровождается обширными актами насилия. Включает в себя широкомасштабный терроризм, партизанскую войну, гражданскую войну и революцию.

Базовым побуждающим условием политического насилия «снизу» выступает высокая степень социальной неудовлетворённости теми или иными сторонами жизни.

Социальная неудовлетворённость, в свою очередь, определяется соотношением социально обусловленных статусных притязаний индивидов, с одной стороны, и реальных возможностей их осуществления, – с другой. Если возможности человека соответствуют или превышают его ожидания, он оценивает ситуацию положительно и чувствует себя удовлетворённым. Если же его наличных возможностей (личностных или социальных) недостаточно для удовлетворения законных притязаний, тогда ситуация оценивается негативно и он чувствует себя недовольным.

Для обозначения социальной неудовлетворённости используется понятие депривация (от англ. «*deprivation»:* лишение, утрата). В современном обществе речь, как правило, идёт не об абсолютной депривации, когда индивид лишён возможности удовлетворять базовые витальные потребности, а об *относительной депривации*, возникающей из-за травмирующих психику расхождений в оценках между социальными притязаниями индивида и наличными возможностями их достижения.

Относительная депривация определяется как воспринимаемое индивидом расхождение между своими ожиданиями и возможностями.

Социальные ожидания (экспектация) – это те блага (ценности), на которые человек, по его мнению, имеет право претендовать.

Социальные возможности – это те блага (ценности), которые человек реально может достичь, используя одобряемые обществом средства.

Суть понятия депривации может быть выражена в виде формулы:

$$\text{Депривация} = \frac{\text{Притязания}}{\text{Возможности}}$$

Современный американский социолог Роберт Мертон знает пять способов адаптации личности к такой ситуации:

1) подчинение (конформизм) – «примерное поведение»;
2) инновация (использование институционально запрещенных, но часто бывающих эффективными средств);
3) ритуализм (когда желаемая цель отбрасывается как запредельная, сохраняется следование традиционным нормам);
4) ретритизм (уход от жизни, отказ как от целей, так и от средств);
5) мятеж (попытка силовыми методами ввести новый социальный порядок

с новыми целями и средствами их достижения).

Анализируя причины Великой Октябрьской революции, русско-американский социолог П.А.Сорокин (1889-1968) считал, что непосредственной предпосылкой всякой революции всегда было увеличение подавленных базовых инстинктов большинства населения, а также невозможность даже минимального их удовлетворения.

Депривация может иметь различную природу и динамику.

Убывающая депривация, при которой ожидания стабильны, а возможности убывают.

Устремлённая депривация, при которой возможности не меняются, а ожидания возрастают. (Разночинцы в России 19 в., негры и индейцы).

Прогрессирующая депривация, при которой одновременно ожидания возрастают, а возможности убывают.

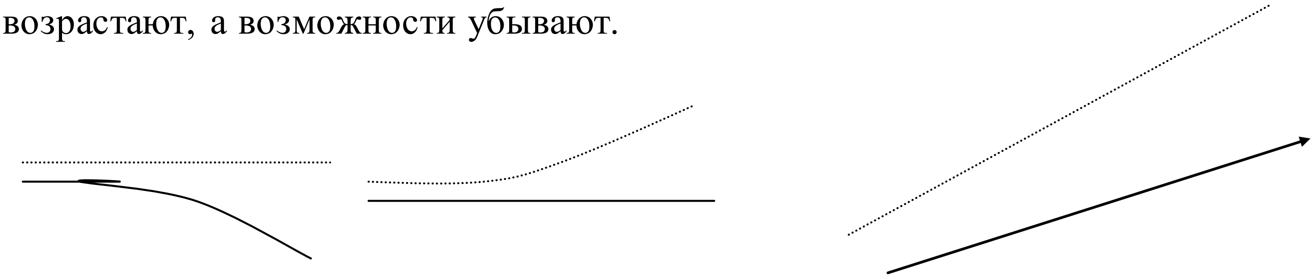

Депривация убывающих возможностей

Депривация устремлённых притязаний

Депривация прогрессирующих притязаний и возможностей

Далеко не всегда ощущение неудовлетворённости, названное в политологии депривацией, приводит к народным бунтам и восстаниям. Мы можем видеть, как снижение заработной платы иногда провоцирует насильственные выступления трудящихся, и в то же время в другой стране прозябающие в нищете и бесправии люди сохраняют лояльность к властям. Следовательно, для перерастания ситуации депривации в массовое политическое насилие нужны определённые условия. Перечислим их.

- ✓ Уровень легитимности политического режима. Если общество признаёт свою власть законной, оно готово безропотно терпеть даже большие лишения. Если же уровень легитимности режима в глазах общественного мнения невысок, для начала беспорядков может хватить и незначительного повода.
- ✓ Нормативное оправдание политического насилия выражается в том, что силовые способы решения проблем становятся нормой в практике общественной и приватной жизни. Когда общий уровень насилия в стране высок, высока и вероятность его применения в политике.
- ✓ Реакция политического режима на ситуацию относительной депривации может спровоцировать массовое насилие. Причём, провоцирующий эффект может иметь как чрезмерно острая реакция властей, так и их недостаточная репрессивная активность;

- ✓ Длительность и степень успеха политического насилия в прошлом. Ясно, что успешный опыт использования насильственных мер воздействия на власть вдохновляет на его повторение в настоящем и будущем.
- ✓ Наличие лидера и организационной базы политического насилия. Экстремистски настроенные люди есть в любом обществе и во все времена. Их удельный вес в обществе может только меняться от меньшего к большему без видимого воздействия на политическую систему и власть. Реальным политическим фактором массовое насилие становится лишь в том случае, если оно обретает харизматического лидера и организационную основу.
- ✓ Отчётливость и распространённость символических призывов к насилию. Существенную мобилизирующую роль играют и символы, призывающие и настраивающие на массовое насилие. Не случайно, в большинстве стран мира призывы к межэтническому, межрелигиозному или антиправительственному насилию приравниваются к уголовному преступлению.
- ✓ Наличие и характер активности внешних агентов политического насилия. Массовое насилие в той или иной стране, как правило, инспирируется и поддерживается теми силами из-за рубежа, которые заинтересованы в дестабилизации политической ситуации в данной стране.

Только при наличии комплекса этих условий присутствующие в каждом социальном организме бациллы насилия могут перерасти в серьёзный, иногда смертельный рецидив беспорядков, бунтов и гражданских войн.

И ещё один вопрос, который следует обязательно обсудить в контексте проблематики протестного насилия. Это целесообразность и эффективность применения насильственных методов в политике. Исторический опыт, что если механизм насилия запущен одной из сторон, он стремительно набирает обороты и доходит до крайностей гражданской войны. Происходит эскалация насилия и взаимное ожесточение сторон, исключающее компромиссные решения. Ответ силой на насилие – путь в тупик. Победа в такой борьбе возможна только, если ресурсы одной из сторон временно истощаются или когда одна из сторон получает возможность геноцидного уничтожения противника. Общество привыкает к насилию и применяет силовые методы даже там, где в этом нет необходимости, например, в экономике, что губительно для неё. Маховик насилия представляет опасность и для тех, кто его однажды запустил, поскольку он не может оставаться без дела даже после победы одной из них. Печальная судьба французских революционеров, погибших под гильотиной, российских большевиков, сгинувших в ГУЛАГе и многих других инициаторов политического насилия должна стать предостережением и для нынешних проповедников радикальных методов в политике.

В последние годы возросла глобальная опасность идеологически окрашенного <u>терроризма</u>. Поговорим подробнее об этой модификации политического насилия.

Этимология слова «террор» (от лат. terror) означает страх, ужас. Отличие терроризма от военного насилия состоит в том, что терроризм стремится решить политические задачи путём запугивания населения и правительства. Терроризм целесообразно определить как намеренное использование насилия (или угрозу такового) в отношении преимущественно невоенных целей для психологического воздействия на гражданское население и достижения таким образом политических целей. Террористы взрывают жилые или административные здания, убивают мирных людей только с одной целью: посеять страх у населения и у властей с тем, чтобы те пошли им на уступки.

Политологи выделяют следующие **разновидности терроризма**.

- Государственный терроризм – террористические акции государства по отношению к своим гражданам.
- Международный терроризм - по отношению к иным государствам.
- Групповой терроризм (организованный).
- Индивидуальный терроризм (стихийный).
- Политический терроризм.
- Национальный (этнический).
- Религиозный.
- Бытовой.
- Криминальный.

Терроризм является неприемлемой формой ведения политической борьбы в современном обществе. Поэтому с терроризмом борются все цивилизованные общества и их государственные органы. Методов борьбы с терроризмом много, но все они могут быть группированы в два основных.

Репрессивно-правовой метод выражается в использовании силы и спецопераций против террористов. Это война без правил. Никаких переговоров с террористами и их сторонниками. Такой подход практикуют израильское государство в борьбе с арабскими террористическими организациями. Недостатком этого метода является то, что он игнорирует причины, вызывающие терроризм, поэтому борьба с терроризмом может происходить до полного уничтожения одной из сторон.

Превентивный метод предпочитает использование политических, экономических и идеологических средств воздействия на социальную среду, потенциально способную подпитывать терроризм. Это кропотливая работа по ликвидации *условий*, порождающих терроризм. Этот метод требует много времени, больших интеллектуальных усилий, а также немалых материальных ресурсов.

В реальной практике противодействия терроризму и экстремизму используются оба эти подхода, в каждой отдельной стране в различном сочетании. По отношению к организаторам и идейным вдохновителям

терроризма применяются репрессивные методы, а к потенциальным рекрутам экстремистской идеологии – средства превентивного действия.

Террористические методы используются, как мы уже говорили, и на уровне международных отношений. Причём, иногда стратегия взаимного устрашения оказывалась фундаментом продолжительного мира. Так, например, на протяжении всей так называемой «холодной войны» между социалистическим и капиталистическим лагерями обе стороны, вооружённые ядерными средствами массового поражения, удерживали в равновесии страха мир на протяжении 50 лет, вплоть до распада СССР.

3. Методы предотвращения, регулирования и решения политических конфликтов. Компромисс и консенсус

Выше мы говорили о том, что в современной социологии и политологии существуют два подхода. Структурно-функциональный подход («теория порядка») считает конфликт аномальным и нежелательным социально-политическим явлением, с которым необходимо всеми силами бороться. Представители этого подхода выступают за предотвращение и разрешение всех конфликтов, поскольку они дестабилизируют социальную систему. А вот конфликтологический подход («теория конфликта») относится к конфликтам не просто терпимо, а принимает их как необходимое условие стабильности и развития любого социального организма. Даже война есть всего лишь «продолжение политики», только осуществляемое другими методами (К.Клаузевиц). Правда, с появлением ядерного оружия и война стали слишком опасным средством ведения политики. Поэтому и в рамках конфликтологического подхода признаётся, что политические конфликты необходимо урегулировать и, по возможности, не допуская до применения военного насилия.

Однако прежде чем предотвращать и урегулировать конфликты, важно знать их причины. При анализе причин международных конфликтов нужно исходить из трёх **основных уровней причин**.

Причины индивидуального уровня, заключающиеся в особенностях психологического облика государственных деятелей стран - конфликтогенов;

Причины, отражающие особенности правящего режима и социально-экономической ситуации в странах - участницах конфликта;

Причины, обусловленные местом и ролью стран в международной системе отношений. Речь идёт об анализе реальных возможностей той или иной страны в свете политических притязаний её руководителей.

Выше представлена структура глубинных, коренных причин международных конфликтов. А на поверхности явлений они могут представать в виде экономических, идеологических, территориальных и иных причин. Ну, а в качестве поводов к международным конфликтам используются, порою, сущие мелочи, а зачастую – заранее спланированные провокации.

В мире существует несколько научных школ, специализирующихся на разрешении международных конфликтов, выходят научные журналы на эту тематику. Суммируя их подходы, можно выделить четыре основные **метода** разрешения международных конфликтов.

1. Соглашение в результате совпадения мнения всех конфликтующих сторон.
2. Соглашение под давлением законодательной, моральной или даже военной воли внешней, третьей силы.
3. Соглашение, навязанное одной из сторон конфликта.
4. Ситуация, при которой застарелый конфликт теряет свою актуальность и разрешается сам собой.

Основной формой достижения соглашений, урегулирующих конфликтную ситуацию, являются переговоры. Сегодня переговоры становятся постоянным, продолжительным и универсальным инструментом урегулирования споров и конфликтов не только на международном уровне, но и между конфликтующими сторонами внутри общества и государственного аппарата. На стыке психологии, социологии и политологии возникла, целая наука, искусство и практика ведения переговоров, активно работают профессионалы-переговорщики. Студентам – будущим руководителя было бы очень полезно подробнее познакомиться с этой отраслью знаний и умений.

Каждый политический конфликт уникален. Однако есть общий **алгоритм** поведения тех участников конфликта, которые искренно заинтересованы в его разрешении. Если, разумеется, они предпочитают мирный путь разрешения конфликтной ситуации.

- Открыто признать наличие конфликта.
- Найти посредника в отношениях с противоположной стороной.
- Развести конфликтующие стороны от «линии огня» во времени и в пространстве.
- Поставить диагноз конфликту, установить его причину.
- Начать переговоры.
- Определить методы контроля за выполнением принятых общих решений.

Эта схема поведения пригодна и при разрешении конфликтов на любом уровне, вплоть до межличностных и семейных конфликтов. Впрочем, интересующиеся технологией регулирования и решения конфликтных ситуаций могут познакомиться с имеющейся специальной литературой.

Антиподом конфликта в политике является **консенсус.** Консенсус (с лат. переводится как *согласие*) означает наличие между двумя и более субъектами сходных взглядов и позиций по каким-либо проблемам, и достижение на этой основе договорённостей между ними. Для достижения консенсуса необходимы особые условия. Перечислим основные из них.

- Стороны должны признать, что интересы другой стороны имеют равные права и с их собственными.
- Необходимо предварительно отказаться от любых форм силового давления и шантажа.
- Важно также отказаться от решения спорных вопросов методом голосования для того, чтобы избежать диктата большинства.

Принцип консенсуса – основной принцип взаимодействия в особенно значимых и болезненных сферах человеческой жизнедеятельности. Например, в ООН на его основе строится взаимодействие постоянных членов Совета безопасности, решающих судьбы мира.

Правда, полный, стопроцентный консенсус – это невозможный в реальности идеал. В жизни же приходится довольствоваться не желаемым, а возможным. Поэтому любой консенсус достигается на основе **компромисса** – выработанного на основе взаимных уступок приемлемого для всех общего решения.

ЛЕКЦИЯ 13. ПОЛИТИЧЕСКАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ

1. Сущность политической модернизации. Её критерии, модели и условия.
2. Этапы политической модернизации
3. Волны демократической модернизации
4. Политическая модернизация Беларуси.

1. Сущность политической модернизации. Её критерии, модели и условия

Понятие «модернизация» производно от слова «*modern*» – современный. В политологии оно используется в связи с линейным представлением о цивилизационном прогрессе. Вот как, например, Г.Алмонд представлял ступени развития политических систем:

- Примитивные;
- Традиционные;
- Модернизированные.

Термин «модернизация используется в двух смыслах:

- в узком смысле – для обозначения социально-политического процесса перехода от традиционного аграрного общества к современному, индустриальному;
- в более широком смысле модернизация понимается как теория и практика общественного прогресса.

Теории модернизации – это теоретические представления о закономерностях, предпосылках, условиях и факторах преодоления цивилизационной отсталости стран.

Теоретическими предпосылками теорий модернизации стали концепции О. Конта, Э. Дюркгейма, М. Вебера, К. Маркса и других учёных, обосновавших в своё время идеи прогрессивного развития человеческой цивилизации в направлении от традиционного общества к современному.

Теория политической модернизации возникла в американских университетах в 50-е годы XX века для обслуживания политики Запада по отношению к развивающимся странам. Позже она превратилась в концепцию глобального процесса перехода развивающихся стран к демократии современного западного образца.

Исходной предпосылкой теории и практики модернизации выступает представление о неравномерном развитии стран и целых континентов. В контексте такого однолинейного представления об общественном прогрессе, модернизация понимается как процесс цивилизационного развития в направлении от традиционного общества к современному. Наиболее развитой, «современной» страной создатели теории модернизации считали США, за которыми выстраивались европейские страны. Отсталые страны также имели шанс достичь уровня «современности» передовых держав. Теория модернизации объясняла пути и способы решения этой задачи. Для этого выяснялось, насколько «отсталые» общества соответствуют «идеалу», выявлялись некоторые национальные особенности и намечались пути решения проблем отставания. Таким образом, одной из основных черт теории модернизации первого этапа был европоцентризм (точнее, американоцентризм). Такое понимание модернизации получило название «вестернизации».

Позднее, в 70-80-е годы характер модернизации был пересмотрен в направлении признания национальных социо-культурных особенностей развития так называемых «отсталых» стран.

Модернизация происходит во всех сферах жизнедеятельности общества. В ***социальной сфере*** она проявляется в формировании открытой социальной структуры с неограниченной мобильностью населения, в усилении дифференциация и специализация социальных ролей индивидов и социальных функций – групп, слоёв и классов. Важным признаком модернизации в социальной сфере является и разделение частной и общественной сфер, вытеснение отношений личной зависимости отношениями, «вещной» зависимостью, основанными на личной независимости, но взаимной функциональной зависимостью.

В ***экономике*** модернизация характеризуется развитием индустриальной системы с применением сложных технологий и научных знаний, углублением общественного разделения труда, развитием рынков товаров, капиталов, услуг и труда.

В ***политике*** модернизация выражается в образовании и функционировании демократической политической системы с соответствующими институтами власти, руководствующихся принципом разделения властей (как по вертикали, так и по горизонтали), многопартийной системой представления социально значимых интересов. Модернизация проявляется также в практике соблюдения прав человека, в конкурентной системе организации и функцио-

нирования власти, в консенсус ной технологии принятия политических решений. В политической сфере модернизация отождествляется с демократизацией.

В ***культурной сфере*** модернизация проявляется в дифференциации ценностных ориентаций людей, в статусном признании многообразия философских, идеологических и религиозных взглядов, в развитии и беспрепятственном функционировании средств связи и коммуникации.

Авторов курса лекций интересует модернизация политической системы общества. Об этом они и будут говорить в дальнейшем.

Политическую модернизацию можно определить как формирование, развитие и распространение современных политических институтов, практик, а также современной политической структуры. При этом под современными политическими институтами и практиками следует понимать не слепок с политических институтов стран развитой демократии, а те политические институты и практики, которые в наибольшей степени способны обеспечивать адекватное реагирование и приспособление политический системы к изменяющимся условиям, к вызовам современности. Эти институты и практики могут как соответствовать моделям современных демократических институтов, так и отличаться в различной степени: от отвержения «чужих» образцов до принятия формы при ее наполнении изначально несвойственным ей содержанием.

В политологии разработаны различные типологии модернизации, т.е. пути достижения современного общественного состояния.

Первая типология фиксирует две модели модернизации.

Спонтанная, оригинальная модернизация – это переход к современному состоянию в результате самостоятельного, основанного на использовании внутренних ресурсах социо-культурного, экономического и политического развития.

Вторичная, отражённая, догоняющая модернизация характерна для стран, стремящихся достичь современного развитого состояния с помощью внешних заимствований технологии, инвестиций, кадров и т.п.

Вторая типология выделяет три модели модернизации:

- эндогенная, то есть осуществляемая на собственной основе (Европа, США и т.п.);
- эндогенно-экзогенная, осуществляемая на собственной основе, равно как и на основе заимствований (Россия, Турция, Греция и т.д.);
- экзогенная модернизация (имитационные, имитационно-симуляционные и симуляционные варианты), осуществляемая на основе заимствований при отсутствии собственных оснований.

Наиболее часто используемый механизм политической модернизации — заимствование (копирование, имитация) уже апробированных успешной практикой развитых обществ образцов политической, экономической и социокультурной организации общества.

Обычно выделяют два типа ***имитации*** демократических образцов:

- имитация алгоритма, когда копируется механизм демократического процесса, включая его принципы и процедуры (например, избирательного процесса или взаимодействия трёх ветвей власти);
- имитация формы, другими словами, «симуляция» усвоения демократических образцов (например, провозглашение свободных и соревновательных выборов de jure, при их несвободном и несоревновательном характере de facto, или создание трех ветвей власти без фактической реализации принципа разделения властей и т.п.).

Совершенно очевидно, что наилучшие результаты с точки зрения решения задач политической модернизации дает имитация алгоритмов, т.е. правил и технологии осуществления власти. Формальная же имитация демократии, естественно, не может заменить реальную демократию, хотя и создаёт её правдоподобную видимость.

Каковы **критерии** политического прогресса? Этот вопрос активно обсуждается политологами мира. Так, например, Л.Пай выделял следующие критерии политического развития:

- структурная дифференциация (увеличение числа компонентов политической системы и их функциональная специализация);
- способности системы быстро адаптироваться к изменяющимся условиям;
- тенденция к равноправию и расширению участия граждан в управлении страной.

По мнению видного современного политолога Р.Даля, основными критериями политической модернизации выступают, во-первых, степень вовлечённости населения в демократический процесс, в систему представительной демократии, а также, во-вторых, - рост открытой конкуренции свободных элит.

Он же выделил семь **условий** успешного продвижения к свободному демократическому обществу:

- историческая последовательность политических реформ;
- степень концентрации политической власти;
- уровень социально-экономического развития;
- характер отношения «равенство-неравенство»;
- тип субкультурных различий;
- иностранное вмешательство;
- характер идеологических убеждений политических лидеров.

Поначалу главным средством модернизации цивилизационно отсталых стран считали оказание им экономической помощи со стороны западных держав. Сторонники такой тактики модернизации считали основным модернизирующим фактором инвестированный в реформируемую страну капитал, способный внедрить в отставшее общество социальные технологии, рыночные ценности, демократические институты, и тем самым преодолеть низкие стандарты потребления, практику нарушения прав человека,

деградацию культтуры и т.д. Однако этот подход потерпел крах. В действительности финансовая помощь Запада чаще всего способствовала процветанию бюрократической коррупции, возрастанию конфликтности и усилению социальной напряженности в моденизируемой стране.

Понимание сложности процесса модернизации привело к выделению целого комплекса необходимых для успешной политической модернизации **условий**.

- Создание дифференцированной политической структуры с высокой специализацией политических ролей и институтов.
- Образование современного государства, обладающего суверенитетом.
- Усиление роли государства, расширение сферы действия и усиление роли закона, связывающего государство и граждан.
- Рост численности граждан (лиц с политическими и гражданскими правами).
- Расширение включенности в политическую жизнь социальных групп и индивидов.
- Ослабление традиционных элит и их легитимности.
- Возникновение и усиление влияния национальной политической бюрократии, функционирующих не на кланово-сословной, а на основе главенства закона.
- Превращение рациональной деперсонифицированной бюрократической организации в доминирующую систему управления и контроля.
- Усиление модернизаторских элит.
- Выведение из сферы политического контроля значительной части экономических ресурсов.
- Создание открытой социальной структуры путём преодоления жёсткой религиозной, национальной. Территориальной и профессиональной зависимости людей.
- Формирование политических институтов, а также социально0-политической ориентации общественного мнения, которые позволят обеспечить безопасность политического соперничества различных социальных сил за власть.
- Создание эффективной системы местного самоуправления.

Перспективы политической модернизации в определяющей степени зависят от того, насколько полно и последовательно будут созданы эти условия.

2. Этапы политической модернизации

Исследование опыта преобразований в странах, характеризующихся переходным этапом развития, позволяет выделить некоторые устойчивые тенденции и этапы в их эволюции. Например, С. Блек выделял этапы «осознания целей», «консолидации модернизируемой элиты», «содержательной трансформации» и «интеграции общества на новой основе». Ш. Эйзенштадт писал

о периодах «ограниченной модернизации» и «распространении преобразований» на все общество. Но наиболее развернутую этапизацию переходных преобразований дали Г. О'Доннел, Ф. Шмиттер, А. Пшеворский и некоторые другие ученые, обосновавшие наличие следующих трех **этапов**:

- этап либерализации, который характеризуется обострением противоречий в авторитарных и тоталитарных режимах и началом размывания их политических основ. Возникновение кризиса идентичности, падение авторитета теряющей эффективность власти, выявление изъянов институциональной системы способствуют разложению правящего режима. Разногласия между сторонниками демократии и правящими кругами провоцируют идейную и политическую борьбу в обществе, нарастание активности общественных движений и усиление оппозиции. В результате начальной стадии борьбы устанавливается «дозированная демократия», легализующая сторонников преобразований в политическом пространстве. В обществе начинается широкая дискуссия по вопросам демократизации, формируются новые правила «политической игры»;
- этап демократизации отличается институциональными изменениями в сфере власти. Идет вживление демократических институтов (выборов, партий) и соответствующих ценностей в политическую систему. Стимуляция общественных инициатив ведет к формированию основ гражданского общества. Это время поиска «политического синтеза», при котором традиционные институты власти сочетают свои действия с универсальными приемами и методами государственного управления. Кардинальное значение на этом этапе имеет вопрос о достижении согласия между правящими кругами и демократической контрэлитой. Отстраняемые от власти чиновники, генералитет представляют собой серьезную угрозу демократии в силу оставшихся связей, влияния на конкретные институты власти. В результате возникает проблема организации союза тех, кто находился у власти, и тех, кто пришел на смену. В целом для успешного реформирования государств необходимо достичь трех основных консенсусов между этими двумя группами: (а) относительно прошлого развития общества (дабы избежать «охоты на ведьм»); (б) по поводу установления первостепенных целей общественного развития; (в) по определению правил «политической игры» правящего режима. Формами установления такого типа консенсусов могут быть: внутриэлитарный сговор, общественный договор, исторический компромисс, заключение пакта. Наиболее типичной и распространенной формой согласия между элитарными кругами с учетом новой перспективы развития является пакт. Он предполагает синтез элитарных слоев на базе признания ими новых ценностей, заключение идеологического союза. Итоговым документом, ставящим черту под этим соглашением, является демократическая конституция;
- третий этап переходных преобразований – консолидация демократии, когда осуществляются мероприятия, обеспечивающие необратимость демократических преобразований в стране. Это выражается в обеспечении лояльности основных субъектов политики (оппозиции, армии, предпринимателей, широких слоев населения) по отношению к демократическим целям и ценно-

стям, в процессе децентрализации власти, осуществлении муниципальной реформы. Как считает английский ученый М. Гарретон, критериями необратимости демократии являются: превращение государства в гаранта демократического обновления и его демилитаризация; автономность общественных движений и трансформация партийной системы; быстрый экономический рост, повышение уровня жизни населения; рост политической активности граждан, приверженных целям демократии.

Опыт описания «перехода» сделал общепризнанным фактом признание альтернативного характера модернизации, ее острой конфликтности, асинхронного характера преобразований. Ярким показателем сложности переходных трансформаций явилось возникновение в ряде стран режимов «делегативной (нелиберальной) демократии» (Г. О'Доннел), где использование демократических институтов перестроено с прав личности на права лидера; снижена роль правовых норм и представительных органов власти; систематически игнорируются интересы широких слоев населения; выборы являются инструментом разрешения конфликтов между кланами внутри правящей элиты, а коррупция и криминал становятся едва ли не важнейшим механизмом властвования.

3. Волны политической модернизации

Современная политическая реальность в мировом масштабе характеризуется явно выраженной тенденцией перехода большинства стран на рельсы демократического развития. В целом политологи фиксируют три волны демократизации, каждая из которых отличается своими условиями, причинами и темпами. Движение к демократии отнюдь не является линейно прогрессивным процессом. Некоторые страны, вступив на демократические рельсы развития, регрессируют в автократию или тоталитаризм. Такое явление политологи назвали «реверсивной волной».

Таблица 1 – Волны демократической модернизации и реверсивные волны (по С. Хантингтону)

Волны	Количество стран, вступивших на демократический путь развития	Количество стран, возвратившихся в авторитарное состояние
Первая волна: 1820-1942 гг.	29	12
Вторая волна: 1942-1975 гг.	36	6
Третья волна: 1975-90-е годы	Более 40	4-5

Стоит обратить внимание на то, что приведённая классификация фиксирует демократический прогресс лишь новейшей истории, игнорируя опыт

первобытной родовой, античной полисной, средневековой городской, цеховой, сельской общинной и иных исторических форм демократии.

Первая волна демократизации привела к возникновению так называемых «старых» демократий, характеризующихся парламентаризмом, партийной системой и широким избирательным правом. Реверсивная волна этого периода привела к образованию целого ряда тоталитарных режимов.

Вторая волна наступления демократии стала результатом победы антифашистской коалиции во Второй мировой войне. В 60-е годы XX столетия демократический лагерь значительно пополнился за счёт успешной антиколониальной борьбы стран так называемого «третьего мира», некоторые из которых, впрочем, очень скоро деградировали в автократии.

Третья волна демократизации началась на юго-западе Европы (Португалия – 1975 г. и Испания – 1977 г.), а закончилась распадом социалистического лагеря в Восточной Европе и Советского Союза. Основными **факторами**, вызвавшими третью, самую мощную волну демократической модернизации, можно считать следующие:

- ✓ беспрецедентный экономический рост стран демократического лагеря во второй половине XX века, когда выросли жизненный стандарт, образование и доля среднего класса в социальной структуре населения;
- ✓ неблагоприятный для стран социалистического лагеря исход «холодной войны», приведшей к его развалу и частичной интеграции в стан европейской демократии;
- ✓ делегитимизация авторитарных и тоталитарных режимов вследствие, в первую очередь, экономических проблем, вызванных их неспособностью эффективно управлять народным хозяйством;
- ✓ более высокая экономическая эффективность демократических режимов по сравнению с авторитарными и тоталитарными режимами.

Третья волна модернизации затронула и сам Запад, вошедший в этап постиндустриальной экономики с 1980-х гг. Эта постмодернизация в сфере политики имеет следующие **характеристики**:

- балансирование между бюрократизацией госструктур, усиленной этатизацией и хозрасчетными принципами государственного менеджмента;
- усиление избирательного абсентеизма и политической индифферентности;
- кризис традиционных политических партий (прежде всего по причине усиления роли СМИ и ослабления боссизма и традиционного политического руководства);
- нарушение механизма разделения властей в результате гипертрофированной роли СМИ на фоне информатизации общества.

4. Политическая модернизация Беларуси

Современное белорусское общество, выйдя из недр разрушившегося Советского Союза, вступило на путь полномасштабных преобразований во всех сферах своей жизнедеятельности. Разумеется, Беларусь по многим

параметрам не относится к обществам традиционного типа. Она расположена в географическом центре Европы и уже поэтому является её полноправной частью. Однако в наследство от застойного социализма ей достались некоторые рудименты феодализма и тоталитаризма, такие как неэффективная плановая экономика, неразвитая политическая система, патриархальное общественное сознание. Поэтому, как и почти все бывшие советские республики, суверенная Беларусь встала на путь всесторонней модернизации.

Условно можно выделить **три этапа** процесса модернизации Беларуси.

Латентный период (1985-1991 гг.) является скрытым, во-первых, потому что Беларусь тогда входила в состав СССР, а во-вторых, в то время ни направление, ни средства и методы развития чётко не осознавались.

Период ***конфронтации*** пришёлся на 1991-1994 годы, когда в наиболее явной форме проявились политические ориентации противоборствующих сторон. Победила политическая сила, обещавшая кардинальные реформы в направлении коренного обновления общества.

Период ***стабилизации*** начинается с даты выборов первого за всю историю Беларуси президента (1994 г.) и продолжается по сию пору. Белорусское руководство путём проб и ошибок нащупало свой специфический путь развития и продолжает идти по нему.

В экономической сфере цивилизационная модернизация Республики Беларусь проявляется в формировании сектора предприятий частной и акционерной форм собственности. В 2005 году в частном секторе экономики было занято 48% всех работников. Важным признаком экономической модернизации является техническое и технологическое обновление основных фондов, а также рационализация производственного процесса. Белорусская экономика достигла впечатляющих успехов, свидетельствующих о её прогрессивном развитии. За 10 лет, начиная с 1995 года, внутренний валовой продукт страны вырос почти в два раза. В структуре экспорта почти половину (47,3%) составляет продукция промышленной переработки (машины и оборудование, продукция химической промышленности и пр.), что свидетельствует о достаточной конкурентоспособности белорусской промышленности.

Социальная сфера модернизируется в направлении формирования и укрепления среднего класса в лице материально обеспеченного слоя высококвалифицированных специалистов, предпринимателей, лиц «свободных» профессий. Увеличивается степень урбанизации Беларуси: сегодня три четверти населения страны проживает в городах, что также является признаком модернизации.

В сфере общественного сознания происходят важные сдвиги в сторону увеличения ценностно-нормативного разнообразия культурных образцов. В стране реализуется программа массового высшего образования. В настоящее время в Беларуси на каждые 10 тысяч жителей приходится по 391 студенту, что соответствует среднеевропейским показателям.

Политическая модернизация проявляется в том, что реально действует избирательная система, позволяющая народу выбирать главу государства и представительные органы власти всех уровней, начиная с местных советов и кончая парламентом страны – Национальным Собранием. Создана многопартийная система, состоящая из 17 партий, сформированы элементы гражданского общества в лице 239 международных и 724 республиканских общественных объединений, 34 республиканских профессиональных союзов,

Вместе с тем, остаётся немало проблем, которые ещё предстоит решить в контексте политической модернизации. Принцип разделения основных ветвей власти как «по горизонтали», так и «по вертикали» реализован не полностью. Во властных полномочиях большой перевес на стороне исполнительных органов по сравнению с законодательными. Созданная исполнительной властью так называемая «президентская вертикаль» эффективно контролирует ситуацию на местах, однако очевидно противоречит принципу разделения центральных и местных органов управления. Следствием этого является недостаточный уровень развития местного самоуправления. Наличие мощной централизованной бюрократической структуры, дополненной тотальной контрактной системой найма работников создаёт благоприятные условия для использования так называемого «административного ресурса» в политических целях. Партийная система развита ещё недостаточно. Все без исключения партии Беларуси имеют крайне слабую социальную базу и не пользуются сколько-нибудь значимой поддержкой со стороны населения. Одной из причин такого положения является то, что в стране действует мажоритарная избирательная система, которая отводит политическим партиям второстепенную роль. Как показали президентские выборы 2006 года, в Беларуси не сформированы достаточные условия для открытого и безопасного соревновательного процесса в борьбе партий и индивидов за власть. У оппозиционных политических сил искусственно создан дефицит информационных ресурсов для пропаганды своих взглядов.

Да, Беларусь ещё не завершила сложный и длительный процесс политической модернизации. Однако тот путь, который преодолела наша страна за очень короткий с исторической точки зрения период свидетельствует о высокой динамике социально-политического прогресса. Страна за какие-то 15 лет прошла путь от тоталитарного состояния к построению фундамента развитого демократического общества. Авторы глубоко уверены в том, что новое поколение граждан Беларуси будет жить в обществе, являющемся примером для других стран, идущим по пути цивилизационной модернизации.

ЛЕКЦИЯ 14. ПОЛИТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И ПОЛИТИЧЕСКАЯ СОЦИАЛИЗАЦИЯ

1. Политическая культура: типология, структура и функции.
2. Сущность, уровни и типы политического сознания.
3. Политическая социализация.

Особое внимание к тематике политического сознания и политической культуры обусловлено тем, что они прямо или косвенно вляют на поведение людей, их отношение к тем или иным фактам, действиям и персонажам политической жизни общества.

1. Политическая культура: типология, структура и функции

Политическая культура – это комплекс политических знаний, научных концепций, ценностных ориентаций и идеологических принципов, а также практические способы и методы их реализации в процессе политической деятельности, преобладающие в данном обществе.

Учёные выделяют следующие основные **функции** политической культуры:

- функция передачи политического опыта;
- функция регулирования политических отношений;
- воспитательная функция;
- познавательная функция.

Политическая культура имеет три взаимосвязанных аспекта: когнитивный (знание), оценочный и поведенческий.

Структуру политической культуры составляют различные аспекты политической жизни общества. Она включает в себя:

– политические знания;

– культуру политической деятельности вплоть до конкретных актов поведения;

– культуру взимоотношений индивида с органами государственной власти, а также взаимоотношений иных субъектов политической системы;

– знание, признание и сисполнение ритуалов, связанных с национальной государственной символикой;

– знание и разумное следование политическим традициям своего народа, а также использование положительного политического опыта других стран.

Политическая культура того или иного общества не представляет собой некое монолитное образование, поскольку разнородно само общество. Каждая значительная социальная группа, состставляющая общество, выступает носителем определённой субкультуры. Политологи выделяют молодёжную политическую культуру и субкультуру граждан старших возрастов, городскую и сельскую политическую субкультуру, субкультуру элиты и массы.

Политические субкультуры одного общества состоят друг с другом в сложных отношениях, как дружественных, так и враждебных. Среди множества политических субкультур выделяется и статусно возвышается до уровня государственно признанной политическая культура элитарного социального слоя.

Политические культуры различаются не только своими социальными носителями, но и, что очень важно, по своему идеологическому содержанию. Поэтому вполне обоснованна типологизация политическизх культур ***по идеологическому основанию*** на либеральную, консервативную, социалистическую, анархистсткую, экстремистскую, технократическую.

В научной литературе часто используется типология, основанная на ***характере политической активности*** субъектов политической деятельности. В этом случае политические культуры различают на патриархальную, подданническую и активистскую. Учитывая то, что в чистом виде они встречаются редко, чаще говорят о смешанных типах: патриархально-подданический, подданическо-активистский и патриархально-активистский.

Нужно учесть, что каждый ***политический режим*** вырабатывает свою специфическую политическую культуру. Поэтому можно смело выделять, с одной стороны, политическую культуру авторитарного и тоталитарного режима, а с другой, - политическую культуру демократического режима. Первая ориентирвана на патриархально-подданическую модель политического поведения индивида по принципу “*одобрям*-с”, а вторая признаёт за гражданами право бунтовать по любому поводу в специально отведённых для этого местах.

Тип той или иной политической культуры обусловлен, в конечном счёте, ***общественно-экономическим базисом общества***. Поэтому типологию политических культур смело можно строить, опираясь на марксову теорию общественно-экономических формаций. В этом случае можно выделять политическую культуру первобытно-общинного строя, рабовладельческой формации, феодального, капиталистического и коммунистического общества.

Взятые в совокупности жизненной конкретики какой-нибудь отдельной страны, все эти типологии дают причудливую и неповторимую картину политического сознания этого народа. Изучение закономерностей и особенностей политической культуры каждого отдельного народа составляет сложную задачу политологии.

Политолог А. Мельников отмечает, что некоторые политологи выделяют два основных типа политической культуры: **тоталитарный и плюралистический**. Тоталитарный тип основывается на идеях о принципиальной одномерности социально-экономической и духовной жизни общества. Эти идеи определили практические установки на недопущение открытого проявления специфических целей и интересов различных социальных групп, на вытеснение из политической жизни возможности выбора, любой альтернативности.

Важной особённостью ***тоталитарной политической культуры*** является культ борьбы, используемый в качестве универсального метода в решении и созидательных и разрушительных задач. Отсюда ориентация на конфронтацию, на решение сложных проблем с позиций силового давления и воспитание таких качеств, как нетерпимость к малейшему инакомыслию. И, наоборот, стремление к

компромиссу и консенсусу, к учёту позиций и интересов каждой из взаимодействующих сторон рассматривается в рамках данного типа как признак слабости.

Плюралистическая политическая культура проявляется в общенациональном согласии относительно принципов организации и функционирования политической жизни и её базисного ядра – государственной власти, относительно целей и норм политической деятельности. При этом в обществе преобладает убеждённость, что все необходимые и желательные перемены могут быть интегрированы в существующую политическую систему. В общественном сознании укрепляется вера в то, что жизнеспособная демократия немыслима без легальной политяческой оппозиции. В то же время уважение прав политического меньшинства сочетается с лояльностью по отношению к воле большинства.

Неотъемлемыми чертами плюралистической культуры являются высокое место демократии в иерархической структуре ценностей, наличие прочных установок на демократические принципы и нормы жизни, формирование демократических навыков и традиций. Этот тип культуры включает в себя признание необходимости и неизбежности плюрализма, толерантность к инакомыслию и инакомыслящим.

Американские политологи Г. Алмонд и С. Верба выделяют три чистых вида политической культуры – патриархальную, подданническую, активистскую и три смешанных типа – патриархально-подданническую, подданическо-активистскую и патриархалъно-активистскую, которые получаются из смешения чистых типов.

Патриархальная политическая культура существует в обществе в котором ещё не сформировалась, либо только стала формироваться политическая система. В таком обществе нет специализированных политических ролей. Они выступают как некая недифференцированная совокупность. Поэтому политические ориентации членов этого общества неотделимы от религиозных и социальных. В рамках этой культуры не имеется установок на её изменение. Характерной чертой этой политической культуры является полное отсутствие у подданных интереса к политической системе.

Поддданическая политическая культура (или "культура подчинения") характеризуется "высокой частотностью ориентаций" в отношении дифференцированной политической системы. Однако члены общества, зная о существовании специализированных политических институтов и испытывая к ним определённые чувства, весьма слабо ориентированы на активное участие в функционировании политической системы.

В ***активистской политической культуре*** (или "культуре участия") все ориентации достигают "высокой частотности". Члены общества ориентированы на соответствующую политическую систему, на активное участие в её деятельности.

В реальной политической практике, как отмечают Г. Алмонд и С. Верба, происходит сочетание этих типов.

Патриархально-подданнический характерен для обществ, которые переживают этап перехода от провинционализма к централизованной политической

власти. Это было характерно, например, для Западной Европы в период становления абсолютных монархий. Члены общества отдавали предпочтение центральным институтам власти, а не местным.

Подданчески-активистский тип характеризуется тем, что значительная часть населения становится активно ориентированой на более или менее демокфатическую политическую систему, хотя остальные продолжают оставаться лояльными по отношению к авторитарным формам и структурам правления. Например, политическая культура этого типа имела место во Франции, Германии и Италии конца 19 - начала 20 вв.

Патриархально-активистский характерен для стран, которые только становятся на путь демократии. Политическая культура там отличается фрагментарностью. По мере продвижения политической системы в сторону демократии происходит адаптация патриархальной и подданнической культуры к так называемой партисипаторной.

Оптимальным вариантом, с точки зрения Г. Алмонда и С. Вербы, является смешанный тип политической культуры, который они предложили назвать "культурой гражданина". Это в своей основе активистская культура, интегрирующая определённые элементы патриархальной и подданнической культур. Культура гражданина, по их мнению, наиболее характерна для буржуазно-демократических систем, она способствует нормальному их функционированию и образует основу их стабильности. Американская и английская системы признаются авторами наиболее типичными и стабильными демократическими системами.

Как отмечает А. Мельников, в коммунистических странах за годы строительства социализма сложилась соответствующая политическая культура. Культура, построенная на фактическом игнорировании права и закона в пользу авторитета партийно-государственных структур и возглавляющих их вождей. Культура ориентированная не на человека-гражданина, а на государство-партию, основанная на жёстком подчинении меньшинства большинству, периферии – центру, иижестоящих – вышестоящим. Культура, безжалостно уничтожающая проявления всякой автономии, абсолютно лишённая толерантности и ориентации на политический плюрализм.

Ныне наше общество объективно заинтересовано в ускорении перехода к плюралистической политической культуре. Однако ему предстоит пройти ещё длительный путъ, на котором в качестве доминирующего типа будет выступать пока что фрагментарная политическая культура, являющаяся как бы слепком состояния раскола общества. И только позже у нас может сформироваться подлинный плюрализм.

2. Сущность, уровни и типы политического сознания

Важным элементом политической культуры является политическое сознание, которое определяет политические оценки и политическое поведение людей. Политолог Н.Н.Белякович предлагает следующее определение сущности политического сознания. По её мнению, – это система взглядов,

идей, ценностей, принципов, норм и теорий, отражающих политическую жизнедеятельность общества.

Содержание политического сознания составляют:

- научные знания (теории, концепции, гипотезы);
- идеологические установки (в виде лозунгов, программ);
- правовые нормы (юридические законы, Конституции);
- обычаи, традиции (семейные, общинные, государственные);
- религиозные верования, относящиеся к сфере взаимодействия религии и власти;
- отношение к власти, отражённое в произведениях фольклорного и элитарного искусства;

Одно и то же содержание в общественном сознании разных народов может вызывать различный импульс к политическому действию. Объяснение этому феномену следует искать в различном национальном темпераменте носителей одного и того же (содержательно) полтического сознания. Поэтому проблемы общественного сознания нужно рассматривать в неразрывной связи с общественной психологией.

На наш взгляд, целесообразно выделять следующие **уровни** политического сознания:

- Научно-теоретический уровень, оперирующий политическими абстракциями – научными понятиями и категориями политологии, политической социологии, политической психологии, политической экономии и т.п.
- Эмпирический уровень политического сознания опирается на конкретный опыт взаимодействия людей с теми или иными субъектами политической деятельности;
- Уровень политических предрассудков, мифов, легенд, который не опирается ни на науку, ни на конкретный опыт. Их опорой является либо вера, не нуждающаяся в доказательствах и опыте, либо древняя традиция, уже доказавшая свою истинность давностью существлвания.

Специфика политического сознания полностью соответствует типу политической культуры. Поэтому типологию политического сознания можно отождествить с типологией политической культуры в целом.

3. Политическая социализация

Политическая культура, как мы уже выяснили, является сводом взаимно согласованных знаний, оценок и правил поведения субъектов политической жизни. Каждое новое поколение, появляющееся на общественном поприще, усваивает этот кодекс правил, добавляя что-то своё. Этот процесс, обеспечивающий преемственность функционирования политической системы от поколения к поколению, называется политической социализацией.

Политическая социализация есть процесс пассивного или активного усвоения людьми образцов политического поведения в виде правовых норм,

социальных правил, обычаев и традиций, а также верований, научных теорий, идеологических установок.

Политическая социализация решает две взаимосвязанные **задачи**.

Первая состоит в том, чтобы привить людям устойчивые нормы политического поведения, которые обеспечивали бы функционирование политической системы. В этом состоит особенность пассивной фазы политической социализации. Пассивный характер социализации выражается в репродукции, воспроизведении уже выработанных предыдущими поколениями образцов политического поведения.

Вторая задача заключается в том, чтобы привить людям навыки совместных политических действий в качестве активных субъектов политической жизни общества. В этом суть активной фазы политической социализации. Активный характер социализации состоит в творческой переработке политического опыта старших поколений с добавлением оригинальных нововведений.

Таким образом, процесс социализации одновременно обеспечивает и стабильность, и развитие социально-политической системы. В каждый конкретный период своего развития соотношение стабильности и динамики бывает различным. История знает примеры замедленного вплоть до регрессивного, а также ускоренного вплоть до революционного, скачкообразного процесса политической социализации. Полтора десятилетия новейшей истории Беларуси, равно как и других государств – осколков Советского Союза, являются яркими примерами ускоренной динамики изменения содержания политической культуры.

Этапы политической социализации индивида соответствуют этапам его общей социализации и связаны с периодами его становления как личности. Многие политологи и социологи первый этап политической социализации относят к раннему школьному возрасту ребёнка. Однако следует признать, что фундаментальные основы социального характера человека закладываются что называется, с пелёнок, когда ребёнок, например, приучаясь слушаться родителей, получает первые уроки уважения к власти. И, тем не менее, первые знания о политической системе, а именно, о своей стране, народе, о простейших правах и обязанностях ребёнок получает уже в начальной школе.

Второй этап политической социализации человека приходится на подростковый возраст с 13 до17 лет, когда в сознании подростка из разрозненных знаний складывается система представлений, ценностей и оценок окружающей политической действительности.

Примерно с 18-летнего возраста у молодых людей начинается третий этап политической социализации. В это время завершается пассивный этап и, как правило, формируется активное отношение к политическим фактам и процессам, а также к тем или иным политическим деятелям.

На этом, впрочем, политическая социализация отнюдь не завершается. Она продолжается всю жизнь человека. Хотя приходится признать, что политические пристрастия, выработанные в начальные периоды социализации личности, как правило, остаются с ним навсегда. Они очень мало поддаются

изменениям даже под влиянием неопровержимых, казалось бы, фактов действительности. Поэтому-то споры на политические темы почти всегда такие бесконечные и безрезультатные.

Общество, заинтересованное в адекватной передаче накопленного на протяжении многих поколений политического опыта, выработало целый комплекс средств, методов и инструментов политической социализации. Этими средствами и методами общество воздействует на каждое новое поколение людей через многочисленные каналы социализации: семью, учреждения образования и воспитания, средства массовой информации и пропаганды, используя средства искусства и потенциал науки.

ЛЕКЦИЯ 15. ПОЛИТИЧЕСКИЕ ИДЕОЛОГИИ

1. Понятие, структура и функции идеологии
2. Либерализм
3. Консерватизм
4. Коммунизм. Социализм. Социал-демократизм.
5. Анархизм

1. Понятие, структура и функции идеологии

Термин «*идеология*» ввел французский учёный Антуан де Траси (1754-1836 гг.), который определял идеологию как учение об идеях, позволяющее сформулировать фундаментальные основы политики и этики. Именно так поначалу и понималась идеология – как наука об идеях, управляющих поведением людей (idea – идея и logos – слово, понятие, знание). Однако очень скоро идеологию стали понимать как «иллюзорное, ложное сознание» (К.Маркс), как совокупность «ловких демагогических ухищрений» (В.Парето), как «способ добровольной мистификации» (К.Манхейм), призванный манипулировать общественным сознанием в угоду правящего класса. Именно этим пониманием идеологии руководствовались сторонники так называемой «деидеологизации» общественного сознания в период перестройки 1985-1991 гг. Однако очень скоро стало ясно, что избавиться от идеологии невозможно в принципе. На место свергнутой идеологии тотчас же появляется другая идеология. Человеческое общество не может жить без той или иной идеологии, которая составляет, согласно определению, приведённому Н.М.Канашевич, «теоретически систематизированную совокупность социально-политических идей, в которой отражается и выражается самосознание определённых социальных субъектов – классов, групп, партий, общественных движений – их отношение к той или иной стороне действительности (взгляды, интересы, потребности, цели, намерения, умонастроения)». Не можем не привести очень удачное, на наш взгляд, определение идеологии, оглашённое Президентом Республики Беларусь А.Г.Лукашенко на встрече с руководящими работниками республиканских и местных государственных органов в 2003 году: «Идеология – это система

идей, взглядов, представлений, чувств и верований о целях развития общества и человека, а также средствах и путях достижения этих целей, воплощённых в ценностных ориентациях, убеждениях, волевых действиях, побуждающих людей стремиться к поставленным целям». Таким образом, идеология представляет собой систему идеалов, ценностных предпочтений людей в сфере политических отношений. И в этом контексте идеология оказывается чрезвычайно важным фактором, определяющим политическое поведение людей.

Идеология, являясь элементом общественного сознания, иерархически структурирована на следующие **уровни**.

- Уровень научных концепций, системно описывающих социально-политические идеалы и ценности общества и отдельных социальных групп, слоёв и классов.
- Уровень программ политических партий, в которых формулируются конкретные политические установки и требования тех или иных социальных образований.
- Деятельностный уровень, проявляющийся в конкретных фактах социо-нормативного поведенческого и символического воплощения господствующей идеологии в жизни общества и его отдельных членов.

Идеологическая сфера общества структурирована также и по социальным слоям и классам. Можно смело говорить о том, что каждый социальный класс и каждый социальный слой имеет свою собственную идеологию, отражающую его специфические интересы, цели, идеалы, а также понимание того, каким образом следует эти идеалы достигать. Различия между классовыми или сословными идеологиями могут быть существенными, вплоть до антагонистической непримиримости, а могут быть и незначительными, только в деталях. Конституция Республики Беларусь постулирует равноправие всех идеологий. Однако на деле доминирует какая-то одна идеология, получающая статус государственной в той или иной стране.

Идеология каждой страны имеет свою национальную специфику, обретая государственную форму. Однако содержание любой идеологии социально-классовое и потому может быть надгосударственным. Идеологии не имеют национально-государственных границ. Об этом свидетельствует существование международных альянсов на идеологической основе: партийных, например, Социалистический интернационал, религиозно-конфессиональных и политических, например, НАТО или в своё время Варшавский договор. Как об идеологии всемирного масштаба можно говорить о концепции общечеловеческих ценностей. Таким образом, как мы видим, идеологическая сфера имеет очень сложную структуру.

В любом современном обществе идеологии придаётся огромное значение. Это и понятно, поскольку идеология выполняет целый ряд чрезвычайно важных общественных **функций**. Перечислим основные.

- Идеология выполняет важную функцию легитимизации правящего

субъекта власти и политического режима в целом, объясняя, обосновывая и оправдывая его перед современниками и потомками.

- Консолидирующая и мобилизирующая функции идеологии проявляются в том, что она сплачивает народ единым пониманием цели общественного развития, а также мобилизирует массы на согласованное политическое действие единством средств достижения этой цели. Дело не меняет даже то, что реально эти социально-политические идеалы выражают интересы лишь части общества, зачастую очень небольшой. Государственная идеология придаёт им статус важнейших общественных ценностей.
- Социо-нормативная функция идеологии имеет своим результатом создание системы социальных норм, определяющих поведение индивидов как в сфере политических отношений, так и в иных сферах человеческой жизнедеятельности, включая и приватную.
- Идеология выполняет конструктивную функцию тогда, когда создаёт новую или укрепляет старую систему ценностей.
- Идеология становится деструктивной силой тогда, когда является средством критики существующего режима с позиций контрэлиты ради установления нового политического строя. Ясно, что обе последние функции взаимообусловлены и взаимосвязаны.
- Социально-психологическая, или “терапевтическая” функция идеологии выражается в предоставлении индивиду смысложизненных основ его существования, в оправдании бытовых или моральных трудностей. В этом смысле идеология выполняет те же функции, что и религия, создавая человеку психологический комфорт при наличии реальных проблем.

Таковы сущность, структура и основные функции идеологии как таковой. А теперь присмотримся повнимательнее к базовым идеологическим концепциям.

2. Либерализм

Термин «либерализм» происходит от латинского слова «liberalis», что означает – «свободный».

Реальной идеологической силой либерализм стал в 30-40-е годы XIX столетия, когда набрал политическую силу класс буржуазии – социальная база этой идеологии. Однако как идеологическое течение он возник ещё в XVII веке, когда возник в качестве реальной политической силы предпринимательский класс. Либерализм явился идеологией буржуазного класса, заинтересованного в свободе предпринимательства. Сильнейшим политическим толчком к началу эпохи либерализма стала Французская буржуазная революция 1789 года.

Основоположниками и главными идеологами либерализма были Дж. Локк, Шарль Монтескье, Томас Джефферсон, А. Смит, А. Де Токвиль, Дж. Ст. Милль, Г. Спенсер и др.

Термин «либерализм» используется в нескольких значениях.

Во-первых, как образ мышления и деятельности индивидов, интеллектуальная и нравственная установка. Либерализм в этом смысле – это антитрадиционализм. Либерал – это свободный в своих суждениях и поведении человек.

Во-вторых, термин «либерализм» используется для идентификации определенной политической доктрины, постулирующей максимальную свободу индивида от общества и государства. Такая трактовка восходит к периоду буржуазных революций XVII-XVIII вв. Либеральная доктрина является основой демократии западного типа. В этом значении либерализм понимается как совокупность идей, учений и программ ликвидации или уменьшения различных форм государственного и общественного принуждения личности.

В-третьих, так обозначается идеология и политика либеральных партий, объединённых в Либеральный интернационал.

Содержательной частью любой идеологии выступают её базовые ценности. Перечислим вкратце основные из фундаментальных **ценностей** либерализма.

– Высшей ценностью либерализма является человек (индивид).

– Индивид в рамках либеральной идеологии не может быть использован как средство для достижения каких-либо целей, какими бы важными они не казались с точки зрения коллектива и даже целого общества.

– Первична личность (индивид) а не общество. Общество вторично и производно от общества. Поэтому интересы индивида обладают приоритетом по сравнению с интересами общества.

– В соответствии с либеральной доктриной, у индивида от рождения есть неотчуждаемые права (право на жизнь, на собственность, свободу, безопасность и др.), которые никто не вправе у него отнять.

– Одним из основных требований либерализма является свобода от произвольного вмешательства государства в частную жизнь индивида.

– В рамках либеральной идеологии государство понимается как результат общественного договора индивидов, поэтому его функции ограничиваются задачами обеспечения свободы и безопасности индивидов (концепция государства-«ночного сторожа»).

– Либерализм постулирует минимальное вмешательство государства в экономику. Это, пожалуй, главный экономический тезис либерализма.

– Либерализм – это идеология индивидуализма и эгоизма. Герберт Спенсер (1820-1903 гг.) считал, что свобода человека ограничена только свободой другого человека.

– Либеральная концепция признаёт за индивидом полную свободу взглядов, совести, волеизъявления на фоне его независимости от социальных норм, общественных предрассудков, обычаев, традиций. Мораль является частным делом человека.

– Либералы отвергают какую бы то ни было зависимость индивида от общества. Надо признать, что эта свобода дорого оплачивается человеком его полной ответственностью за свою жизнь. Г. Спенсер, например, был против-

ником любых форм государственной поддержки бедным, одиноким матерям и пр.

– Либеральная идеология исходит из концепции так называемого «естественного неравенства». Люди не равны по своим способностям, поэтому у них не могут быть равными достаток, статус, образование, власть и т.д.

– Либеральная идеология базируется на рационализме, поскольку опирается на силу разума.

– Идеологи либерализма (например, Г. Спенсер) выступали за конкуренцию во всех без исключения сферах общественной жизни на основе полной свободы индивидуальных действий. В процессе такой конкуренции выживание будет обеспечено за наиболее приспособленными индивидами и обществами, что обеспечит выживаемость человеческого рода в целом.

– Практика либерализма создаёт наилучшие условия для социального, научно-технического и экономического прогресса, так как способствует максимальной активности человека во всех областях общественной жизнедеятельности за счёт повышения личной мотивации их деятельности.

Идеология либерализма наилучшим образом стимулирует творческую активность индивидов, в первую очередь, в экономической области. Поэтому общество, проповедующее либеральную идеологию, отличается высокой динамикой экономического развития. Вместе с тем, для такого общества характерен высокий уровень конфликтности и социальной нестабильности, обусловленные резкими контрастами социального расслоения.

Идеология либерализма претерпела несколько **фаз** своего развития.

Классический либерализм (XVII-XVIII вв.) оформился в процессе буржуазных революций против феодализма. Его представители (А. Смит, Дж.Локк, Ш. Монтескье) обосновывали право на «естественные» свободы личности в экономике и политике, право частной собственности, свободной конкуренции. Существовал больше в виде теоретических концептуальных построениях, чем на практике.

Либерализм XIX века. Сформировался под воздействием промышленной революции. Для этого этапа свойственна апологетика крайнего индивидуализма и утилитаризма. Практика либерализма в экономике, доминировала в Европе с небольшими перерывами (например, на период Первой Мировой войны 1914-1918 гг.) вплоть до начала 30-х годов XX столетия.

Социализированный либерализм. Эпоха экономического либерализма завершилась всемирной катастрофой перепроизводства конца 20-х - начала 30-х годов XX века. Для обуздания «великой депрессии» была использована теория государственного регулирования экономикой, разработанная Дж. Кейнсом. В этом и состояла особенность «нового курса» Т.Рузвельта.

Неолиберализм (80-90-е годы XX века), развившийся под влиянием Чикагской экономической школы, ознаменовал новый цикл возврата к либеральным ценностям. В это время подверглась существенному сокращению система социальной поддержки малоимущих. Таким образом, произошёл отказ от идеологии общества «всеобщего благоденствия» в пользу общества с оптимальным (т.е. частичным) воспроизводством качественного человеческо-

го капитала. Требование рационализации государственного регулирования экономикой, по сути, означало её значительное ограничение.

В XXI веке стран, исповедующих принципы либерализма, осталось немного. До начала нового тысячелетия эталонной страной либерализма можно было считать США. Однако после 11 сентября 2001 года, когда атаке экстремистов подверглись крупнейшие города США, правительство этой страны фактически встало на путь установления жёсткого государственного и общественного контроля за всеми сторонами жизни людей, вплоть до их личных отношений. У политологов появился повод говорить о закате эпохи либерализма.

3. Консерватизм

Этимологически это понятие восходит к латинскому слову «*conservare*», которое можно перевести на русский язык как «*сохранять*». От этого же латинского слово происходит и русское слово «консервы».

Базовые постулаты консерватизма в наиболее полном виде были сформулированы английским политиком, философом **Эдмундом Берком** (1729-1797).

Политический консерватизм стал идеологической реакцией, своего рода ответом старого, аристократического класса в его борьбе против буржуазного либерализма. Поначалу консерватизм выступал за сохранение феодальных устоев общества. Однако позже консервативная идеология брала под свою защиту любую устоявшуюся общественно-политическую традицию. Поэтому не случайно один из популярных современных проповедников консерватизма Александр Дугин использует в качестве синонима понятию «консерватизм» термин «традиционализм».

Понятие «консерватизм» используется в трёх различных значениях.

Как образ мышления и деятельности отдельного человека, интеллектуальная и нравственная установка индивида, опирающаяся на традиционализм – стремление сохранить устоявшийся порядок вещей. Такого человека именуют консерватором.

Как политическая доктрина, основной функцией которой является защита исторически сложившихся институтов власти, традиционных ценностей, таких как семья и брак, национальные особенности, религия, собственность, государство.

Как идеология и политика консервативных партий, ориентирующихся на защиту стабильности и порядка, нравственных традиций.

Базовые **ценности** консерватизма во многом противоположны либеральным ценностям. Приведём основные из них.

- Консервативной идеологии свойственно следование традиционным устоям жизни, таким как авторитет семьи, религия, национальное единство, порядок, сильное государство, патриотизм, нравственность.
- Консерватизм отличает приоритет интересов общества и государства над интересами индивида.

- Консерваторы исходят из зависимости прав и свобод человека от конкретно-исторических условий. «Естественные» права человека признаются до тех пор, пока они не противоречат «историческому» праву – т.е. существующим традициям.
- Консерватизм выступает за сильное государство, способное навести порядок, защитить слабых, наказать преступников и врагов народа. Права индивида и государства должны уравновешивать друг друга, чтобы ни одно из них не повредило обществу в целом.
- Стабильность консерваторами ценится превыше всего. Любые изменения в обществе должны осуществляться осторожно и под контролем общества.
- Один из отличительных признаков консерватизма – это патернализм (от лат. pater – отец) общества и государства над индивидами, проявляющийся в их заботе о гражданах, защите их перед лицом природных, экономических или военных угроз.
- Для консерватизма характерно терпимое отношение к социальному неравенству, которое признаётся естественным и неизбежным. Однако богатым вменяется в обязанность помогать бедным и сирым.
- Консерваторы скептически относятся к возможностям Разума обеспечить социальную гармонию в обществе. Большие надежды в этом отношении возлагаются на Веру, в первую очередь – религиозную, а также на веру в общество и государство.
- Консерватизм фактически отрицает общественный прогресс, обращаясь за достойным подражания идеалом в прошлое. Прогресс, с точки зрения консерватизма, это иллюзия. Любые изменения только дестабилизируют выработанную на протяжении многих веков гармонию социальных отношений.

Консервативная идеология, как и либерализм, имеет свою историю развития. Можно с уверенностью выделить три основные **фазы** развития консерватизма как политической идеологии.

- Классический консерватизм конца XVIII века – это идеология европейской аристократии. Её реакция на буржуазные революции во Франции.
- Консерватизм начала XX века – это реакция на вызванный экономическим либерализмом кризис «великой депрессии» 1929-1933 гг. в виде шовинизма, антисемитизма, расизма, национализма, завершившаяся образованием фашистских государств.
- Неоконсерватизм, начиная с 70-х годов XX века, попытался вернуть западному обществу сильно потрёпанные за период либерального послевоенного развития ценности семьи и брака, родины и нации, нравственности и религии. Идеология неоконсерватизма наиболее ярко проявилась в политике Р. Рейгана в США, М. Тэтчер в Великобритании, Г. Коля в Германии.

Страны, исповедующие консервативную идеологию, отличаются стабильностью и устойчивостью даже перед лицом чрезвычайных обстоятельств, будь то природные катаклизмы или испытания военных невзгод. В консервативных обществах стабильные браки и многодетные семьи, люди знают, что им следует ожидать от будущего, поскольку оно мало чем может отличаться от прошлого. Это общество проверенных веками и привычных взаимоотношений между мужчиной и женщиной, между начальником и подчинённым, между работником и работодателем. Однако такое общество обладает низким потенциалом развития, что является в современном мире, скорее, недостатком, чем преимуществом.

4. Коммунизм. Социализм. Социал-демократизм

Этимологически слова коммунизм и социализм выглядят синонимами. Коммунизм от французского слова *communisme*, который в свою очередь происходит от латинского *comunis*, что означает общий. Термин «социализм» (фр. *socialisme*) образован от латинского слова *socialis*, переводимый как «общественный». Однако многие политологи считают социализм лишь первой фазой коммунистической общественно-экономической формации. Во всяком случае, в этом смысле понятия «коммунизм» и «социализм» можно с полной уверенностью принимать и использовать в тексте за синонимы.

Коммунизм и социализм – это социально-философское учение о совершенном и справедливом общественно-политическом устройстве и социально-политическое движение, призванное реализовывать это учение на практике.

Коммунистические идеи явились реакцией на появление частной собственности на средства производства и обусловленное ею расслоение общества на богатых и бедных. Влечение к коммунизму зародилось уже в глубокой древности, когда была утрачена гармония первобытных коммуналистических отношений.

Стихийный коммунизм был широко распространён в Античные и Средние века, когда существовало немало городских и сельских, религиозных, сословных, ремесленных и даже разбойничьих общин, построенных на принципах совместной собственности и равенства распределения материальных благ среди членов коллектива.

Воспринятые на эмоциональном уровне коммунистические идеи характерны и для первоначального христианства, которое практиковало общинную собственность, рассматривая частную собственность как свидетельство антихристианского образа жизни.

Структурно коммунистическая идеология может быть представлена в измерении, обусловленном логикой развития самой коммунистической идеологией. В этом разрезе коммунизм претерпел следующие **фазы** развития:

- утопический социализм,
- марксизм,
- социал-демократизм.

Первым систематичным описанием принципов коммунистического устройства общества (хотя и в художественной форме диалога) стало «Государство» Платона. Уже здесь были заложены основные ценности коммунистической идеологии, такие как обязательность труда, общность всего имущества, равенство распределения материальных и духовных благ, отсутствие эксплуатации человека человеком, общественное воспитание и образование подрастающих поколений, приоритет общественных интересов над интересами индивида, общественный патернализм по отношению к тем, кто не может себя обеспечить жизненными благами. Платон заложил многовековую традицию так называемого **«утопического» социализма**. Столь звучное прилагательное этой разновидности коммунистической идеологии дало произведение Томаса Мора (1478-1535 гг.) «Утопия», которое переводится с латыни как «место, которого нет». Несмотря на то, что термин «утопический социализм» можно перевести как «невозможный социализм», его неоднократно пытались осуществить как на уровне отдельных общин (например, колония «диггеров» в 1649 году, Нью-Ленарк Роберта Оуэна в Англии и его же «Новая Гармония» в Америке в 1825 году), так и в масштабе 1/6 части целой планеты в период с 1917 года по 1924 год. Все эти опыты, в конце концов, окончились неудачно, однако идеи коммунизма живы и будут жить до тех пор, пока существуют имущественные различия в условиях жизни людей.

Пожалуй, самой тщательно разработанной и научно обоснованной идеологической концепцией по сей день остаётся **марксизм**. Карл Маркс (1818-1883) и Фридрих Энгельс (1820-1895) построили свою теорию на прочном фундаменте, во-первых, английской политической экономии А.Смита (1723-1790) и Д. Рикардо (1772-1822), во-вторых, немецкой классической философии Гегеля (1770-1831), Э. Канта (1724-1804) и Л.Фейербаха (1804-1872), в-третьих, – французского утопического социализма А. Сен-Симона (1760-1825), Ш. Фурье (1772-1837) и Р. Оуэна (1771-1858).

Базовые постулаты марксизма могут быть изложены в следующем конспективном виде.

- Наличие частной собственности на средства производства порождает социальное неравенство и классовую борьбу.
- Классовая борьба между наёмными работниками (пролетариатом) и собственниками на средства производства (буржуазией) есть двигатель политического прогресса.
- Пролетариат является могильщиком буржуазного строя и главным созидателем нового, коммунистического строя. Поэтому обязательным условием перехода к коммунизму выступает диктатура пролетариата.
- Основная задача диктатуры пролетариата заключается в устранении (преобразовании) частной собственности на основные средства производства в общественную собственность.

- Установление общественной собственности на средства производства приведёт к ликвидации эксплуатации человека человеком.
- Отсутствие эксплуатации человека человеком устранит основную причину антагонизма классов – классовое неравенство.
- По мере установления классового равенства исчезнет необходимость и в государстве как орудии подавления одного класса другим. На смену государству придёт самоуправляющаяся коммуна свободных и равноправных людей.

Такова (разумеется, очень грубо и упрощённо) логика марксистской интерпретации общественного прогресса от капитализма к коммунизму. Коммунистическое общество, по мнению классиков марксизма, это общество, в котором в полной мере реализован принцип: ***«Каждый по способностям, каждому – по потребностям»***, а взаимодействие общества и индивида организовано так, что ***«свободное развитие каждого есть условие свободного развития всех»***.

Марксизм оказал огромное воздействие не только на теорию, но и на практику всемирного политического процесса. Едва ли найдётся какая-либо другая, сопоставимая с марксизмом идеологическая концепция, столь же сильно повлиявшая на ход всемирной истории. Истины ради стоит, впрочем, оговориться, что на политические битвы массы поднимал, скорее, не сам марксизм, а его многочисленные модификации, самой, пожалуй, политически успешной из которых была ленинско-сталинская трактовка марксова учения. Однако В. И. Ленин и И. В. Сталин настолько вольно обращались с идеями публично обожествляемого классика, что позволили себе подправить даже принцип коммунизма, который в их редакции звучал так: *«От каждого по способностям, каждому – по потребностям»,* с чем сам К.Маркс вряд ли мог согласиться. По этой причине развал системы восточно-европейского социализма, свидетелями которого было наше поколение, не стоит относить на счёт марксизма, якобы дискредитировавшего себя этим неудавшимся историческим экспериментом. Марксизм Карла Маркса здесь ни при чём.

Другой влиятельной модификацией марксизма является социал-демократизм, получивший распространение и успешную практическую реализацию в странах Западной Европы и в некоторых странах Азии, например, в послевоенной Японии.

Социал-демократизм зародился ещё в недрах I Интернационала (1889-1914 гг.). Самыми влиятельными идеологами социал-демократизма тогда были К. Каутский, Э. Бернштейн, Г. Плеханов. Затем социал-демократы объединились в 1923 году в Рабочий Социалистический Интернационал, который, впрочем, в 1940 году развалился, не выдержав испытание военным патриотизмом. В 1951 году Социалистический Интернационал был воссоздан в составе 140 политических партий.

Таким образом, под социал-демократизмом понимают теорию и практику партий, входящих в Социалистический Интернационал. Внутри социал-демократизма существует целый ряд национальных и региональных

вариантов трактовки социализма. Применительно к социалистическим партиям Франции, Италии, Испании, Греции, Португалии используются понятия «социализм», «латинский социализм» или «средиземноморский социализм». Существуют германская и англосаксонская, скандинавская или шведская модели социализма. Часто говорят о японской модели социализма. Несмотря на многообразие национально-территориальных модификаций социал-демократической идеологии, все они имеют единый методологический фундамент.

В отличие от леворадикальной ленинской трактовки марксизма, они выступают против насильственных революционных методов борьбы рабочего класса за власть и против, соответственно, диктатуры пролетариата.

Социал-демократы считают более целесообразным мирные методы борьбы за власть с использованием легитимных возможностей буржуазной демократии.

Переустройство общества должно происходить, по их мнению, не революционным путём, а с помощью постепенных реформ.

Социальная база социал-демократии значительно шире, чем её трактовал ленинизм. Социал-демократы опираются не только на рабочих, но и на других наёмных работников, занимающихся как физическим, так и умственным трудом. Поэтому современные социал-демократы претендуют на то, чтобы отражать и защищать интересы не только пролетариата, но всего общества.

В отличие от советской модификации марксизма, социал-демократы признают и поддерживают все формы собственности на средства производства, в том числе и частную. Конкретную форму собственности определяет фактор эффективности и целесообразности. Государственная форма собственности налагается только на те средства производства, которые представляют особую значимость для общества, используется по отношению к предприятиям, обладающим так называемой «естественной» монополией, а также в сфере нерентабельной экономики (фундаментальная наука, космос, связь, коммуникации и пр.).

Экономика, по мнению социал-демократов, должна оставаться рыночной, поскольку рыночная экономика наиболее эффективна. Однако эту рыночную экономику необходимо ориентировать методами государственного регулирования для решения социальных проблем и задач.

Социал-демократия исходит из неизбежности социальных и имущественных различий индивидов. Однако, находясь у власти, они используют разнообразные рычаги государственного регулирования (прогрессивное налогообложение, социальные выплаты, льготы и т.д.) для того, чтобы сократить хотя бы материальное неравенство людей.

Социал-демократы выступают за максимальное участие граждан в политической жизни страны на уровне правительства и в самоуправлении по месту жительства. В ряде, например, скандинавских стран местные органы самоуправления и сегодня называются коммунами.

Идеология социал-демократии уже давно стала реальной политикой большинства европейских, и не только европейских стран. Более 50 партий Социалистического Интернационала являются правящими либо входят в правящие коалиции. Так, например, шведские социал-демократы почти бессменно находятся у власти, начиная с 1932 года. Итоги правления социал-демократов определяются следующими показателями: уровень безработицы составляет около 2%, шведские дети ещё с 1939 года получают бесплатное среднее образование, введено всеобщее страхование по болезни, пособия на детей получают не только матери, но и отцы, пенсии по старости выплачиваются всем, достигшим определённого возраста, в том числе не работавшим в сфере общественного производства, пособие по безработице выплачивается на уровне прожиточного минимума. Есть, правда, в социал-демократическом обществе и проблемы, обусловленные ростом иждивенческих настроений граждан и высокими расходами государства на социальные нужды. Типичными негативными последствиями социал-демократической политики считаются уменьшение экономической активности населения вследствие низкой мотивированности к труду, как следствие этого - снижение темпов экономического роста и увеличение инфляции. Несмотря на имеющиеся недостатки, общества, руководящиеся социал-демократической идеологией, обладают высокой степенью привлекательности в глазах мировой общественности.

5. Анархизм

Идеологией, сочетающей в себе либеральные и социалистические ценности, является анархизм. Если попытаться дать краткую характеристику анархизму, то это есть радикальная форма социализма на индивидуалистической основе.

Термин «анархия» происходит от греческого слова *anarchia* – безвластие. Анархизм – социально-политическое учение, отрицающее государство и любую политическую деятельность, и пропагандирующее освобождение личности от всех форм политической, экономической и духовной власти.

Идеология анархизма зародилась в 40-х годах XIX века в Западной Европе. Основоположниками этого учения являются М. Штирнер (1806-1856), П. Прудон (1809-1865) и М.А. Бакунин (1814-1876), Ткачёв П.Н. (1844-1885).

Согласно анархизму, единственной реальностью социального мира выступает индивид-эгоист. Всё остальное – его собственность в том смысле, что состоит в полной зависимости от индивида. Понятия морали, права, социальных норм объявляются «призраками» и «стеснительной шелухой» свободного индивидуального духа. Идеальным состоянием общества для анархистов является «союз эгоистов», граждане которого являются равными по правам и возможностям без государства как орудия подавления одних классов другими. В борьбе против насилия со стороны государства анархисты вполне допускали насилие ради установления равенства.

Специфика довольно влиятельного российского анархизма заключалась в идеализации крестьянской общины, которой, между прочим, очень интересовался как возможной основой русского варианта пути к коммунизму и сам Карл Маркс.

Вопреки распространённому мнению, анархисты не были противниками власти как таковой. Они выступали против государственной власти в пользу власти ассоциации свободных людей. Анархисты не были противниками и федерализма, т.е. центральной власти. Они были уверены в том, что возможен федерализм, построенный «снизу», на основе естественного объединения ассоциаций свободных людей. В этом-то и заключается смысл звучного лозунга анархизма: ***«Анархия – мать порядка!».*** Они были за порядок, но не навязанный «сверху» государственными чиновниками, а принятый на основе взаимного согласия свободных сограждан.

Для того чтобы построить федерацию свободных ассоциаций, нужно было уничтожить всю существовавшую доселе государственную машину. Эта идея анархизма вошла в строки знаменитой песни советских коммунистов «Интернационал»: «*Весь мир насилья мы разрушим до основанья, а затем мы новый мир построим: кто был ничем, тот станет всем*». Однако справедливости ради следует сказать, что анархисты выступали ярыми противниками не только капитализма, но и марксизма, поскольку считали его идеологией государственного социализма, закабаляющего человека в не меньшей степени, чем буржуазное государство.

Эти идеалы анархизма роднят его с либерализмом. А вот экономическая программа анархистов, по сути, была социалистической. Анархисты выступали фактически за коллективную собственность на средства производства. Вот что писал по этому поводу М.А.Бакунин: «*Земля принадлежит только тем, кто её обрабатывает своими руками – земледельческим общинам. Капиталы и все орудия работы - работникам – рабочим ассоциациям*».

Анархизм силён своим разрушительным началом, обращённым против существующей государственной машины подавления свободы человека. Однако позитивный потенциал анархистской идеологии очень незначителен. В этом состоит главная и роковая слабость анархизма, которая и отвела её место на обочине столбовой идеологической дороги современной цивилизации.

Помимо описанных нами идеологических систем существуют и другие, менее интересные и авторитетные, но имеющие своих сторонников в современном многообразном мире. Дадим лишь краткий их перечень.

- ✓ Технократизм
- ✓ Глобализм (и его антипод – антиглобализм)
- ✓ Экологическая идеология движения «зелёных»
- ✓ Этнополитические идеологии (от фашизма до сионизма)
- ✓ Религиозно-политические идеологии
- ✓ Идеология терроризма и экстремизма.

Идеологическая ситуация в Беларуси характеризуется тем, что в общественном сознании белорусского народа, как, впрочем, и в любом современном обществе сосуществуют самые разнообразные идеологические течения, однако безраздельно доминирует идеология белорусского государства. С истоками, основополагающими принципами и ценностями идеологии белорусского государства студенты смогут детально познакомиться в соответствующем учебном курсе.

ЛЕКЦЫЯ 16. СІСТЭМА СУЧАСНЫХ МІЖНАРОДНЫХ АДНОСІН

1. Сутнасць і паняцце міжнародных адносін.
2. Узроўні і віды міжнародных адносін.
3. Інстытуалізацыя міжнародных палітычных адносін
4. Асноўныя тэндэнцыі ў развіцці міжнародных адносін сучаснасці.

1. Сутнасць і паняцце міжнародных адносін

Кожная дзяржава як суб'ект міжнародных адносін мае ўласную знешнюю палітыку, якая вызначаецца шматлікімі фактарамі: узроўнем сацыяльна-эканамічнага і палітычнага развіцця; геаграфічным становішчам; нацыянальна-гістарычнымі традыцыямі; мэтамі і патрабаваннямі забеспячэння суверэнітэта; бяспекі дзяржавы і інш. Усё згаданае знаходзіць адлюстраванне ў ***канцэпцыі нацыянальных інтарэсаў***, змест якой складаюць: суверэнітэт, тэрытарыяльная цэласнасць, дастойны узровень жыцця, ідэалогія правячай эліты. Гэта з'яўляецца асновай знешнепалітычнай дзейнасці дзяржавы і міжнародных палітычных адносін.

Міжнародныя адносіны – сукупнасць эканамічных, палітычных, ідэалагічных, прававых, дыпламатычных і іншых сувязей і узаемаадносін паміж дзяржавамі і сістэмамі дзяржаў, паміж асноўнымі класамі, сацыяльнымі, эканамічнымі, палітычнымі сіламі, арганізацыямі і грамадскімі рухамі, якія дзейнічаюць на сусветнай арэне, т.ч. паміж народамі у самым шырокім сэнсе гэтага слова.

Ім уласцівы спецыфічныя ***рысы***:

1) стыхійны характар міжнароднага палітычнага працэса, для якога характэрна вялікая колькасць тэндэнцый і думак, што абумоўлена наяўнасцю мноства суб'ектаў міжнародных адносін;

2) узмацненне ролі суб’ектыўнага фактара, узрастанне ролі палітычных лідэраў;

3) ахоп усіх сфер жыццядзейнасці грамадства і далучэнне да іх розных суб’ектаў палітыкі;

4) адсутнасць адзінага цэнтра і наяўнасць вялікай колькасці раўнапраўных і суверэнных цэнтраў прыняцця палітычных рашэнняў;

5) для рэгуліравання міжнародных адносін галоўнымі з'яўляюцца пагадненні і дамовы аб супрацоўніцтве.

2. Узроўні і віды міжнародных адносін

Міжнародныя адносіны разгортваюцца і існуюць на розных маштабных узроўнях (па вертыкалі) і праяўляюцца ў розных групавых узроўнях (па гарызанталі).

Па вертыкалі:

а) глабальныя міжнародныя адносіны – гэта адносіны паміж сістэмамі дзяржаў, буйнейшымі дзяржавамі і яны адлюстроўваюць сусветны палітычны працэс;

б) рэгіянальныя (субрэгіянальныя) адносіны – гэта адносіны паміж дзяржавамі пэўнага палітычнага рэгіёна ва ўсіх сферах жыццядзейнасці грамадства, маючыя больш канкрэтныя праявы і шматбаковы характар;

в) адносіны канкрэтнай міжнародна-палітычнай сітуацыі бываюць рознабаковымі, але заўжды маюць канкрэтна-гістарычны характар; гэта розныя тыпы адносін, магчыма нават некалькіх дзяржаў, якія зацікаўлены ў тым ці іншым вырашэнні пэўнай сітуацыі. Як толькі вырашаецца праблема – будзе пераадолена сітуацыя, склаўшыяся адносіны распадаюцца.

***Па гарызанталі*:**

а) групавыя (кааліцыйныя, міжкааліцыйныя) адносіны, якія рэалізюцца праз узаемаадносіны груп дзяржаў, міжнародных арганізацый і г.д.;

б) двухбаковыя адносіны – найбольш распаўсюджаная форма міжнародных адносін паміж дзяржавамі і арганізацыямі.

Для разумення сутнасці сістэмы міжнародных адносін, як адзначае доктар палітычных навук, прафесар С.Рашэтнікаў, вялікую значнасць мае вызначэнне суб'ектаў міжнародных адносін, да якіх адносяцца: класы і іншыя сацыяльныя групы; дзяржавы і дзяржаўныя аб'яднанні; палітычныя партыі; недзяржаўныя міжнародныя арганізацыі.

Галоўную значнасць мае дзяржава, як фактар, які вызначае ўсе астатнія элементы сістэмы, г.зн. яна валодае палітычнай уладай і матэрыяльнымі магчымасцямі, эканамічным і навукова-тэхнічным патэнцыялам, ваеннай моцай і іншымі сродкамі ўздзеяння. Іншыя суб'екты сістэмы міжнародных адносін маюць меншую значнасць для змен сутнасці гэтай сістэмы. Яны адыгрываюць хутчэй другасную (дапаможную) ролю. Аднак, пры пэўных умовах аказываюць і вырашальнае значэнне на ўсю сістэму.

На думку палітолага Я.Сапёлкіна, міжнародныя адносіны магчыма класіфікаваць, зыходзячы з практычных дзеянняў суб'ектаў сусветнай палітыкі, якія закранаюць лёсы чалавецтва.

I тып – класічны, які грунтуецца на раўнавазе сіл;

II тып – "халодная вайна", калі палітыка-дыпламатычная сфера аносін звужаецца за кошт пашырэння ваеннай;

III тып – мірнае суіснаванне, якое характарызуецца глабальным падзелам свету на розны групавы грамадскі лад;

IV тып – недалучэнне, калі захоўваецца свабода выбару рашэнняў і дзеянняў у міжнародных адносінах на грунце ўласнага інтарэсу;

V тып – партнёрства, калі прыярытэтнымі з'яўляюцца агульначалавечыя інтарэсы, а барацьба за раззбраенне – усеагульнай.

У гэтай класіфікацыі асноўным крытэрыем падыходу да праблемы міжнародных адносін зя'уляецца катэгорыя інтарэсу, якая грунтуецца на агульначалавечых каштоўнасцях. Для асобна ўзятай краіны гэта барацьба за добрыя ўзаемакарысныя адносіны ў межах дэмакратычнага выбару гістарычнага шляху развіцця.

Віды міжнародных адносін. Міжнародныя адносіны носяць аб'ектыўны характар. У адпаведнасці з гэтым вылучаюць наступныя віды міжнародных адносін, кожны з якіх мае сваю структуру, функцыі і працэс развіцця:

Палітычныя – гарантуюць бяспеку і ствараюць ўмовы для развіцця іншых адносін, знаходзяць сваё адлюстраванне ў рэальнай палітычнай дзейнасці элементаў палітычнай сістэмы, перадусім дзяржавы.

Эканамічныя і навукова-тэхнічныя – накіраваны на абарону эканамічных інтарэсаў, якія ўплываюць на фарміраванне сусветнага рынку, міжнародны падзел працы. Стан эканамічных адносін шмат у чым вызначаецца ўзроўнем развіцця вытворчасці і вытворчых сіл дзяржаў, рознымі мадэлямі эканомікі, наяўнасцю прыродных рэсурсаў і інш.

Ідэалагічныя адносіны.

Міжнародна-прававыя адносіны рэгулiруюць узаемаадносіны ўдзельнікаў міжнароданага яднання прававымі нормамі і правіламі, аб якіх гэтыя ўдзельнікі дамовіліся. Міжнародна-прававы механізм дазваляе ўдзельнікам абараняць свае інтарэсы, развіваць узаемаадносіны, папярэджваць канфлікты, вырашаць спрэчкі, падтрымліваць мір і бяспеку ў інтарэсах усіх народаў. Адносіны маюць універсальны характар, грунтуюцца на сістэме агульнапрызнанных прынцыпаў. Аднак, акрамя таго існуюць спецыяфічныя нормы, якія рэгулiруюць спецыяльныя накірункі: дыпламатычнае права, марское гандлёвае права, міжнародны арбітраж, суд і інш.

Ваенна-стратэгічныя – гэта сфера спецыфічных грамадскіх, міжнародных адносін, якія звязаны так ці інакш з прамым ці апасродкавым стварэннем, назапашваннем, пераразмеркаваннем ваеннай сілы.

Культурныя адносіны, у іх аснове знаходзяцца працэсы інтэрнацыяналізацыі грамадскага жыцця, узаемапранікнення і абагачэння культур, сістэм адукацыі, развіцця сродкаў масавай інфармцыі. Асноўнае значэнне ў іх развіцці маюць няўрадавыя ўстановы.

Усе віды міжнародных адносін існуюць у розных ***формах***, якія шматвобразныя:

- палітычныя: прававыя, дыпламатычныя, арганізацыйныя і г.д.;
- эканамічныя: фінансавыя, гандлёвыя, каапературыўныя і г.д.;
- ідэалагічныя: пагадненні, дэкларацыі, дыверсіі, псіхалагічная вайна і г.д.;
- ваенна-стратэгічныя: блокі, саюзы і інш.;
- культурныя: гастролі артыстаў, абмен інфармацыяй, выставы і г.д.;

Сістэма міжнародных адносін знаходзіцца ўвесь час у развіцці і ўдасканаленні, з'уляюцца новыя віды, узроўні адносін, іх формы атрымліваюць новы змест.

Як падкрэслівае С. Рашэтнікаў, міжнародныя адносіны ахопліваюць вельмі шырокую, а таму цяжкую для разумення вобласць з'яў і працэсаў, грунтоўнае разуменне якіх, тэарэтычнае ўпарадкаванне і аналіз іх узаемасувязей, пры сённяшнім стане ведаў і недасканаласці навуковага апарата амаль немагчымае.

У міжнародным жыцці, у адрозненні ад іншых праяў грамадскага жыцця, няма аднаго цэнтра ўлады і кіравання, у наяўнасці – поліцэнтрызм і поліерархія, у межах якой вельмі вялікую ролю адыгрываюць стыхійныя працэсы і суб'ектыўныя фактары. Заканамернасці і паўторнасць амаль не заўважаюцца.

У даследчыка міжнародных адносін няма магчымасці цалкам атрымаць неабходную і аб'ектыўную інфармацыю, асабліва ў сферы палітычнай і стратэгічнай, у якіх вялікую ролю адыгрываюць меркаванні бяспекі і таямніцы дыпламатыі.

У сферы дзеянняў фактараў (дзейнікаў) міжнародных адносін вельмі вялікую ролю адыгрываюць адначасовасць вялікай колькасці ўзаемадзеянняў і выпадковыя падзеі. Гэта ўсё разам перашкаджае аналізу і ацэнцы мэтавых дзеянняў і прадбачанне іх наступстваў.

3. Інстытуалізацыя міжнародных палітычных адносін

Сродкам палітычнага рэгулявання міжнародных адносін з'яўляюцца міжнародныя арганізацыі, ад якіх таксама залежыць развіццё міжнародных адносін, практычная рэалізацыя знешняй палітыкі.

Міжнародныя арганізацыі – трывалыя аб'яднанні міжурадавага і няўрадавага характару, якія ствараюцца на аснове міжнароднага пагаднення (статута, канстытуцыйнага дакумента) у мэтах садзейнічання рашэнню міжнародных праблем.

Першыя міжнародныя арганізацыі з'явіліся толькі ў 19 ст. Асабліва хутка яны пачалі ствараца пасля Другой сусветнай вайны. У сучасных умовах іх вельмі шмат.

Міжнародныя арганізацыі падзяляюцца на:

– ***міжурадавыя***, якія ствараюцца на аснове шматбаковых міжнародных дамоў і аб'ядноўваюць дзяржавы: ААН, еўрапейскі звяз, арганізацыя амерыканскіх дзяржаў, арганізацыя краін экспартораў нафты, арганізацыя афрыканскага адзінства, арганізацыя "ісламская канферэнцыя", ЮНЭСКА (арганізацыя ААН, якая займаецца праблемамі культуры, адукацыі, навукі), МАГАТЭ (Міжнароднае агенцтва ААН па атамнай энергіі), ЮНЭП (арганізацыя ААН, якая займаецца распрацоўкай мераў па ахове навакольнага асяроддзя);

– ***няўрадавыя***, у склад якіх уваходзяць нацыянальныя грамадскія аб'яднанні (Сусветная федэрацыя прафсаюзаў, Сацінтэрн), прыватныя асобы (Рада Пагуошскага руху), гарады (Сусветная федэрацыя гарадоў – пабрацімаў),

навуковыя ўстановы (Міжнародная рада навуковых саюзаў) і іншыя аб'яднанні.

Падзяляюцца міжнародныя арганізацыі таксама на сусветныя і рэгіянальныя.

Вялікую ролю адыгрываюць транснацыянальныя карпарацыі (ТНК). Існуе каля 600 карпарацый міліярдзераў. Сярод іх: МАГІ – шматбаковае агенцтва па гарантыям інвестыцый, МАСК – міжнародная асацыяцыя па страхаванню крэдытаў і інш.

Самая вядомая міжнародная арганізацыя – **ААН** (Арганізацыя Аб'яднаных Нацый), якая на сёння з'яўляецца галоўным суб'ектам міжнародных адносін. ААН была створана 24.10.1945 года, сярод краін заснавальнікаў была і ёсць Беларусь. У склад ААН уваходзяць 184 дзяржавы (2004 год). Дзейнічаюць шэсць галоўных органаў ААН: Генеральная асамблея, Савет бяспекі, Эканамічная і сацыяльная рада, Рада па апякунству, Міжнародны суд, Сакратарыят.

Мэты ААН:

- падтрымліваць сусветны мір і бяспеку;
- развіваць сяброўскія сувязі паміж нацыямі на аснове раўнапраўя і самавызначэння;
- рэалізоўваць міжнароднае супрацоўніцтва на аснове павагі к правам чалавека і свабоды;
- з'яўляцца цэнтрам для ўзгаднення дзеянняў нацый у дасягненні гэтых мэтаў.

Міжнародныя арганізацыі з'яўляюцца вельмі ўплывовымі суб'ектамі міжнародных адносін і аказваюць у апошні час усё большы ўплыў на сустветны палітычны працэс.

4. Асноўныя тэндэнцыі ў развіцці міжнародных адносін сучаснасці

Перадусім неабходна разгледзець прынцыпы міжнародных адносін, якія зафіксавалі ў Статуце ААН і іншых дакументах, ратыфікаваных большасцю краін свету.

Галоўнымі ***прынцыпамі*** міжнародных адносін з'яўляюцца:

1) Няўмяшальніцтва, згодна якому не дазваляецца прамое ці ўскоснае ўмяшальніцтва дзяржаў ці міжнародных арганізацый ва ўнутраныя справы іншых краін і народаў.

2) Прынцып мірнага вырашэння міжнародных спрэчак і канфліктаў праз перамовы, пасрэдніцтва, разбіральніцтва ў судзе, міжнародным арбітражы і г.д.

3) Прынцып мірнага суіснавання дзяржаў з розным грамадскім ладам – непарушнасць тэрыторыі дзяржаў, усебаковае супрацоўніцтва, адмова ад прымянення моцы з мэтай парушэння палітычнай незалежнасці іншай краіны.

4) Прынцып раўнапраўя і самавызначэння народаў, прынцып суверэннай роўнасці дзяржаў, які выключае ўсялякую замежную ўладу на тэрыторыі іншай дзяржавы. Суверэнітэт зя'ўляецца неад'емным правам дзяржавы.

5) Прынцып поўнага выконвання праў чалавека і асноўных свабод, пад якімі разумеецца комплекс сацыяльна-эканамічных, грамадзянскіх, палітычных, культурных праў і свабод, якія характарызуюць статус асобы ў дзяржаве (Статут ААН, Усеагульная дэкларацыя праў чалавека 1948 года і інш.).

6) Прынцып безумоўнага ўстрымання ад прапаганды гвалту, тэрора і вайны, як сродкаў сусветнай палітыкі.

7) Прынцып добрасумленнага выканання дзяржавамі абавязацельстваў, якія яны ўсклалі на сябе самі.

Для разумення складаных з'яў сучаснага палітычнага жыцця ў сферы міжнародных адносін неабходны аналіз тэндэнцый развіцця сусветнай палітыкі. Улік асноўных тэндэнцый неабходны пры разглядзе не толькі міжнародных, але і нацыянальных палітычных праблем.

Як адзначае Я.Сапёлкін, адным з асноўных ***накірункаў*** сучаснага палітычнага развіцця з'яўляецца ***пераўтварэнне міжнародных адносін у сапраўды сусветныя адносіны***. Сучасны свет сёння прадстаўлены не толькі "вялікімі дзяржавмі", але і больш чым за 200 дзяржавамі. Усе яны з'яўляюцца суб'ектамі міжнародных адносін і сусветнай палітыкі, нейкім чынам уплываюць на палітычныя працэсы ў свеце.

У сувязі з гэтым ускладніліся міжнародныя адносіны, што адлюстроўвае яшчэ адну тэндэнцыю сучаснага развіцця. У наш час актыўны ўдзел у палітычным жыцці дзяржаў, якія знаходзяцца на розных узроўнях сацыяльна-эканамічнага і культуранага развіцця і, маючыя ўласную гісторыю і нацыянальны вопыт, розныя тыпы палітычнага ладу, нараджае новыя міжнародныя праблемы і супярэчнасці. Таму ўзрастае роля міжнародных арганізацый у сучаснай палітыцы. Яны павінны каардзініраваць дзейнасць нацыянальных дзяржаў, якія выступаюць як суб'екты палітыкі. Ускладненне палітычных міжнародных адносін выклікана і разбурэннем двухполюснага міру (існаванне дзвюх "зверхдязржаў" і дзвюх ваенна-палітычных блокаў) і фарміраваннем новай міжнароднай палітычнай структуры.

Наступны ***накірунак***, альбо тэндэнцыя ў развіцці міжнародных адносін – ***узрастанне інтэграцыйных працэсаў у свеце пры адначасовым развіцці нацыянальнай самасвядомасці народаў***. Гэта вельмі супярэчлівая тэндэнцыя. З аднаго боку імкненне да інтэрнацыяналізацыі на грунце эканамічнага збліжэння краін і народаў. З другога – нацыянальныя і нацыяналістычныя памкненні розных народаў. Апошняе нават атрымала паняцце "нацыянальнага рэнесансу" як з'явы сусветнага парадку. Гэта добра бачна на прыкладзе Еўропы.

Наступныя ***тэндэнцыі*** развіцця сучасных міжнародных адносін – ***гуманізацыя і дэмакратызацыя***. Міжнародныя адносіны садзейнічаюць стварэнню магчымасцей і ўмоў для развіцця і ўдасканалення асобы, павышэння дабрабыту чалавека і якасці яго жыцця. Адбываецца пераход ад канфрантацыйнай раўнавагі (заснаванай на ваенна-палітычным парытэце дзвюх сістэм) да новага сусветнага парадку (стварэнне інтэграцыйных саюзаў, сумеснае вырашэнне глабальных праблем і г.д.).

Яшчэ адным ***накірункам*** развіцця сучаснага свету з'яўляецца ***высоўванне ў цэнтр сусветнай палітыкі і міжнародных адносін глабальных праблем***. Да выразных рыс апошніх варта аднесці комплекснасць, сістэмнасць і ўсеагульны характар. У іх адлюстравана адзінства сучаснага свету, узмацненне ўзаемасувязі і ўзаемазалежнасці ўсіх элементаў чалавечай супольнасці, у прыватнасці, існуючых сусветных палітычных структур.

Міжнародны палітычны парадак – гэта пэўны якасны стан сістэмы міжнародных адносін на тым ці іншым этапе яе развіцця. Ён мінае розныя па зместу і па характару этапы.

ЛЕКЦЫЯ 17. СУСВЕТНАЯ ПАЛІТЫКА І ГЛАБАЛЬНЫЯ ПРАБЛЕМЫ СУЧАСНАСЦІ. ГЕАПАЛІТЫКА

1. Узнікненне, сутнасць і дынаміка глабальных праблем сучаснасці.
2. Шляхі рашэння глабальных праблем сучаснасці.
3. Сутнасць, асноўныя элементы і фактары геапалітыкі.
4. Геапалітычныя наступствы распаду СССР. Беларусь на геапалітычным скрыжаванні.

1. Узнікненне, сутнасць і дынаміка глабальных праблем сучаснасці.

Тэрмін "глабальныя праблемы" ў навуковай літаратуры ўжываецца з канца 1960-х гадоў. Але глабальныя праблемы ўзніклі значна раней. Грамадства добра ведае пра існаванне глабальных праблем. Палітыкі вельмі часта гавораць аб іх. У той жа час любы чалавек адразу можа сфармуліраваць дзве – тры, не болей. У першую чаргу – гэта глабальная экалагічная праблема і пагроза ракетна-ядзернай зброі ў вырашэнні існуючых міжнародных канфліктаў. Таму існуе пільная патрэба сфармуліраваць рысы глабальных праблем, прычыны абвастрэння іх на сучасным этапе развіцця чалавечай супольнасці, вызначыць тыпы і магчымыя шляхі вырашэння. Галоўнымі крытэрыямі глабальнасці праблем з'яўляюцца: прасторавае і планамернае вымярэнне, а таксама змест, які ўтрымлівае пытанні захавання цывілізацыі. Зыходзячы з гэтага можна сфармуліраваць абагульненае паняцце глабальных праблем.

Глабальныя праблемы сучаснасці – гэта праблемы, якія стрымліваюць грамадскі прагрэс чалавецтва, а пры пэўных умовах ставяць пад сумленне існаванне нашай цывілізацыі.

На падставе гэтага паняцця палітолаг Г. Круглова сфармуліравала найбольш характэрныя ***рысы*** глабальных праблем:

а) маюць агульначалавечы характар, бо яны закранаюць інтарэсы ўсіх краін і народаў, а ў перспектыве – будучае ўсяго чалавецтва;

б) спадарожнічаюць чалавечаму грамадству на працягу ўсёй гісторыі, нягледзячы на тое, што да пэўнага этапа свайго развіцця яны не выяўляюць сваёй вастрыні, нават іх развіццё не заўжды прыкметнае;

в) у сучасных умовах набываюць сусветны характар, бо сферай іх дзеянняў стала ўся планета;

г) маюць комплексны, сістэмны характар, каб іх вырашыць, неабходны сумесныя намаганні ўсіх краін і народаў;

д) развіваюцца ў часе і прасторы, у выніку з'яўляюцца новыя, а пэўныя знікаюць;

е) супярэчлівыя з пункту гледжання свайго рашэння, так як цалкам глабальныя запатрабаванні будуць задаволены ў далёкай гістарычнай перспектыве, а ў сучасных умовах яны атрымліваюць частковае, прамежкавае рашэнне, пры ўмовах актыўнага міжнароднага супрацоўніцтва;

ж) маюць змешаную сацыяпрыродную сутнасць і па прычынах узнікнення і па характару праяў.

Глабальныя праблемы ўяўляюць з сябе сукупнасць сацыяпрыродных праблем, ад рашэння якіх залежыць сацыяльны прагрэс чалавецтва і захаванне цывілізацыі. Гэта праблемы, якія характарызуюцца дынамізмам, узнікаюць як аб'ектыўны фактар развіцця грамадства і для свайго рашэння патрабуюць аб'яднаных намаганняў усяго чалавецтва.

Глабальныя праблемы сучаснасці не з'яўляюцца чымсьці новым для чалавецтва, хутчэй за ўсё, яны ўяўляюць з сябе нячутнае абвастрэнне і паглыбленне ў сучасных умовах існаваўшых раней супярэчнасцей у сістэме "чалавек – грамадства – прырода".

Прычынамі, якія садзейнічалі іх актуалізацыі, з'яўляюцца:

а) удасканаленне і развіццё вытворчых сіл і вытворчых адносін, вынік развіцця матэрыяльнай культуры грамадства;

б) вынікі сацыяльнага прагрэса;

в) паглыбленне супярэчнасцей, якія вызначаюцца драпежніцкімі адносінамі да чалавека і прыроды – бескантрольнае і інтэнсіўнае выкарыстоўванне прыродных рэсурсаў (карысных выкапняў), узмацненне неспрыяльных наступстваў чалавечай дзейнасці;

г) паскоранае развіццё НТР;

д) супадзенне навукова-тэхнічнай рэвалюцыі з буйнымі сацыяльнымі пераменамі ў свеце (напрыклад, рэвалюцыя ў вайсковай справе і стварэнне зброі масавага знішчэння прывялі да ўзнікнення праблемы захавання і выжывання чалавецтва).

Такім чынам, можна падсумаваць, што асноўнымі прычынамі абвастрэння глабальных праблем у сучасных умовах з'яўляюцца развіццё грамадства, яго вытворчых сіл, нячутнае развіццё НТР і сацыяльны прагрэс.

Усе глабальныя праблемы знаходзяцца ў непарыўнай і ўзаемаабумоўліваючай сувязі паміж сабою. Кожная глабальная праблема не існуе "сама па сабе", а як "элемент" структуры ўсёй сістэмы глабальных праблем. Таму неабходна вызначыць тыпалогію глабальных праблем, зыходзячы з пэўнага крытэрыя. Найбольш поўная тыпалогія прадугледжвае, што праблемы маюць карані ў адносінах паміж асноўнымі сацыяльнымі супольнасцямі, у адносінах паміж чалавекам і прыродай, паміж чалавекам і грамадствам.

Л.Самойлава і Г.Круглова вылучаюць наступныя тыпы глабальных праблем сучаснасці.

1 клас – суперглабальныя (агульнасусветныя):

- папярэджанне сусветнай ракетна-ядзернай вайны;
- усталяванне новага міжнароднага парадку на прынцыпах раўнапраўя і супрацоўніцтва;
- развіццё эканамічнай інтэграцыі.

Яны звязаны з перабудовай міжнародных адносін у адпаведнасці з патрабаваннямі далейшага прагрэсу чалавецтва.

2 клас – агульнапланетарныя (рэсурсныя):

- экалагічная;
- дэмаграфічная;
- энэргетычная;
- харчовая;
- праблема выкарыстоўвання космаса і інш.

Яны звязаны з праблемамі аптымізацыі, гарманізацыі і гуманізацыі адносін грамадства да прыроды.

3 клас – агульначалавечыя (субглабальныя):

- ліквідацыя эксплуатацыі і жабрацтва;
- праблема аховы здароўя і адукацыі;
- гарантыя праў чалавека;
- праблема планіравання і рэгуліравання роста ўзроўню і якасці жыцця і інш.

Гэта праблемы сацыякультурнага, гуманітарнага шэрагу, якія звязаны з дэмакратызацыяй адносін грамадства і асобы.

Неабходна мець на ўвазе, што неад'емнай рысай сучасных глабальных праблем з'яўляецца іх дынамізм. Гэта абумоўлівае магчымасць павелічэння або памяншэння глабальных праблем, а таксама зніжэння або павялічэння вастрыні той ці іншай праблемы. Сістэма праблем не застаецца нязменнай у часе. Яна развіваецца. Таму, натуральна, у пачатку трэцяга тысячагоддзя магчыма перад чалавецтвам паўстане неабходнасць шукаць рашэнне зусім іншай па складу і характару сістэмы глабальных праблем, чым той, з якой чалавецтва сутыкнулася напрыканцы XX стагоддзя.

2. Шляхі рашэння глабальных праблем сучаснасці

Вялікае значэнне для паспяховага вырашэння глабальных праблем набывае навуковы разлік і прагноз. Узнікаючы стыхійна, глабальныя праблемы патрабуюць планамерна накіраваных дзеянняў людзей для іх вырашэння. У сучасных умовах гэта прадвызначае прагрэс ва ўсіх сферах чалавечай дзейнасці. Чалавецтва павінна папярэдзіць магчымыя адмоўныя наступствы, якія пагражаюць існаванню і развіццю сённяшняга і будучага пакаленняў. На думку Г.Кругловай, і з гэтым немагчыма не пагадзіцца, для вырашэння глабаль-

ных праблем неабходна ўлічваць навукова-тэхнічныя (або натуральна-прыродныя) і сацыяльна-палітычныя аспекты.

Планетарны характар глабальных праблем прадвызначыў і шырокі дыяпазон падыходаў, думак, тэорый. Сярод гэтага мноства канцэпцый магчыма вылучаць як узаемадапаўняючыя, так і ўзаемаадмаўляючыя адна адну. Стратэгія вырашэння глабальных праблем непазбежна павінна спалучыць у сабе навуковы, сацыяльны і гуманістычны падыходы да гэтых праблем. У праектах ***вырашэння глабальных праблем*** магчыма вылучыць чатыры ***падыходы*** ў залежнасці ад ролі і значэння навукова-тэхнічнага прагрэса (НТП):

1) канцэпцыі, якія бачаць вырашэнне глабальных праблем толькі ў дасягненнях НТР, зусім не ўлічваючы іх сацыяльнай накіраванасці;

2) канцэпцыі, якія цалкам адмаўляюць дасягненні НТП, заклікаюць да прыпынення росту вытворчасці і прыпынення дзейнасці, накіраванай на развіццё навукі, тэхнікі, пераўтварэнняў прыроды і г.д.

3) канцэпцыі, якія ігнаруюць НТП у звязку з вырашэннем глабальных праблем, але не адмаўляюць яго ў грамадстве; асноўны ціск робіцца на змяненні духоўнага жыцця чалавека;

4) канцэпцыі, якія бачаць вырашэнні глабальных праблем шляхам спалучэння дасягненняў навукова-тэхнічнага і сацыяльнага прагрэса грамадства.

Адразу неабходна падкрэсліць, што побач з сацыяльна-эканамічным пераўладкаваннем грамадства, у наш час усё большую значнасць набывае фарміраванне новай глабальнай свядомасці. Пад уплывам навуковай думкі і працы стыхійныя формы ўзаемадзеяння чалавека з прыродай павінны саступіць месца арганізаваным у адпаведнасці з законамі функцыяніравання і развіцця біясферы. Уладарства тэхнічных і біялагічных законаў узаемадзеяння грамадства і прыроды заменяць сацыяльныя (разумныя) законы. У гэтым кантэксце вялікую ролю мае развіццё міжнароднага навукова-тэхнічнага супрацоўніцтва, сумеснае змаганне з забруджваннем навакольнага прыроднага асяроддзя, сумесныя навуковыя даследаванні.

Кажучы пра глабальныя праблемы і іх вырашэнні неабходна адзначыць сацыяльна-палітычныя аспекты. Вырашэнне праблем немагчыма без усвядомленай і мэтанакіраванай дзейнасці чалавека. Іх глабальны характар патрабуе для вырашэння сумесных намаганняў усіх краін і народаў свету. Гэта дае падставу для сацыяльна-палітычных аспектаў міжнароднага супрацоўніцтва ў вырашэнні глабальных праблем сучаснасці. Але шмат залежыць ад падыходаў да гэтых праблем у палітыцы асобна ўзятых краін.

Знаходзячыся ў сувязі з сацыяльнымі, эканамічнымі, палітычнымі супярэчнасцямі сучаснага свету, глабальныя праблемы непазбежна выклікаюць сутыкненне інтарэсаў розных класаў, сацыяльных груп, палітычных партый, грамадскіх рухаў і г.д. Яны набываюць палітычную афарбоўку, іх вырашэнне знаходзіцца ў сферы палітыкі. У пэўнай ступені, глабалістыка з'яўляецца той вобласцю, дзе сутыкаюцца палітычныя курсы і мэты розных дзяржаў, партый, рухаў, класаў.

Шматлікія партыі, рухі і арганізацыі, якія зацікаўлены ў вырашэнні глабальных праблем, распрацоўваюць свае палітычныя дактрыны, вылучаюць уласныя праграмы вырашэння гэтых праблем. Аднак неабходна заўжды памятаць, што ўсё чалавецтва хвалююць глабальныя праблемы і яно заклапочана неабходнасцю іх вырашэння, аднак шляхі і сродкі іх вырашэння розныя, у залежнасці ад палітычных і ідэалагічных інтарэсаў.

Безумоўна, што па сваёй сутнасці глабальныя праблемы маюць біясацыяльны характар. Адзначаючы значнасць натуральна-прыроднага боку, трэба прызнаць галоўнымі ў вырашэнні праблем сацыяльна-палітычныя змены. Навуковыя веды дазваляюць сёння прапанаваць тэхнічнае забеспячэнне вырашэння любых самых складаных глабальных праблем, з якімі сутыкнулася чалавецтва. Але практычная рэалізацыя такіх праектаў залежыць передусім ад рэальнага палітычнага курса, ад сацыяльна-палітычных умоў, ад мэтаў дзяржавы ці палітычнай партыі. Глабалістыка стала не толькі спецыяльнай галіной навуковых ведаў, але і накірункам дзяржаўнай палітыкі. На сёння можна казаць аб глабальным мадэліраванні развіцця, як неад'емнай часткі палітыкі ўсіх дзяржаў. Неабходна памятаць, што галоўнае – гэта не лозунгі і дэкларацыі, а практычная рэалізацыя. А вось тут узнікаюць складанасці. Нават дасягнуўшы згоды па асноўных мэтах і задачах, розныя палітычныя сілы на практыцы не заўжды імкнуцца да іх рэалізацыі. Найбольш яскрава бачны розныя падыходы і сувязь палітыкі і глабальных праблем на прыкладзе вырашэння праблемы вайны і міра (палітычныя, канцэпцыя "ядзернага міра" і г.д.), экалагічных праблем і інш.

У сучасных умовах магчыма весці размову аб шчыльнай узаемасувязі палітыкі з субглабальнымі праблемамі. Ад вырашэння гэтых праблем на сённяшні дзень не залежыць выжыванне чалавецтва. Але яны вызначаюць "якасць жыцця" грамадства. Праблемы адукацыі, культуры, нацыянальна-этнічныя, развіцця сродкаў масавай камунікацыі залежаць шмат у чым ад палітычнага курса краіны. Праблема гарантыі правоў чалавека, перадусім права на жыццё, забяспечваецца, ў першую чаргу, палітычным вырашэннем на дзяржаўным і міжнародным узроўнях.

Наогул, агульначалавечыя аспекты глабальных праблем прадвызначылі іх шчыльную сувязь з міжнароднай палітыкай. Практычна ўсе краіны (за выключэннем Ірана, Паўночнай Карэі і падобных) усвядомілі неабходнасць міжнароднага супрацоўніцтва ў іх вырашэнні.

Для паспяховага пераадолення ўсіх глабальных праблем неабходна прадуманная, узважаная палітыка ўсіх дзяржаў па развіццю міжнароднага супрацоўніцтва і іх актыўная дзейнасць па практычнай рэалізацыі ўсіх праграм. Ці інакш кажучы, вырашэнне іх магчыма толькі пры спалучэнні нацыянальных намаганняў з дзейнасцю эфектыўнай сістэмы міжнароднага супрацоўніцтва.

3.Сутнасць, асноўныя элементы і фактары геапалітыкі

Ад даўніх часоў людзі імкнуліся патлумачыць залежнасць свайго лёсу ад таго месца, дзе жывуць і здабываюць сабе ежу.

Тэрмін "геапалітыка" з'явіўся ў 1916 годзе. Упершыню яго ў навуцы ўжыў шведскі прафесар Рудольф Чэллен. Паходзіць ад спалучэння двух грэчаскіх моў: ge – Зямля + politike – палітыка.

Геапалітыка – гэта вучэнне аб геаграфічнай абумоўленасці палітычных з'яў, асаблівая галіна ведаў, якая вывучае сувязь паміж зямлёй, геаграфічным асяроддзем і палітыкай дзяржаў.

Геапалітыка з'яўляецца адным з тэарэтычных абгрунтаванняў палітыкі дзяржавы як унутры краіны, так і на міжнароднай арэне. Напрыклад, у пачатку ХХ ст. моц і ўплыў дзяржаў непасрэдна залежылі ад геаграфічнага палажэння краіны, колькасці яе насельніцтва, яе карысных выкапняў і г.д.

Геапалітыка – сродак прыцягнення ўвагі палітыкаў да ролі геаграфічных фактараў у канцэпцыі дзяржавы і ў мастацтве кіравання. Геапалітыка разглядае дзяржаву як геаграфічны арганізм і разам з тым палітычную прастору. Інакш кажучы, дзяржава – гэта зямля, тэрыторыя, асяродак жыцця, насельніцтва і адначасова – краіна. Геаграфічны арганізм – гэта рэльеф, клімат, глеба, вада, раслінны і жывёльны свет. Ад уласцівасцей ландшафтаў і рэльефа шмат у чым залежыць своеасаблівасць жыцця людзей ў пэўным рэгіёне, гандлёвыя адносіны і ў рэшце рэшт расклад палітычных сіл. Важнае ваенна-палітычнае і эканамічнае значэнне маюць шляхі (дарогі): зносін і гандлёвыя. Так, напрыклад, тое, што беларускія землі знаходзіліся на скрыжаванні вялікіх гандлёвых шляхоў, прывяло да ўзнікнення магутных дзяржаў на беларускай тэрыторыі (Полацкага, Турава-Пінскага княстваў, ВКЛ), на гэтым месцы (вакол рэк Дняпра, Нёмана, Заходняй Дзвіны і інш.) сфарміравалася беларуская нацыя. Адзін з пачынальнікаў геапалітыкі, нямецкі прафесар Ф.Ратцаль распрацаваў тэорыі "жыццёвай прасторы" і "натуральных межаў", згодна якіх геаграфічнае адзінства вядзе да палітычнага.

Прадмет геапалітыкі – актуальныя праблемы нацыянальных інтарэсаў, заканамерная ўзаемасувязь палітыкі; дзейнасці дзяржавы і геаграфічных фактараў жыццёвай прасторы.

Фактары геапалітыкі (іх сутнасць):

1) Светапоглядны, рэлігійны і ідэалагічны – гэтыя тры паняцці аб'ядноўваюцца ў адзін фактар. Яны не ідэнтычныя, але блізкія па сваёй сутнасці – кожны з іх уяўляе з сябе пэўную сістэму поглядаў на свет, чалавека, грамадства. Фактар адыгрывае ролю ў сцвярджэнні вобраза, жыцця і аказвае ўплыў на міжнародныя адносіны і знешнюю палітыку.

2) Геаграфічны фактар – адзін з самых галоўных, выражае прадметную сутнасць геапалітыкі, сувязь паміж зямлёй, геаграфічным асяроддзем і палітыкай дзяржавы.

3) Дэмаграфічны фактар – гэта значны людскі рэзерв палітычнай улады любой краіны. Вельмі актуальны сёння, калі ў пэўных краінах ідзе працэс скарачэння насельніцтва, а ў іншых рост – "дэмаграфічны выбух".

4) Ваенна-палітычны фактар – моцны ваенны патэнцыял дзяржавы (саюзу дзяржаў) ва ўмовах НТП дазваляе дыктаваць сваю волю на міжнароднай арэне, дамагацца сваіх палітычных мэтаў.

5) Эканамічны фактар – уплыў дзяржавы грунтуецца на яе эканамічным патэнцыяле.

6) Этна-нацыянальны фактар – этнічныя і нацыянальныя супольнасці краін з'яўляюцца цэласнымі, адносна аўтаномнымі ўтварэннямі са сваімі інтарэсамі, культурай і памкненнямі, таму іх існаванне ўмацоўвае альбо разбурае ўклад суверэнных дзяржаў.

7) Фактар прыродных рэсурсаў і экалогіі. Прыродныя рэсурсы (зямельныя, водныя, энэргарэсурсы, мінеральныя, раслінныя, рэсурсы жывёльнага свету і г.д.) краіны ў цэлым, складаюць умовы жыцця чалавека і грамадства. У сувязі з павелічэннем спажывання рэсурсаў і іх скарачэннем з'яўляюцца сур'ёзныя праблемы, абвастраюцца супярэчнасці паміж дзяржавамі. Выкарыстоўванне рэсурсаў прывяло да экалагічных праблем. Неабходна рацыянальнае выкарыстоўванне прыродных рэсурсаў, усталяванне гарманічнага ўзаемадзеяння грамадства з навакольным асяроддзем, а гэта магчыма дасягнуць толькі намаганнямі ўсяго чалавецтва.

Асноўнае пытанне геапалітыкі – вывучэнне палітычнай практыкі дзяржавы, натуральнага асяроддзя жыцця і якасці жыцця свайго народу; адносіны з палітычнымі сіламі суседніх і іншых краін. Вывучэнне яго неабходна каб умацаваць свае палітычныя пазіцыі і сваё права на жыццёвую прастору ў даным рэгіёне, каб мець магчымасць на ўласную ўнутраную і знешнюю суверэнную палітыку, каб своечасова ліквідаваць магчымыя перашкоды на шляху сацыяльна-эканамічнага развіцця сваёй нацыі. Геапалітыка – гэта псіхалогія дзяржавы.

Складовымі ***элементамі (канцэпцыямі)*** геапалітыкі з'яўляюцца:

1) геаграфічны дэтермізм – канцэпцыя, якая імкнецца патлумачыць месца краіны ў сістэме міжнародных адносін, яе знешнепалітычную дзейнасць зыходзячы з асаблівасцей геаграфічнага асяроддзя;

2) канцэпцыя ўтварэння дзяржаўнасці – палітычны лёс краіны залежыць ад часу ўзнікнення дзяржавы. Неабходна памятаць, што дзяржаўнасць Беларусі мае больш чым тысячагадовую гісторыю;

3) палітычная прастора і палітычны час – канцэпцыя зыходзіць з таго, што па-за прасторай і часам не бывае палітычнай дзейнасці; вывучаючы вымярэнні прасторы мы лепш будзем разумець перадумовы палітычных рашэнняў. Прастора з'яўляецца не толькі тэрыторыяй дзяржавы, але і атрыбутам яго палітычнай моцы;

4) канцэпцыя жыццёвай прасторы прадугледжавае, што менавіта ў прасторы людзі знаходзяць сродкі існавання, арэну сваёй дзейнасці і бяспекі. Пытанне аб жыццёвай прасторы ёсць адным з галоўных для любой нацыі;

5) "сфера жыццёвых інтарэсаў" – канцэпцыя аб зямной прасторы, якая неабходна якой-небудзь краіне, як жыццёва неабходны, вельмі важны, стратэгічны ўчастак, аб'ект, установа навукі і кіравання і г.д. Геапалітыка даследуе і сферы ўплыву – тэрыторыі залежных і незалежных краін, якія знаходзяцца пад палітычным ці эканамічным кантролем адной з "вялікіх" дзяржаў;

6) насельніцтва, дэмаграфічныя праблемы – аб'ектам геапалітыкі з'яўляецца насельніцтва краіны, яго адукаванасць, культура, менталітэт, тэмпы росту і г.д. Сёння дэмаграфічныя праблемы (напрыклад, перавышэнне смяротнасці над нараджаемасцю) разглядаюцца як частка геапалітычнай (агульнанацыянальнай) стратэгіі дзяржавы;

7) канцэпцыя нацыянальнай бяспекі – напрыклад, атрымаўшы незалежнасць, Рэспубліка Беларусь трапіла ў сістэму еўрапейскай і сусветнай геапалітыкі. Прыярытэт – зыходзіць з існуючага баланса сіл у свеце, бараніць свае нацыянальныя інтарэсы з улікам нацыянальных інтарэсаў суседзяў. У апошнія дзесяць год арыентацыя Рэспублікі Беларусь, у справе забеспячэння нацыянальнай бяспекі, робіцца на ўнутраныя магчымасці, а таксама на Расію і шэраг Усходне-Азіяцкіх і арабскіх краін, супрацьпастаўляючы інтарэсы Беларусі інтарэсам краін Еўропы і ЗША.

Безумоўна, акрамя гэтых у гэапалітыцы маюцца і іншыя канцэпцыі.

Геапалітыка дапамагае выпрацоўваць стратэгічнае мышленне, якое дазволіць палітыкам, суб'ектам кіравання пазбегнуць валюнтарызма і суб'ектывізма, па-за гістарычнага падыхода пры разуменні і вырашэнні спрэчных пытанняў. Дапаможа выхаваць любоў да зямлі, на якой жыве і працуе чалавек, глыбокую павагу да людзей, з якімі трэба супрацоўнічаць і жыць у сяброўстве, успрымаць свет як адзінае і самае каштоўнае.

4. Геапалітычныя наступствы распаду СССР. Беларусь на геапалітычным скрыжаванні

Падзеі, якія адбыліся ў другой палове XX ст., істотна змянілі геапалітычныя рэаліі ў свеце. У шэрагу найбольш прыкметных, на думку палітолага Я. Сапёлкіна, варта адзначыць наступныя:

а) распад сацыялістычнай сістэмы і СССР, у выніку з'явіліся новыя незалежныя дзяржавы, якія аддзялілі Расію ад Заходняй і Цэнтральнай Еўропы. Пагоршыўся стан Расіі і скараціўся яе міжнародны ўплыў;

б) ліквідацыя біпалярнага міру, які быў заснаваны на функцыяніраванні двух цэнтраў моцы (сілы). Адзінай звышдзяржавай засталіся ЗША. У той жа час з'яўляюцца ініцыятывы аб фарміраванні шматпалярнага міру;

в) утварэнне новых суверэнных дзяржаў – з'явілася 15 краін, частка якіх арыентуецца на заходнія краіны, другія не вызначыліся, трэція – на садружнасць з Расіяй;

г) стварэнне СНД, Саюза Расіі і Беларусі – гэта ўмацоўвае супрацоўніцтва краін у эканамічнай, палітычнай, духоўнай і іншых сферах грамадскага жыцця;

д) узмацненне экспансіі ЗША і пашырэнне НАТО, іх імкненне падпарадкаваць свайму ўплыву іншыя краіны свету, што ўскладняе міжнародныя адносіны;

е) актывізацыя азіяцкіх дзяржаў (Кітай, Японія, В'етнам), у якіх назіраецца павышэнне тэмпаў эканамічнага і сацыяльна-палітычнага развіцця, узрастае міжнародная дзейнасць і знешняя палітыка;

ж) узрастанне ўплыву ісламскіх дзяржаў Бліжняга і Сярэдняга Усходу;

з) сюды таксама варта далучыць праявы міжнароднага тэрарызму.

Геапалітычныя асновы палітыкі беларускай дзяржавы складаюць, на думку С. Парэчынай, комплекс ідэй і ўяўленняў беларускага народа аб прынцыпах правядзення знешняй палітыкі Беларусі, мерах па забеспячэнню нацыянальнай бяспекі, месцы і ролі Беларусі ў міжнародных працэсах.

Геапалітычныя асновы Рэспублікі Беларусь:

а) Забеспячэнне ***нацыянальнай бяспекі.*** Гэта магчыма пры эфектыўным функцыяніраванні палітычнай сістэмы дзяржавы: грамадзянскім міру; нацыянальнай згодзе; сацыяльнай стабільнасці; прывядзенні патэнцыялу беларускага войска ў адпаведнасць з новымі рэаліямі геастратэгічных, ваенна-палітычных і сацыяльна-эканамічных абставінаў; забеспячэнні эканамічнай, энэргетычнай, харчовай, сацыяльнай, экалагічнай, інфармацыйнай бяспекі; паляпшэнні дэмаграфічнай сітуацыі.

б) ***Нейтралітэт***, які грунтуецца на наступным: Беларусь не мае якіх-небудзь тэрытарыяльных прэтэнзій да іншых краін і не прызнае падобных прэтэнзій да яе з боку іншых дзяржаў; Беларусь – без'ядзерная зона; Беларусь імкнецца да стварэння нейтральнай дзяржавы і адмаўляецца ад удзелу ў войнах і ваенна-палітычных канфліктах за межамі сваёй тэрыторыі.

в) ***Міжнароднае супрацоўніцтва***, якое арыентавана на: паглыбленне інтэграцыйных працэсаў з Расійскай Федэрацыяй (пры захаванні прынцыпаў суверэннай роўнасці і самастойнасці); інтэграцыя ў межах СНД (адзіная эканамічная прастора і сістэма калектыўнай бяспекі); аднаўленне канструктыўнага дыялогу з Еўропай па пытаннях узаемакарыснага супрацоўніцтва; усталяванне адносін з аб'яднанай Еўропай на прынцыпах узаемаразумення і добрасуседства; Беларусь будзе прысутнічаць ва ўсіх рэгіёнах свету, дзе гэта эканамічна карысна і ў адпаведнасці з яе нацыянальнымі інтарэсамі; паглыбленне супрацоўніцтва з краінамі Азіі, Афрыкі і Лацінскай Амерыкі; прызнанні за ЗША ролі міжнароднага лідара пры ўмовах неўмяшальніцтва ЗША ва ўнутраныя справы Рэспублікі Беларусь.

З'яўляючыся адной з краін, заснавальніц ААН, Беларусь выступае за павышэнне яе ролі ў вырашэнні міжнародных праблем і ***прыярытэт прынцыпаў міжнароднага права***.

Рэспубліка Беларусь імкнецца да супрацоўніцтва з усімі краінамі свету па пытанннях забеспячэння міжнароднай бяспекі, аховы навакольнага асяроддзя, барацьбы з міжнародным тэрарызмам і арганізаванай злачыннасцю, аказання гуманітарнай дапамогі.

ЛІТАРАТУРА

Асноўная

1. Конституция Республики Беларусь 1994 года (с изменениями и дополнениями). – 2 изд. – Минск: Амалфея, 2001. – 48 с.
2. Белякович Н.Н. Политология: Практическое пособие. – Минск: Молодёжное научное общество, 2001. – 248 с.
3. Круглова Г.А. Политология: Учеб. пособие для вузов. – Минск: ЗАО "Веды", 1997. – 260 с.
4. Малянок М.А. Паліталогія: Навучальны дапаможнік. – Магілёў, 1994.
5. Мельник В.А. Политология: Учебник для вузов. – Минск: Вышэйшая школа, 2002. – 523 с.
6. Паліталогія. Асноўны курс. – Мінск: Энцыклапедыкс, 2002. – 680 с.
7. Политология: Курс лекций / В.А.Бобков, И.Н.Браим, А.Н.Егоров и др. – Минск: НКФ "Экоперспектива", 1995. – 319 с.
8. Политология: Учебник для вузов / Под ред. В.А.Бобкова. – Минск: Интерпрессервис, 2003. – 352 с.
9. Политология: Учебник для вузов / Под ред. С.В.Решетникова. – Минск: ТетраСистемс, 2000. – 448 с.
10. Политология: Учебно-методический комплекс для студентов и преподавателей высших учебных заведений / Под общ. ред. Е.М.Бабосова, Е.П.Сапёлкина. – Минск: УП "Технопринт", 2002. – 464 с.
11. Решетников С.В. Политология: курс лекций / Решетников С.В., Подкопаев В.В – . 2-е издание – Минск: Акад. упр. при Президенте Респ. Беларусь, 2005. – 328 с.
12. Уінтэр Гэрбэт Р. Канфлікт і кампраміс: Уводзіны ў палітычную навуку / Уінтэр Гэрбэт Р., Бэлоўз Томас Дж., Навук.рэд. В. Маруцік; Пер. з анг. В.Маруціка. – Мінск: Тэхналогія, 2002. – 507 с.

Дадатковая

1. Агеев А.Г., Пушкин И.А. История профсоюзного движения Могилёвщины. – Могилёв: УПКП “Могилёвская областная укрупнённая типография имени Спиридона Собаля”, 2005. - 216 с.
2. Бондарь П.И. Тесты по политологии: Учеб. пособие для вузов. – Минск: Адукацыя і выхаванне, 2001. – 175 с.
3. Дэбаш Ш., Пант'е Ж.-М. Уводзіны ў палітыку. – Мінск: ЭўроФорум, Беларускі Фонд Сораса, 1996. – 624 с.
4. Зеркин Д.П. Основы политологии: Курс лекций. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. – 576с.
5. Канашевич Н.М. Политика. Идеология. Менталитет: Курс лекций. – Могилёв: МГУ им. А.А. Кулешова, 2003. – 128 с.
6. Кривогуз И.М. Политология: Учебник для вузов. – М.: Гуманит. издательский центр, 1999. – 288 с.

7. Мельник В.А. Современный словарь по политологии. – Минск: Книжный Дом, 2004. – 640 с.
8. Панарин А.С. Философия политики. Учебное пособие. – М.: Новая школа, 1996. – 424 с.
9. Паречина С.Г. Концептуальные основы идеологии белорусского государства: Методическое пособие. – 2-е изд., доп. – Минск: Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2005. – 58 с.
10. Политология: Конспект лекций. – М.: Приориздат, 2004. – 160 с.
11. Политолоия: Учебник / Под ред. В.А.Ачкасова, В.А.Гуторова. – М.: Юрайт-Издат, 2005. – 692 с.
12. Политология: Учебник для вузов / Под ред. М.А.Василика. – М.: Юристь, 1999. – 600 с.
13. Пугачёв В.П., Соловьёв А.И. Введение в политологию. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 447 с.
14. Сморгунов Л.В. Современная сравнительная политология. Учебник. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2002. – 472с.
15. Тавадов Г.Т. Политология: Учебное пособие для вузов. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2000. – 416 с.
16. Штайнер Ю. Еўрапейскія дэмакратыі / Навук.рэд. Л.Чарнышова. – Мінск.: Беларускі фонд Сораса; Лекцыя, 1996. – 343 с.

Вучэбнае выданне

ПАЛІТАЛОГІЯ

Курс лекцый

Складальнікі
Бубнаў Юры Міхайлавіч
Пушкін Ігар Аляксандравіч

Рэдактар Т. Л. Бажанава
Тэхнічны рэдактар А. А. Шчарбакова

Падпісана да друку 31.07.2006 г. Фармат 60x84 1/6
Папера афсетная. Гарнітура Таймс. Друк трафарэтны.
Умоўн. друк. л.10,2. Ул.-выд. л. 11
Тыраж 60 асоб. Заказ 112

Установа адукацыі
“Магілёўскі дзяржаўны універсітэт харчавання”
212027, Магілёў, пр-т Шмідта, 3.
ЛВ № 604 от 03.06.2003г.

Надрукавана на рызографе рэдакцыйна-выдавецкага аддзелу
установы адукацыі
“Магілёўскі дзяржаўны універсітэт харчавання”
212027, Магілёў, пр-кт Шмідта, 3.
ЛП № 226 ад 12.02.2003г.